

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ГУМАНІТАРНИХ ПРОБЛЕМ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
З НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
ОСОБОВОГО СКЛАДУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ
НА 2020 НАВЧАЛЬНИЙ РІК

Київ – 2020

УДК 355.1

Н 15

Рекомендовано до друку Науковою радою Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України (протокол № 12 від 23.12.2019 р.).

**Навчальний посібник з національно-патріотичної підготовки
Н 15 особового складу Збройних Сил України на 2020 навчальний рік /
М. Герасименко, В. Мараєва, О. Мацагор та ін. / За заг. ред. Н. Агаєва. –
К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2020. – 113 с.**

У навчальному посібнику матеріали подано відповідно до тематики національно-патріотичної підготовки особового складу Збройних Сил України на 2020 навчальний рік.

УДК 355.1

© Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2020.

Зміст

<i>Тема 1. Дієва Армія УНР – Галицька Армія ЗУНР: дорогами звитяжного чину (до Дня Соборності України).....</i>	<i>5</i>
<i>Тема 2. Роман Шухевич: громадсько-політичні, військові та суспільно-історичні аспекти діяльності (до 70-х роковин від дня загибелі).....</i>	<i>8</i>
<i>Тема 3. “За нашу і вашу свободу!” (до 100-річчя українсько-польського воєнного союзу).....</i>	<i>14</i>
<i>Тема 4. Торжество та велич української зброї (до 100-річчя завершення Першого Зимового походу Дієвої Армії УНР).....</i>	<i>20</i>
<i>Тема 5. Друга світова війна та Україна: політичні, соціально-економічні й демографічні наслідки (до 75-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні) .....</i>	<i>24</i>
<i>Тема 6. День матері: дата, історія, традиція (до Дня матері в Україні).....</i>	<i>29</i>
<i>Тема 7. Українці у Другій світовій війні (до 100-річчя від дня народження Івана Кожедуба та Ахмет-Хана Султана).....</i>	<i>34</i>
<i>Тема 8. Оборона України – обов’язок, честь і гідність (до 24-ї річниці Конституції України).....</i>	<i>40</i>
<i>Тема 9. Перший крок до становлення незалежності України (до 30-ї річниці ухвалення Декларації про Державний суверенітет України).....</i>	<i>45</i>
<i>Тема 10. “Прийде час, коли словами будемо з’ясовувати суть невмирущої стрілецької ідеї...” (до 100-річчя створення Української військової організації).....</i>	<i>50</i>
<i>Тема 11. Битва під Ярославом та її значення в історії України-Руси (до 775-ї річниці битви, 17 серпня 1245 року).....</i>	<i>53</i>
<i>Тема 12. “Україна. Народжені вільними!” (до 29-ї річниці проголошення незалежності України).....</i>	<i>56</i>
<i>Тема 13. Національно-історичне значення відновлення православної ієрархії в житті Українського народу (до 400-річчя відновлення православної ієрархії).....</i>	<i>60</i>
<i>Тема 14. Вітчизняне кіномистецтво: 10 новинок українського кінематографа про війну (до Дня українського кіно).....</i>	<i>66</i>
<i>Тема 15. День захисника України – традиція вшанування стійкого вияву національної гідності.....</i>	<i>72</i>

<i>Тема 16. Україна й ООН: реакція світу на агресію Росії проти України у конкретних рішеннях, заявах та документах (до 75-ї річниці від Дня заснування ООН).....</i>	<i>76</i>
<i>Тема 17. Україна в Раді Європи: здобутки, перспективи, проблеми (до 25-ї річниці від дня вступу України до Ради Європи).....</i>	<i>86</i>
<i>Тема 18. Голодомор 1932–1933 – геноцид Українського народу (до Дня пам’яті жертв голодоморів).....</i>	<i>95</i>
<i>Тема 19. Олександр Греків: військова діяльність і життєвий шлях (до 145-річчя від дня народження).....</i>	<i>101</i>
<i>Тема 20. “Збройні Сили України – Слава, Гордість, Міць!” (до Дня Збройних Сил України).....</i>	<i>104</i>

Тема 1. Дієва Армія УНР – Галицька Армія ЗУНР: дорогами звитяжного чину (до Дня Соборності України)

22 січня 1919 року назавжди залишиться важливою віхою у вітчизняній історії. У цей день було оголошено Акт Злуки Української Народної Республіки (УНР) та Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) у єдиній державі. Споконвічні українські землі, які були розділені і уже багато років перебували у складі Російської і Австро-Угорської імперій, знову стали єдиними.

Трохи передісторії. 14 грудня 1918 року внаслідок перемоги антигетьманського повстання і повалення влади Павла Скоропадського, було офіційно відновлено Українську Народну Республіку на чолі з Директорією, яка складалася з п'ятьох осіб (Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Федір Швець, Опанас Андрієвський і Андрій Макаренко). Подібно до українських урядів за часів Центральної Ради і Гетьманату, відновлена УНР задекларувала намір поширити українську владу на всі українські етнічні території – тобто землі, де чисельно переважало українське населення.

Паралельно, внаслідок революційних подій на заході України та розпаду Австро-Угорської імперії, відродилася українська державність на теренах Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття. 13 листопада 1918 року Українська Національна Рада у Львові ухвалила “Тимчасовий закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії”, в якому було затверджено конституційні основи новоствореної держави – вона отримала назву Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР), її територія охоплювала 70 тисяч км², а населення налічувало майже 6 млн. осіб. Однак, Північна Буковина майже одразу була окупована Румунією, Закарпаття відійшло під контроль новоутвореної Чехо-Словаччини. На Східну Галичину претендувала відроджена Польська держава. Тому від перших днів існування ЗУНР була втягнена у польсько-українську війну, що точилася до середини липня 1919 року. Враховуючи розвиток подій, уряд ЗУНР поставив питання про возз'єднання українських земель.

1 грудня 1918 року у Фастові представники УНР і ЗУНР підписали Передвступний договір, а 22 січня 1919 року в Києві на Софійській площі у святковій обстановці відбулася урочиста церемонія Злуки. Дві українські держави об'єдналися в єдину соборну Українську Народну Республіку, в складі якої Західна Область УНР (ЗОУНР) отримала широку автономію. До складу Директорії було введено керівника ЗОУНР Євгена Петрушевича. Було вирішено, що Декларацію про Злуку мали затвердити Установчі збори, які передбачалося скликати найближчим часом з території всієї України. До того

моменту ЗОУНР залишалася при власних законодавчих і адміністративно-виконавчих органах влади – Українській Національній Раді й Державному Секретаріаті.

Попри об'єднання в одну державу, збройні сили ЗОУНР, які мали назву Галицька Армія (ГА), існували окремо від збройних сил УНР. Вони вели бойові дії проти польських військ на території Східної Галичини, в той час як для Армії УНР основним противником були більшовики, а поляки – другорядним (бойові дії проти них УНР вела на Волині). В середині липня 1919 року Галицька Армія під тиском переважних сил польських військ була змушена залишити територію ЗОУНР і відступити за річку Збруч на Поділля, де зосередилися основні сили Армії УНР. Дві українські армії об'єдналися заради ведення спільної збройної боротьби.

Станом на середину серпня 1919 року загальна чисельність українських військ становила понад 85 тисяч осіб (з них близько 30 тисяч бойового складу). На озброєнні було до 38 тисяч гвинтівок, до 29 тисяч багнетів, до 2 тисяч шабель, до 1100 кулеметів, 335 гармат, 34 автомобілі, 26 літаків, 9 бронепоездів, 6 панцерників.

11 серпня було утворено об'єднаний Штаб Головного отамана на чолі з генералом УНР Миколою Юнаковим. Отаман-квартирмейстером став представник Галицької Армії Віктор Курманович. Оперативне управління військами також побудували за змішаним принципом. Об'єднані українські армії склалися з трьох змішаних армійських груп – Східної, Середньої та Західної. В документообігу цього періоду вживалися терміни “Наддніпрянська армія” і “Надністрянська армія”. На постійній основі діяла Колегія постачання обох армій. На нетривалий час у складі Ради народних міністрів УНР навіть утворили окреме міністерство справ Західної Області УНР.

Об'єднані українські війська отримали директиву про наступ головними силами на Київ й Одесу – щоб звільнити Правобережну Україну від більшовиків, продемонструвати світові факт існування самостійної соборної Української Народної Республіки, здобути столицю УНР і вихід до моря.

Проти них на київському напрямі діяла 12-а більшовицька армія (до 16 тисяч багнетів і шабель), на одеському – 14-а більшовицька армія (до 20 тисяч багнетів і шабель). Значні сили більшовиків були задіяні на білогвардійському фронті, оскільки з Приазов'я і Донбасу в Україну наступали Збройні Сили Півдня Росії під командуванням генерала Антона Денікіна.

У результаті походу об'єднаних українських армій, до початку вересня 1919 року власними силами без допомоги інших держав (тоді як білогвардійці й поляки отримували допомогу країн Антанти) від більшовиків

було звільнено Поділля, Східну Волинь, частину Херсонщини й Київщини. Вершиною успіхів наддніпрянців і галичан стало визволення Києва ввечері 30 серпня 1919 року. Похід на Київ й Одесу став найбільш успішною самостійною наступальною операцією українських збройних сил періоду Української революції 1917–1921 років.

Проте замість більшовицької загрози з'явилася нова – білогвардійська. Російські шовіністи прагнули частково реставрувати дореволюційні порядки і категорично не визнавали за українцями права на власну державність або навіть автономію. Вже 31 серпня 1919 року з лівого берега Дніпра до Києва увійшли білогвардійські війська, змусивши українців наступної ночі залишити столицю. Цю подію керівник УНР Симон Петлюра назвав “київською катастрофою”. Від вересня 1919 року між українськими та білогвардійськими силами розпочалися повномасштабні воєнні дії.

Під час білогвардійсько-української війни об'єднані українські сили знову були притиснуті до Збруча на Поділлі. Уряд УНР провадив секретні переговори з Польщею про допомогу. В цих умовах командування Галицької Армії вступило у сепаратні переговори з білогвардійцями і 6 листопада 1919 року уклало з ними угоду про перехід галичан під командування А. Денікіна. Відповідно до умов договору, Галицька Армія (з 17 листопада 1919 року отримала нову назву – Українська Галицька Армія) не могла бути застосована проти Армії УНР.

Залишившись наодинці з ворогом і потерпаючи від епідемії тифу, Армія УНР більше не могла утримувати фронт. На запрошення українського уряду до Кам'янця-Подільського вступили польські війська. Симон Петлюра виїхав до Варшави для підготовки союзницького договору із Польщею. Боездатні частини Армії УНР під командуванням генерала Михайла Омеляновича-Павленка 6 грудня 1919 року вирушили у Перший Зимовий похід – партизанський рейд тилами білогвардійських і більшовицьких військ.

Попри все, Акт Злуки 22 січня 1919 року став знаменною подією, яка мала велике історичне значення. Він дав змогу заявити перед світом про єдність і неподільність українських земель і українського народу від Донбасу до Закарпаття, став орієнтиром для усіх наступних поколінь борців за волю України. Спільний похід наддніпрянських і наддністрянських військ на Київ і Одесу став вершиною мілітарних успіхів доби Української революції 1917–1921 років. Досвід тих далеких часів переконливо продемонстрував, що однією з головних заporук перемоги є збереження єдності українців та відмова від будь-яких сепаратних переговорів та угод із ворогом.

Тема 2. Роман Шухевич: громадсько-політичні, воєнні та суспільно-історичні аспекти діяльності (до 70-х роковин від дня загибелі)

Серед українців, що присвятили себе служінню ідеї незалежності нашої держави, та які поклали своє життя на вівтар свободи України, слід обов'язково назвати Романа Шухевича. Боротьба за волю Українського народу, за його суверенне державне існування і розквіт стала змістом життя цієї людини-легенди, талановитого командира та політика, головнокомандувача Української повстанської армії (УПА). Проте навіть сьогодні значна кількість людей не може до кінця усвідомити, хто такий Роман Шухевич і що визначного зробив. Цьому заважають не лише наслідки радянської пропаганди, що називала його злочинцем, бо він боровся за незалежність України, а й ті міфи, що розповсюджуються вже сучасними прихильниками колишнього СРСР та сучасної Росії.

Роман Шухевич народився 30 червня 1907 року у Львові. На виховання майбутнього командувача УПА великий вплив мали його батьки та родина. Шухевичі відіграли важливу роль у національно-визвольному русі Галичини. Відомо, що цей рід подарував Україні чимало видатних діячів, а саме священників, вчителів, науковців, правників, композиторів, військових.

Його прадід, священник Йосип Шухевич, першим в українській літературі перекладав Вергілія, Шиллера, Вальтера Скотта. Дід, професор Володимир Шухевич, був активним учасником товариства “Просвіта” і дійсним членом Наукового товариства імені Т. Шевченка. Дядько Степан Шухевич був адвокатом і оборонцем прав українців на гучних політичних процесах у Польщі. Батько Романа Осип Шухевич, суддя, під час проголошення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) обіймав посаду повітового політичного комісара ЗУНР у Кам'янці-Струмиловій (тепер Кам'янка-Бузька) на Львівщині, а брат батька – Степан Шухевич став до лав вояків Української Галицької Армії (УГА). Мати Євгенія була донькою пароха (парафіяльного священника) у селі Оглядів на Радехівщині.

Оселившись у Львові, Роман став свідком подій, пов'язаних з утворенням 1 листопада 1918 р. Західно-Української Народної Республіки та героїчною боротьбою Галицької Армії з польськими військами.

Навчаючись у 1917–1925 рр. в Академічній гімназії, Роман мешкав у Львові під опікою бабусі Герміни. Родинні військово-патріотичні традиції, прищеплені юнакові батьком Осипом та дядьком Степаном, зміцнив полковник Євген Коновалець – командант Української військової організації (УВО), який у 1921–1922 рр. деякий час винаймав у бабусі Шухевича кімнату. Гімназист Роман неодноразово розмовляв із полковником. Це мало великий вплив на формування свідомості й характеру майбутнього командувача УПА.

Роман Шухевич дуже любив спорт. Він грав у футбол, волейбол, баскетбол, водне поло, займався боксом, кінним і лижним спортом. На Запорозьких іграх у Львові він встановив рекорд бігу з перешкодами на 400 метрів та рекорд у плаванні на 100 метрів. Займав призові місця у метанні диску та штовханні ядра. Особливо добре Шухевич володів шпагою, якою тричі боронив честь українського студентства. Займався він також планеризмом і отримав диплом пілота безмоторного літака.

Майбутній командувач УПА був ще й музично обдарованою людиною: закінчив курс народних танців, навчався в Музичному інституті імені Лисенка, добре грав на фортепіано. Він виступав з концертами на різних сценах Львова. У студентські роки у Львові Шухевич грав у студентському квартеті, одним із солістів якого був рідний брат Романа – Юрій (закатований більшовиками у 1941 р.). Брати навіть виступали спільно у Львівському оперному театрі. Здобутки Р. Шухевича у спорті та музиці красномовно свідчать про інтелектуально та фізично розвинену особистість.

Після закінчення гімназії Роман планував вступати до Львівської політехніки, однак, хоч і здав вступні іспити на “дуже добре”, не був прийнятий до університету з політичних причин. Тому перший рік Р. Шухевич навчався у Данцигу і лише у 1926 році вступив до Львівської політехніки, яку закінчив у 1934 році. У роки навчання в гімназії та в політехніці Роман Шухевич був активним членом “Пласту”. Керівництво пластового полку імені Петра Конашевича-Сагайдачного високо оцінювала його якості, зокрема з цього приводу зазначалося: “найліпший з гуртка, честолюбивий, войовничий, енергійний”.

Свої “воєнні університети” майбутній генерал-хорунжий УПА починав як звичайний рядовий гарматник у польському війську. У 1928–1929 рр. Шухевич проходив строкову службу в артилерійській частині у Володимирі-Волинському і навіть навчався у підстаршинській школі. Але через участь в українській націоналістичній організації він вважався неблагонадійним, тому не зміг завершити навчання і далі проходив службу рядовим.

Ставши членом Організації Українських Націоналістів (ОУН), що була заснована у 1929 році, Роман Шухевич (псевдо “Дзвін”) був одним із керівників масових актів непокори польській владі. Причиною стала пацифікація, тобто репресивні акції, що проводилися польською владою у вересні-листопаді 1930 року із застосуванням поліції та армії проти українського цивільного населення Східної Галичини. Пацифікація супроводжувалася масовими арештами, побиттями та вбивствами людей, закриттям і руйнуванням українських установ у Галичині. Наслідком таких дій стала подальша значна радикалізація українського руху опору на західноукраїнських землях. А після вбивства у червні 1934 року міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького – одного з головних винуватців

пацифікації, проведені масові арешти серед членів ОУН. Роман Шухевич без достатніх доказів вини був заарештований і відправлений до концтабору у Березі Картузькій (зараз м. Береза, Республіка Білорусь). Цей табір славився нелюдськими умовами життя в'язнів та постійними знущаннями над арештованими. Він вийшов на волю у 1937 році, пробувши півроку у концтаборі та два роки у тюрмі.

Після звільнення з ув'язнення Роман Шухевич разом із приятелем Богданом Чайківським заснував першу в Галичині українську рекламну фірму “Фама”. Фірма успішно розвивалася й відзначилася креативним підходом. З часом справи пішли настільки добре, що компанія вийшла на ринки Угорщини та Німеччини. При цьому Роман Шухевич щомісяця перераховував чималі кошти на потреби українського підпілля.

Участь в подіях у Карпатській Україні у 1938–1939 рр. належить до одного із яскравих епізодів у житті та діяльності Р. Шухевича як активного діяча національно-визвольного руху середини ХХ ст. З часу утворення українського автономного уряду на Закарпатті він активно включився в процес мобілізації людських, фінансових та військових ресурсів Західної України та еміграції на допомогу Карпатській Україні, розглядаючи останню як “плацдарм” до побудови самостійної Української держави. Взавши на себе відповідальну місію головного посередника між Галичиною та Закарпаттям, він увійшов до складу військового штабу Карпатської Січі та Генерального штабу Національної оборони Карпатської України. З осені 1939 року Шухевич проживав у Кракові, виконуючи функції референта зв'язку у Проводі Українських Націоналістів, який на той час очолював Андрій Мельник.

Нова політична ситуація вимагала від ОУН нових форм боротьби за державну незалежність. Різниця у підходах щодо тактики організації призвела до розколу на дві ОУН: під керівництвом полковника Мельника – ОУН (М) та під проводом Степана Бандери – ОУН (Б). Роман Шухевич прийняв сторону ОУН (Б).

Степан Бандера, Роман Шухевич та інші лідери ОУН розуміли: без власного боєздатного війська боротись за незалежність України неможливо. ОУНівцям не вистачало фахових офіцерів та сучасного озброєння. Потрібен був потужний союзник у протистоянні Польщі та СРСР. І ним стала нацистська Німеччина. Навесні 1941 року провід ОУН домовився з німецьким командуванням про військовий вишкіл частини Дружин Українських Націоналістів, які б мали воювати на території України проти більшовицьких окупантів за відновлення державності. У ході здійснення організаційних заходів щодо укомплектування і вишколу згаданого формування було вирішено створити на його базі два підрозділи: “Нахтігаль” і “Роланд”, що складались переважно з українців. Схожі формування були у

багатьох країнах тогочасної Європи, а співпраця з німцями до початку Другої світової війни не була поодиноким явищем.

Однак співпраця Третього Рейху та ОУН тривала недовго. 30 червня 1941 року у Львові ОУНівці проголосили Акт відновлення Української Держави. Це розгнівало Гітлера, адже незалежна Україна аж ніяк не входила до його планів. Тому Романа Шухевича, Степана Бандеру та інших очільників ОУН заарештували, а батальйони “Нахтігаль” і “Роланд” визнали неблагонадійними. Їх відкликали з фронту і розформували.

У зв'язку з цим частина ОУНівців пропонувала виступити проти німців. Однак, розуміючи всю згубність такої дії, Роман Шухевич застеріг від таких непродуманих кроків. З частини солдатів, що служили у батальйонах “Нахтігаль” і “Роланд”, було створено 201-й охоронний батальйон. Беручи участь у різних діях, особовий склад набував практичного досвіду тактичних дій та володіння зброєю. Батальйон використовували для охорони об'єктів, доріг, залізниць і навіть у діях проти білоруських партизанів. Однак, за таких обставин командування 201-го батальйону стало уникати активної участі в протипартизанських акціях, а серед особового складу поширювалося бажання не продовжувати контракт з німцями.

Коли Роман Шухевич, за рішенням старшинських зборів батальйону, з'ясував настрої вояків, то виявилось одностайне прагнення повернутися додому. 22 листопада 1942 року у присутності командира 201-ї охоронної дивізії, до якої входив підрозділ, особовий склад українського батальйону не дав згоди на продовження контракту і 5 грудня 1942 року ця формація була німцями розпущена. Її особовий склад було перевезено в Україну, а групу старшин із 22 осіб ув'язнено у Львові. Роман Шухевич та ще кілька старшин вирвалися з ув'язнення і перейшли на нелегальне становище. Від цього моменту в його житті настав найбільш відповідальний і активний період діяльності, що підніс його до найвищих посад в українському визвольному русі, репрезентованому ОУН і УПА, якій довелось воювати за Україну на два фронти – проти Радянського Союзу та гітлерівської Німеччини.

Беручи безпосередню участь у боях, Роман Шухевич не тільки набув бойового досвіду, але й глибоко осмислив закони партизанської війни. Він став одним з найкращих знавців цієї специфічної форми збройної боротьби в лавах українського визвольного руху. Особовий склад, який пройшов підготовку у батальйонах “Нахтігаль” і “Роланд”, 201-у охоронному батальйоні, набув практичного досвіду і значною мірою допоміг у формуванні УПА.

Своє історичне призначення в українському визвольно-революційному русі періоду Другої світової війни Роман Шухевич бачив у тому, щоб сконсолідувати сили ОУН, розхитані нацистськими репресіями, усунути розбіжності і кризу в Проводі ОУН, яка виникла на початку 1943 р., підтримати ініціативу щодо створення Української повстанської армії та

перетворити її в інструмент боротьби за Українську самостійну соборну державу. На 3-му надзвичайному зборі ОУН (21–25 серпня 1943 р.) Р. Шухевич був обраний головою Бюро Проводу ОУН та призначений головним командиром УПА, взявши псевдонім “Тарас Чупринка”. Завдяки йому український визвольно-революційний рух набув з літа 1944 року загальноукраїнського значення і почав просуватись на схід.

Шухевич вважав, що єдність українського визвольного руху є важливою запорукою успіху. Задля подолання “отаманщини” Р. Шухевич поставив ультиматум командирам усіх загонів – визнати єдине повстанське командування або скласти зброю і припинити боротьбу. Він та його побратими будували Українську повстанську армію за зразками регулярних армій: створювались штаби (Головний та регіональні), офіцерські (старшинські) школи, система звань та посад, і навіть власна нагородна система. Запроваджені ним принципи і норми політичної та військової діяльності стали концептуальною основою української визвольної боротьби 1940–1950-х рр.

Будучи високоосвіченою особою, Р. Шухевич розумівся у всіх дисциплінах військової справи, в організації збройних сил. Провідник ОУН прекрасно знав історію України та всесвітню історію, літературу, мистецтво, музику. Крім своєї рідної – української, а також польської та німецької, Р. Шухевич чудово знав старослов'янську, латинську та старогрецьку мови. Проте своїми знаннями він ніколи не чванився, висловлюючись про них дуже скромно. Його охоронець так описував Р. Шухевича: “В розмові із нами відчувалася ясність думки, тверда віра у визвольну справу, моральна чесність, рішучість в діях, правдивість в словах, що притаманне лідерам-провідникам. До всіх підлеглих звертався тільки на Ви”.

У лютому-серпні 1944 року, за умов пересування лінії німецько-радянського фронту зі сходу на захід, Р. Шухевич із соратниками по боротьбі забезпечив збереження головних сил УПА (25–30 тис. вояків). У зв'язку із закінченням бойових дій на європейському театрі дій у травні 1945 року оприлюднив звернення до бійців і командирів УПА, в якому відзначив внесок її вояків у перемогу над Німеччиною.

У період 1943–1950 рр. Роман Шухевич, як головний командир УПА (псевдо “Тарас Чупринка”), Голова Проводу ОУН на Українських Землях (“Тур”) і Голова Секретаріату УГВР (“Лозовський”), керував національно-визвольною боротьбою багатотисячної УПА, широкого підпілля ОУН та широких мас українського народу проти німецько-гітлерівських та московсько-більшовицьких окупантів.

Для розшуку і знищення однієї людини – Р. Шухевича були задіяні цілі полки радянських внутрішніх військ. Проти “Вовка” (псевдонім наданий Шухевичу більшовиками) розгорнули полювання сотні оперативників, агентів та солдат. І, незважаючи на це, йому вдалося уникати зустрічей із

“мисливцями”. Він користувався різними, виготовленими підпільними майстрами, документами, мав кілька прізвищ, змінював зовнішність.

Головнокомандувач УПА загинув у березні 1950 року у збройній сутичці з оперативною групою Міністерства державної безпеки УРСР, котра атакувала його криївку в с. Білогорща (нині у складі м. Львів). За деякою інформацією, після упізнання тіло Шухевича було піддано кремації, а його останки таємно захоронені. Йому виповнилося лише 43 роки.

Його ім'я золотими літерами вписано до пантеону української слави. “Шух”, “Дзвін”, “Щука”, “Степан”, “Туча”, “Чернець”, “Ратник”, “Роман Лозовський”, “Тур”, “Тарас Чупринка” – це далеко не всі псевдо, під якими Роман Шухевич виступав в структурах українського визвольного руху 1920–1950-х рр. Роман Шухевич є взірцем виконання одного із головних обов'язків кожного пластуна: “Бути вірним Богові та Україні!” та однієї із десяти заповідей українського націоналіста: “Здобудеш Українську Державу або згинеш у боротьбі за неї”.

Пам'ять Р. Шухевича увічнена в пам'ятниках, меморіальних дошках, назвах вулиць у багатьох населених пунктах України. Попри опубліковані тисячі документів, десятки досліджень про антинацистську боротьбу українських націоналістів, досі повторюються міфи радянської і російської пропаганди стосовно життя і діяльності генерал-хорунжого Р. Шухевича, головнокомандувача УПА. Головні з них:

Міф. Шухевич – зрадник Батьківщини (тобто Радянського Союзу).

Розвінчання міфу. Насправді, командир УПА був громадянином Польщі, до якої тоді належала Галичина, а не СРСР. Тому він ніколи цю державу не зраджував, бо ніколи не був її громадянином.

Міф. За участь у каральних операціях отримав почесну нагороду “Залізний хрест” особисто з рук Гітлера.

Розвінчання міфу. Український Інститут національної пам'яті називає інформацію про вручення “Залізного хреста” Р. Шухевичу брехнею і зазначає, що “не існує жодних відомостей про нагородження Шухевича будь-якими відзнаками Вермахту та Третього Райху”, а тим більше особисто Гітлером. Насправді хрестами Р. Шухевича відзначив не Гітлер, а підпільний парламент – Українська головна визвольна рада. Звісно, це були не німецькі, а українські нагороди: “Золотий хрест бойової заслуги” 1-го класу і “Золотий хрест заслуги” 1-го класу, присуджені командиру УПА в 1950 році, посмертно.

Міф. Шухевич винищував євреїв.

Розвінчання міфу. Цей міф про знищення євреїв красномовно розвінчує наступна історія. Родина Шухевичів тривалий час переховувала у себе від нацистів єврейську дівчинку Ірину Райтенберг.

Генерал-хорунжий, головнокомандувач УПА Роман Шухевич є прикладом людини, чії переконання та дії повністю збігалися. Єдиною метою його боротьби була соборна та незалежна Українська Держава. І він зробив усе можливе, щоб цього досягти.

Тема 3. “За нашу і вашу свободу!” (до 100-річчя українсько-польського воєнного союзу)

Голову Директорії Української Народної Республіки, Головного отамана Армії УНР Симона Петлюру та першого голову відродженої Польської держави, маршала Польщі Юзефа Пілсудського часто називають “архітекторами польсько-українського порозуміння”. Адже саме вони 100 років тому підписали польсько-українську угоду, що увійшла до історії під назвою Варшавський договір. Вона заклала підвалини спільних польсько-українських військових дій проти радянських військ на території України.

Підписання польсько-української угоди було вимушеною мірою з боку Симона Петлюри. Цьому передувало ряд подій.

Акт возз’єднання, злуки Української Народної Республіки (УНР) та Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) у січні 1919 року був символічним знаком прагнення до єдності українського народу. Проте, вже з перших днів у керівництві двох частин об’єднаної держави були різні підходи щодо майбутнього українських земель. Тобто, об’єднання відбулося юридично та політично, однак державного об’єднання остаточно не відбулося. Тому, поставши перед фактом військової катастрофи восени 1919 року, уряди та військове командування ЗУНР та УНР дбали передусім про свої регіональні інтереси.

Тогочасна ситуація для УНР була настільки ускладнена, що Польща, незалежно від певних розходжень, була єдиним сусідом України, з яким С. Петлюра вбачав порятунок української державності бодай на обмеженій території. Тому з літа 1919 року він намагався встановити особисті контакти з керівником Польської держави Ю. Пілсудським. Але переговори не просувалися через проблему Східної Галичини, тому що українська делегація виступала за етнічне визначення польсько-українського кордону. Польська ж делегація з цим не погоджувалась.

Затиснуті з усіх боків українські війська відчували нестачу зброї, боєприпасів, провізії, обмундирування. Солдати масово хворіли, обстановка була вкрай напруженою. Вести бойові дії одночасно проти радянських, польських та білогвардійських військ не було можливості. Ситуація ускладнювалась також мирною угодою між Українською Галицькою Армією (УГА) і Добровольчою армією А.Денікіна, укладеною у листопаді 1919 року, а також окупацією більшовиками Києва.

С. Петлюра шукав вихід, але життя не давало багатого вибору – самотні, один на один проти Радянської Росії та Польщі, чи у союзі з Польщею проти радянської агресії ціною Галичини та Волині. Сьогодні

необхідно зрозуміти, у якій боротьбі з собою С. Петлюра йшов на цей крок, тоді мало хто з його оточення зрозумів це.

У ніч на 22 квітня 1920 року міністри закордонних справ УНР А. Лівницький і Польщі Я. Домбський підписали українсько-польську політичну угоду (Варшавський договір). Відповідно до нею Польща визнавала незалежну УНР. Кордон між обома державами встановлювався по річках Збруч і Горинь, тобто по лінії фактичного контролю території польськими військами. Це означало, що до Польщі відходили Східна Галичина, усі західні повіти Волині й кілька повітів Поділля. Згода Петлюри на це ознаменувала остаточний розрив між Директорією УНР та урядом ЗУНР, який діяв в еміграції.

Зміст угоди відображав нерівність сторін, умови диктували поляки. С. Петлюра все своє життя стояв на позиціях соборності України, урочисто проголосивши її 22 січня 1919 року на майдані Святої Софії. Однак обставини – радянська окупація, байдужість та непорозуміння з боку могутньої Антанти, штовхнули його на цей крок. Існував лише один вихід – Україна без своїх західних земель, чи її зникнення під більшовицькою навалою.

24 квітня політична угода була доповнена військовою конвенцією. Польща зобов'язувалася надати Директорії УНР військову допомогу. Згідно з п. 12 військової конвенції, українські війська мали отримати від Польщі зброю, амуніцію і одяг у кількості, що відповідала б штатам трьох дивізій. Польща брала на себе зобов'язання поставити, зокрема, 55 тисяч комплектів одягу, 43,5 тисячі багнетів, 462 важких кулемета, 108 тридюймових гармат, 1020 шабель, 315 польових кухонь, 36,5 тисяч верхових коней. Спільний наступ на контрольовану радянськими військами Україну мав розпочатися під загальним польським командуванням.

Укладена у квітні 1920 року угода в українському і польському суспільствах викликала неоднозначну реакцію. Проти неї виступила більшість українських політичних партій. Прем'єр-міністр уряду УНР І. Мазепа на знак протесту подав у відставку. Польські націонал-демократи, яким належала більшість у сеймі Польської Республіки, також не підтримували договір, вважаючи українців союзниками Німеччини. Польські соціалісти не схвалювали війну з Росією, яка ставала неминучою після укладення Варшавського договору. Вони відстоювали мирні переговори з Москвою.

Справді, історична дійсність 1920 року була дуже складною і суперечливою, щоб цей українсько-польський союз можна було оцінювати прямолінійно і лише позитивно, але це була реальна спроба зберегти УНР

хоч на частині етнічних українських земель. Буквально через день після підписання договору польські й українські війська виступили разом у похід проти більшовиків, що захопили Україну. Загальним девізом наступу стало старе польське повстанське гасло 1830 року – “За нашу і вашу свободу!”.

В Україні населення по-різному ставилося до українсько-польського союзу, а особливо до факту переходу кордонів польськими військами. Простому народові, втомленому війною, зміною урядів, важко було зрозуміти, навіщо ще й поляки прийшли на його землю. Попри все давала про себе знати вікова підозра українців до поляків. Тому в день, коли польська армія перейшла український кордон, С. Петлюра звернувся до українського народу з відозвою, в якій сказав, що Польща прийшла на допомогу Україні, як союзник у боротьбі з “московськими, більшовицькими окупантами”. Також він зазначив, що польські війська одразу ж після цієї війни повернуться до своєї батьківщини.

У зверненні Ю. Пілсудського “До всіх жителів України” також говорилося, що польські війська прийшли для боротьби проти загарбників, під якими розумілися більшовики. Також зазначалося, що разом з польським військом в Україну повертаються українці на чолі з отаманом С. Петлюрою, які з допомогою Польщі боротимуться за волю. А польські війська залишаться в Україні тільки на час, коли владу візьме український уряд.

Розпочатий польськими військами 25 квітня загальний наступ від Прип’яті до Дністра разом з українськими частинами на правому крилі і київському напрямі пройшов блискавично. Вже 7 травня польські війська разом з українськими загонами зайняли Київ, щоправда без боїв, бо радянсько-більшовицькі війська поспіхом втекли зі столиці.

Після звільнення Києва, вночі до міста приїхав Ю. Пілсудський, але напередодні спільного параду покинув його, вважаючи неможливим приймати парад союзницьких військ без головного отамана С. Петлюри, котрий ще не встиг доїхати до Києва. У телеграмі С. Петлюрі Ю. Пілсудський писав: “Відбувається боротьба за нашу і вашу свободу проти спільного ворога... Я переконаний, що порозуміння між Українською та Польською Республіками, закріплені спільною боротьбою, принесуть славу й довгий добробут обом народам”.

9 травня відбувся спільний парад польсько-українських військ на Хрещатику, який приймав командуючий польською армією генерал Е. Ридз-Смігли. Парад замикала 6-а дивізія Дієвої армії УНР під командою полковника Марка Безручка.

Слід розуміти, що Ю. Пілсудський, допомагаючи С. Петлюрі, відстоював стратегічні інтереси, у першу чергу, нещодавно відновленої

Польщі. Щоб більшовицька Росія не загрожувала його державі у майбутньому, він допомагав збереженню та захисту незалежної України, яка могла б стати реальною перешкодою для Росії у разі її походу на Польщу. Підтвердженням цього є звернення Ю. Пілсудського до поляків, які проживали на українських землях: "...тому звертаюся до місцевих поляків, щоб мене зрозуміли і допомогли. Це і в їх інтересах, не саботувати, а разом з українцями створити державу”.

У перші дні Київського походу настрої українського населення при зустрічі польської армії оцінювалися як приязний та повний ентузіазму, оскільки воно дуже постраждало від більшовиків. Командування польської армії розуміло, що від коректної поведінки польської армії залежав стан тилу і політичний успіх союзу. Тому видавалися відповідні накази про недопущення грабунків мирного населення.

Складовою успіху українсько-польського союзу було поширення серед населення інформації про причини такого союзу, взаємовідносини між союзниками, завдання Армії УНР та про політику уряду УНР. Цим займалися спеціальні служби.

Успішний наступ на Київ та звільнення значної території України, на превеликий жаль, не спричинили всенародного антибільшовицького повстання, на яке так розраховував голова Директорії УНР С. Петлюра.

Зібравшись з силами, більшовики перекинули в Україну кінну армію С. Будьонного і наприкінці травня 1920 року перейшли в наступ. На початку липня Червона армія вийшла на лінію р. Збруч. Війська російського Західного фронту під командуванням М. Тухачевського почали просуватися на Варшаву, а Південно-Західного фронту під командуванням О. Єгорова – на Львів.

Галичину більшовики розглядали, насамперед як зручний коридор для військового походу в Європу. Проте свою присутність там вони маскували пропагандистською риторикою про намір знищити “ярмо ненависних панів та капіталістів і допомогти робітникам та селянам Галичини утворити свою власну робітничо-селянську владу”. 1 серпня 1920 року у Тернополі було проголошено утворення Галицької Соціалістичної Радянської Республіки. Насильні реквізиції, що проводили більшовики у селах, оподаткування господарств за національною ознакою, терор викликали обурення серед населення, що значно ускладнило ситуацію для радянських частин, що наступали.

Спроба радянських військ з ходу захопити Львів зазнала невдачі. Загарбники зустріли тут серйозну відсіч і, зазнавши великих втрат, рушили у напрямку на Замостя, до якого підійшли 29 серпня. У місті у старій фортеці перебували частини 6-ї української Січової дивізії під командуванням

полковника М. Безручка. До складу залоги Замостя увійшов також 31-й польський полк та інші військові частини. Всього – 3200 багнетів, 200 шабель, 12 гармат та 3 бронепотяги. Комендантом залоги був полковник М. Безручко. Героїчна оборона міста українсько-польським військом дала свої результати. Штурм Замостя, під яким більшовики зазнали великих втрат, послабив їх наступальний порив. Героїзм польсько-українських військ при обороні інших населених пунктів також завдав суттєвої шкоди загарбникам. Це остаточно розбило стратегічні плани Червоної армії, а саме: кінними арміями з півночі і з півдня оточити Польську армію.

На варшавському напрямку план командувача більшовицького Західного фронту М. Тухачевського передбачав форсування р. Вісли в нижній течії й атаку на Варшаву із заходу. Однією з цілей цього плану було відхилення напряму удару радянських військ і швидкий вихід до німецького кордону, що мало пришвидшити перемогу радянської влади в Німецькій державі. Підтвердженням тому, що радянське військове командування, зокрема М. Тухачевський, С. Будьонний та К. Ворошилов, не збиралося зупинитися на досягнутому, є телеграма, надіслана в середині серпня 1920 року Конгресу Комінтерну, у якій двоє останніх писали, що кінноармійці не вкладуть шаблі у піхви, поки над Варшавою, Берліном, Парижем і Лондоном не замайорять червоні прапори.

Щоб легітимізувати свої дії в Польщі більшовики створили маріонетковий Тимчасовий революційний комітет Польщі. Перебуваючи у тилу Червоної армії, у бронепотязі в Білостоку, цей комітет оголосив 30 липня 1920 року “Маніфест до польського робочого люду міст і сіл”. У ньому сповіщалося про утворення Польської Радянської Республіки. За планами Кремля мала загинути “панська” Польща, а замість неї планувалося утворити маріонеткову “робітничо-селянську” польську державу.

Загроза втрати щойно здобутої державності згуртувала навколо польського керівництва найширші верстви суспільства. Франція надала швидку допомогу зброєю і боєприпасами, до Варшави прибув прославлений французький генерал М. Вейган, якому було доручено розробити план контрнаступу.

Польща була останнім рубежем перед Німеччиною, де вирували повстання робітників та створювалися власні соціалістичні республіки. Більшовикам здавалося, що “світова революція” вже зовсім близько. Проте Червону армію зупинило “диво на Віслі”. Після створення шестикратної переваги в силі на напрямку головного удару, польське командування 14 серпня 1920 року розпочало контрнаступ. Удар був настільки потужним, що вже через десять днів радянські війська опинилися за Бугом у районі Брест-Литовська і Гродно.

У результаті поразки під Варшавою радянські війська Західного фронту зазнали важких втрат. За деякими оцінками, у ході Варшавської битви загинуло 25 тис. червоноармійців, 60 тис. потрапили до польського полону, кілька тисяч людей зникли безвісти. Польсько-українські сили втратили близько 15 тис. убитих і зниклих безвісти та 22 тис. поранених.

Після Варшавської битви українська армія взяла участь у контрнаступі, який розгорнувся на широкому фронті. У вересні Армія УНР оволоділа територією між Дністром і Збручем. Під контролем польських та українських військ опинилися Тернопіль, Проскурів, Кам'янець-Подільський. В останній декаді вересня фронт знову підійшов до Бердичева і Житомира.

Після переможних боїв і відступу російської більшовицької армії за лінію Збруча, Ю. Пілсудський зустрівся з С. Петлюрою в Станіславі. Під час відвертої розмови він повідомив Петлюру, що польська армія не піде далі на схід і припиняє військові дії. Але пообіцяв їй надалі надавати допомогу Україні в її боротьбі за незалежність проти радянської Росії.

Уряд радянської Росії після поразки у війні змушений був дати згоду на встановлення такого кордону, при якому Західна Україна і Західна Білорусь залишалися в межах Польщі. На цих умовах у жовтні 1920 року було підписано перемир'я, а в березні 1921 року – Ризький мирний договір.

Навіть в умовах радянсько-польських переговорів Ю. Пілсудський організував прорив загону кавалерії в напрямку на Коростень, щоб допомогти українським та білоруським військам перейти через лінію фронту на територію Польщі. Тисячі українських вояків були інтерновані та опинилися в польських таборах.

Уряд УНР на чолі з головним отаманом С. Петлюрою перебував у Польщі з листопада 1920 до кінця 1923 років Польською стороною, головним чином з ініціативи Юзефа Пілсудського, українцям був наданий політичний притулок і створені умови для функціонування державних структур. До середини 1924 року існували табори для інтернованих вояків української армії, що дозволило тримати її у бойовому стані, хоча умови в них були доволі складні. Поляки простягнули руку допомоги українцям, дозволили їм переховуватися на своїй території, чим врятували життя десяткам тисяч чоловіків, жінок і дітей від більшовицького терору.

Отже, хоча українсько-польський договір 1920 року сприймається в Україні як досить суперечливий, його вага і значення для двосторонніх відносин є неоціненними. Спочатку поляки допомагали українцям звільнити від більшовиків Київ, а згодом вже українці допомагали успішно захистити Варшаву та інші польські міста від червоної навали. Це найкращий приклад українсько-польського братерства зброї проти агресора зі сходу, який має дуже символічний і, головне, актуальний вимір сьогодні.

Тема 4. Торжество та велич української зброї (до 100-річчя завершення Першого Зимового походу Дієвої Армії УНР)

Перший зимовий похід (6 грудня 1919 – 6 травня 1920 рр.) – похід Армії Української Народної Республіки (УНР) під командуванням Михайла Омеляновича-Павленка тилами Червоної та Добровольчої армій.

На початок грудня 1919 року більшість військових частин Дієвої Армії УНР зосередились у районі Любар-Шепетівка-Миропіль. А по боках цього трикутника були: зі сходу – Червона армія, із заходу – польські війська, з півдня – Добровольча армія А. Денікіна.

4 грудня у Чорторії відбулася нарада, на якій начальник штабу української армії полковник Генерального штабу Є. Мишківський заявив, що армія повинна вирушити у похід, бо не може триматися у зайнятому районі, а отаман Ю. Тютюнник доповів, що хоче пробитися до Дніпра і там проводити боротьбу до весни, аж поки обставини дозволять повести її у широкому масштабі.

Вранці 6 грудня С. Петлюра терміново виїхав до Варшави для проведення роботи щодо порозуміння з Польщею. Перед від'їздом Головний Отаман запропонував перебрати командування армією генералові М. Омеляновичу-Павленку, оскільки В. Тютюнник і Є. Мишківський були хворі і їх відправили до шпиталю у Рівне. С. Петлюра віддав наказ такого змісту: “Голова Директорії УНР, 5 грудня 1919 року, м. Нова Чорторія, Ч.101, Отаману Омеляновичу-Павленку. У зв'язку з новим завданням, що покладається на Дієву Армію, наказую Вам приступити до виконання обов'язків Командуючого Дієвою Армією, одночасно продовжуючи керування Запорозькою групою. Подальші вказівки відносно діяльності армії Ви маєте одержувати від мене через уряд УНР. Вашим заступником призначаю отамана Юрка Тютюнника, котрого ви повинні про це повідомити. Головний Отаман військ УНР Петлюра. Начальник штабу Отаман Юнаків”.

Того ж дня, на військовій нараді у Новій Чорторії під головуванням прем'єр-міністра І. Мазепи, крім оголошення наказу Головної Команди військ УНР Ч.101, отаманом Ю. Тютюнником було внесено пропозицію щодо призначення політичних референтів при кожній дивізії та при штабі армії, головним завданням яких було: посередництво між населенням і армією, інформування населення про політичну ситуацію в Республіці, політична розвідка серед ворогів, дипломатичні відносини і організація повстання.

На нараді було остаточно вирішено здійснити партизанський рейд по тилах армії Денікіна, який згодом дістав назву “Зимовий похід”. У поході взяло участь близько 10 тис. осіб. Проте, бойовий склад частин нараховував лише 2 тис. багнетів, 1 тис. шабель та 14 гармат. 70% загальної кількості склали штаби частин, немуштрові частини, обози і транспорти хворих. Перед вирушенням у похід українська армія була поділена на чотири збірні групи:

1. Запорозька збірна група або Запорозький корпус з усіма частинами, що до нього раніше входили, за винятком Гайдамацької Бригади Волоха.

2. Київська збірна група, що складалася з 5-ї та 12-ї Селянських дивізій, полку Морської піхоти, частин Залізної дивізії та Корпусу Січових Стрільців.

3. Волинська збірна група, що складалася: з 1-го збірного полку (до складу якого входили й рештки Північної дивізії), 2-го збірного пішого полку (з решток 2-ї дивізії “Запорозької Січі”), з 4-го полку сірожупанників, (походженням з 4-ї дивізії сірожупанників), 2-го кінного полку ім. Залізняка, кінного полку ім. Гетьмана Мазепи та Волинської гарматної бригади, що утворилась з решток гарматних частин, згаданих вище трьох дивізій.

4. 3-тя Стрілецька дивізія або група, до складу якої входили частини тієї ж 3-ї стрілецької дивізії та Спільна Юнацька школа.

Більшість подій на той час відбулось на території Черкаської області. Лінією прориву, відповідно до плану командарма М. Омеляновича-Павленка, мав стати район розташування Української Галицької Армії у смузі Козятин-Вінниця-Хмільник. (Нагадаємо, 6 листопада 1919 року між Галицькою Армією і Добровольчою армією А. Денікіна був укладений договір, умовами якого були: 1) УГА зберігає автономію; 2) Уряд ЗУНР переїжджає до Одеси і зберігає повний суверенітет над армією; 3) Галицька Армія не буде використовуватись проти військ С. Петлюри; 4) УГА надається кількомісячний відпочинок та медична допомога хворим; 5) Буде надана можливість військовополоненим та інтернованим галичанам із інших країн повернутися до УГА). 7 грудня 1919 року о 12-й годині ночі, прорвавши фронт ворога між Козятином і Калинівкою, Дієва Армія УНР швидким маршем вирушила на південний схід. Українська армія попрямувала на Липовець, Жашків, Умань, Тальне, Звенигородку.

Наприкінці 1919 року українська армія розташувалася таким чином: Київська група Юрія Тютюнника, пройшовши через місто Жашків та села Ризине, Багва, Заліське, Кобринове, Гуляйка, Гусакове, спрямувалася на Звенигородку; Волинська група Олександра Загородського, вибивши 42-й денікінський полк із Романівки, рушила на Тальне; Запорозька група, на чолі з М. Омеляновичем-Павленком, зосередилась на Уманщині. 31 грудня

командарм перебував у Доброводах, штаб армії – у селі Оксанине, мешканці якого добровільно зголосилися охороняти штаб армії.

26 грудня українська армія втратила 3-тю стрілецьку дивізію, яка була знищена доценту Київською “Сводною” дивізією князя Голіцина, що змусило М. Омеляновича-Павленка прийняти рішення про формування 3-го кінного полку з решток Залізної дивізії. Реорганізацію доручено було провести полковнику Г. Чижевському.

Розпочаті ще з 23 грудня переговори між делегацією від Уряду УНР і Начальною Командою Української Галицької Армії не призвели до об’єднання армій. Сталося зовсім небажане – незабаром, у лютому 1920 року УГА, цілковито втративши боєздатність через жакливі епідемії тифу й інших хвороб, перейшла на бік більшовиків, й іменувалася відтоді – Червона УГА.

Місцеве населення симпатизувало Армії УНР й надавало їй всіляку допомогу. В одному з найтяжчих боїв Зимового походу рідній армії допомагали селяни Білашок та Майданецького під час звільнення від денікінців Волинською групою містечка Тальне. Одночасно з подіями в Тальному, 1 січня 1920 року запорожці звільнили від денікінців Умань. Це місто стало центром боротьби за державність України. Після звільнення Умані, у місті розпочалася активна просвітня, видавнича, агітаційна робота. Редакція часопису “Україна” видала 5 номерів газети загальною кількістю до 20 тис. примірників, було видруковано до 200 тис. відозв – “До інтелігенції України”, “Селяне” і “Офіцерам, козакам і солдатам Добровольчеської армії”, укладених і підписаних отаманом Ю. Тютюнником.

В Умані Армія УНР перепочила і реорганізувалася із партизанської у три регулярні дивізії: Запорозьку, Київську і Волинську, які станом на 1 січня 1920 року розташувалися по лінії Гайсин-Умань-Тальне-Торговиця-Звенигородка. 21 січня у с. Гусівка на Єлисаветщині відбулася нарада командуючих дивізіями, на якій було вирішено припинити боротьбу проти білогвардійців і розпочати боротьбу проти Червоної армії. Головною підставою для цього рішення було переконання, що Добровольча армія більше нездатна на жодну серйозну акцію ні проти Дієвої Армії УНР, ні проти червоних.

Вже 21 січня 1920 року червоні частини, що стояли у с. Ступчинь на Звенигородщині, одержали наказ здійснювати наступ на південь у загальному напрямку на Голованівськ-Ольвіопіль для ліквідації загонів Ю. Тютюнника. Дієва Армія УНР розділилася і різними напрямками пішла у зазначений район, щоб там знову з’єднатися. Південній групі (Запорозьці, 3 дивізії і штаб армії) ще довелось, прориваючись, мати бій з Добровольчою

армією. Північна група (Волинська та Київська дивізії) зразу ж розпочала боротьбу проти частин Червоної армії.

Захоплення 2–7 лютого Волинською дивізією м. Канів і наступ у бік Переяслава та Києва занепокоїли більшовиків. Українці, що жили в Києві, чекали приходу українських військ. Після зайняття Черкас далеко по Лівобережжю піднялися чутки, що “українське військо вже до Дніпра дійшло”. Від Полтави, Чернігова, Харкова, Мелітополя, Луганська приходили посланці.

11 лютого 1920 року Північна група військ з’єдналась з Південною групою Армії УНР біля Медведівки на Чернігівщині. Командиром Запорозької дивізії призначили отамана А. Гулого-Гуленка. 17 лютого була звільнена Золотоноша. Але армія змушена була повернути на правий берег Дніпра. Переправившись, військо розбило табір у Холодному Яру. У Мотронинському монастирі відправили молебень за щасливий похід та панахиду по загиблих козаках.

Починається пересування Дієвої Армії УНР у західному напрямку одночасно різними дивізіями. Армія захоплює міста: Гайсин, Умань, Ольвіопіль та залізничний вузол Христинівка, знищуючи окупаційну владу, оперуючи в степах Херсонщини. 25 березня біля Тального відбувся бій Київської дивізії з більшовиками. Червоноармійці відступили в Майданецьке, але наступного дня, отримавши підкріплення, витіснили тютюнниківців. Незабаром, 7 квітня, отаман С. Заболотний звільнив Ананьїв. На допомогу йому Ю. Тютюнник відправив 400 бійців при двох гарматах. Тоді ж на бік тютюнниківців перейшов 3-й кавалерійський полк 3-ї Червоної Галицької бригади кількістю в 650 шабель. Після тяжких боїв козаки Київської дивізії захопили Вапнярку і Тульчин. У Тульчині українською армією були полонені штаби 41-ї, 45-ї та 46-ї дивізій 14-ї більшовицької армії.

16 квітня 1920 року у Вознесенську, завдавши поразки частинам 14-ї більшовицької армії, війська Дієвої Армії УНР захопили 28 гармат, 32 тис. гарматних набоїв, 48 кулеметів, 5 тис. рушниць та 2 млн. набоїв, 4 тис. возів з одягом, взуттям та іншим майном. Виконуючи наказ Головного Отамана, Дієва Армія УНР Зимового походу 5 травня 1920 року була передислокована у напрямку Ямполя для прориву і негайного з’єднання з фронтом Головного Отамана військ УНР. Вислані кінні відділи зустрілися з частинами полковника О. Удовиченка. Учасники Зимового походу 6 травня 1920 року з’єдналися з іншими українськими частинами, які у союзі з поляками прямували на Київ.

Бойовий склад Дієвої Армії УНР Зимового походу на 6 травня 1920 року налічував: 2100 багнетів та 580 шабель. Вона складалась із: Запорозької

дивізії отамана А. Гулого-Гуленка, Волинської дивізії отамана Н. Никоніва, Київської дивізії отамана Ю. Тютюнника, Галицької кінної бригади отамана Е. Шепаровича, Окремого кінного полку полковника П. Чижевського, кінної сотні Штабу Армії, за загальною кількістю 4319 осіб при 81 кулеметі та 12 гарматах.

За оцінками воєнних істориків, Перший Зимовий похід Армії УНР є найгеройнішою сторінкою воєнного мистецтва періоду національно-визвольних змагань в Україні 1917–1921 років, під час якого українська армія вперше вдало застосувала партизанські методи боротьби з численними ворогами. Була здійснена головна найважливіша мета – збережена Армія Української Народної Республіки. Зимовий похід дав зразки характерної партизанської війни. За весь рейд по запіллю ворога було пройдено 2500 км, проведено понад 50 успішних боїв. Перший Зимовий похід сприяв поширенню селянських повстань в Україні, показав силу духу і жертвність вояків Армії УНР у боротьбі за державність. Усіх учасників походу було нагороджено орденом Залізного Хреста. Пізніше в еміграції була створена Орденська рада рицарів Зимового походу.

**Тема 5. Друга світова війна та Україна:
політичні, соціально-економічні й демографічні наслідки
(до 75-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні)**

Однією з найтрагічніших подій в історії людства стала Друга світова війна 1939–1945 років. У вир збройного протистояння було втягнуто 61 державу, понад 80% населення земної кулі. Кровопротитні битви охопили 40 країн Європи, Азії та Африки, басейни Тихого та Атлантичного океанів. Ця війна завдала найважчих страждань сотням мільйонів людей, незліченних людських жертв і небачених руйнувань матеріальних і культурних цінностей, створених людською працею протягом багатьох століть. До армій воюючих сторін було мобілізовано понад 110 мільйонів осіб. За роки Другої світової війни загинуло майже 60 мільйонів осіб, половина втрат припала на цивільне населення.

Друга світова війна розпочалася 1 вересня 1939 року із вторгнення військ нацистської Німеччини до Польщі, а завершилася 2 вересня 1945 року беззастережною капітуляцією Японії. Під час війни були здійснені найбільші в історії злочини проти людства (зокрема Голокост), а також вперше використана атомна зброя.

Шлях до початку війни був відкритий Пактом Молотова–Ріббентропа (Угода про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом) 23 серпня 1939 року. Згідно із таємним протоколом до нього, нацисти та комуністи ділили Східну Європу на зони інтересів. Внаслідок цих домовленостей Третій Райх отримав змогу безперешкодного вторгнення в Польщу. СРСР розширився за рахунок Західної Білорусі та Західної України, Бессарабії з Буковиною, трьох країн Балтії, а також частини Фінляндії.

Український вимір Другої світової війни не обмежувався боротьбою Вермахту та Радянської армії на українській території. Насправді ж тоді в Україні велося кілька воєн:

1) німецько-польська 1939–1945 рр. (у 1939-му регулярна, а потім – підпільна);

2) радянсько-польська 1939 р. (неоголошена, відома як “Визвольний похід в Західну Україну”);

3) радянсько-румунська 1940–1945 рр. (спочатку неоголошена – радянське вторгнення в Бессарабію та Буковину у 1940 р., потім регулярна та підпільна – частина німецько-радянської війни);

4) німецько-радянська 1941–1945 рр. (регулярна та підпільна, також відома як “Велика Вітчизняна війна”);

5) німецько-українська 1941–1944 рр. (підпільна);

6) радянсько-угорська 1941–1945 рр. (регулярна та підпільна, частина німецько-радянської);

7) польсько-українська 1942–1947 рр. (підпільна);

8) радянсько-українська 1939–1954 рр. (підпільна).

Усі ці конфлікти мають безпосередній стосунок до Другої світової війни, оскільки були спровоковані нею, стали її відгалуженням і продовженням. Також до українського виміру війни входить участь українців у бойових діях поза Україною (наприклад, у радянсько-фінській “Зимовій війні” 1939–1940 рр.) та у складі іноземних армій. Безпосередньо перед початком Другої світової внаслідок проголошення незалежності Карпатської України вибухнула угорсько-українська війна 1939 року (регулярна та підпільна).

Для України Друга світова війна розпочалася 1 вересня 1939 року з німецьким вторгненням у Польщу. 110–120 тисяч українців у лавах Війська Польського розпочали світову боротьбу проти нацизму, 8 тисяч із них загинули протягом першого місяця війни. Також 1 вересня Люфтваффе (повітряні сили Німеччини) бомбардувало Львів та інші західноукраїнські міста, що перебували у складі Польщі. Між 12 та 22 вересня Львів пережив подвійну облогу – нацистськими військами із заходу, радянськими – зі сходу.

СРСР вступив у Другу світову війну 17 вересня 1939 року на боці нацистської Німеччини. У цей день радянські війська вступили в Польщу на допомогу німецьким та окупували Західну Україну та Західну Білорусь. Протягом двох років Москва була союзницею Берліна.

Нацистсько-комуністичний союз був зруйнований 22 червня 1941 року німецьким вторгненням у СРСР. Протягом року з початку німецько-радянської війни Україна була окупована військами Третього Рейху. Вигнання нацистів розпочалося восени 1943-го і завершилося наприкінці 1944 року. Український напрям був головним на Східному фронті: тут діяло від 50 до 75% всіх дивізій Вермахту і половина всіх радянських сил.

Нацистський окупаційний режим в Україні був одним із найжорстокіших у світі. Безпосередньо своїми руками або із залученням “добровільних помічників” із числа місцевого населення нацисти знищили 1,5 млн. українських євреїв і 20 тис. ромів. Загалом у зоні окупації загинули 3,9 млн. мирних жителів. 250 населених пунктів (97 на Волині, 32 у Житомирській області, 21 у Чернігівській області, 17 у Київській області та ін.) окупанти спалили, знищивши усіх мешканців.

На території України (не враховуючи Криму) було створено понад 255 концентраційних таборів і таборів примусової праці. Тільки у Києві діяло 5 таборів для військовополонених та Сирецький концентраційний табір. Ось лише кілька офіційних цифр про винищення людей у таборах на території України: у Рівному – 102 тис. осіб; у Львові – понад 200 тис. у Янівському таборі і 14 тис. у таборі військовополонених; у Києві – понад 100 тис. у Бабиному Яру і 340 тис. у Дарниці; 150 тис. у Гросс-Лазарет Славута (район Кам’янець-Подільського). Жінок і дітей знищували нарівні з чоловіками (8 тис. дітей лише за два місяці у Янівському таборі).

З 2,8 млн. молодих людей, вивезених із Радянського Союзу до Німеччини на примусові роботи, 2,4 млн. були вихідцями з України, близько 1 млн. з них загинули.

Після вигнання нацистів і їх союзників з території України, Червона армія, у складі якої перебували й українці, здійснила низку наступальних операцій вже на території Європи. Серед них: Белградська (1944 р.), Будапештська (1944–1945 рр.), Вісло-Одерська (1945 р.), Віденська (1945 р.), Берлінська (1945 р.), Празька (1945 р.).

Після перемоги над нацистською Німеччиною 8 травня 1945 року СРСР приєднався до війни проти Японії. Беззастережна капітуляція Японії 2 вересня 1945 року означала завершення Другої світової війни, але окремі військові конфлікти, породжені нею, точилися ще декілька років.

Організований спротив радянській владі на Західній Україні тривав до 1954 року, а окремі сутички – до 1960-х.

Україна зробила значний внесок у перемогу над нацизмом та союзниками Німеччини. На боці Об'єднаних Націй воювали українці у складі армій Великої Британії та Канади (45 тисяч осіб), Польщі (120 тисяч), СРСР (більше 7 мільйонів), США (80 тисяч) і Франції (6 тисяч), а також визвольного руху в самій Україні (100 тисяч в УПА) – разом понад 7 мільйонів осіб. Понад 2,5 мільйони українців були нагороджені радянськими та західними медалями та орденами, понад 2 тисячі стали Героями Радянського Союзу, з них 32 – двічі, а найкращий ас союзної авіації Іван Кожедуб – тричі.

Для України Друга світова війна стала національною трагедією, під час якої українці, позбавлені власної державності, змушені були воювати за чужі інтереси і вбивати інших українців. За Україну воювали дві тоталітарні системи, що однаково не рахувалися з ціною людського життя. Кожна сторона протистояння на українських землях намагалася продемонструвати свою прихильність до українства, але єдиним справді українським суб'єктом у роки війни був визвольний рух – передовсім, Українська повстанська армія.

З різних причин на німецькому боці воювало до 250 тисяч українців та до 50 тисяч було мобілізовано до армій союзників Третього Рейху.

Внаслідок Другої світової війни Україна зазнала надзвичайних втрат. Найтяжчими стали демографічні. Україна посідає перше місце за абсолютною кількістю загиблих у роки Другої світової війни і друге (після Польщі) за відсотковим співвідношенням між чисельністю загиблих і тими, хто вижив. Війна й окупація призвели до різкого, катастрофічного зменшення кількості населення, значних деформацій у його національному, статевому, віковому та професійному складі. Демографічні зміни такого характеру відбулися внаслідок взаємодії багатьох чинників: мобілізації значної частини чоловічого населення та їх масової загибелі; депортацій 1939–1941 та 1943–1945 років; загибелі мирного населення на теренах воєнних дій воюючих сторін; евакуації у тиллові регіони СРСР на початку війни; масового знищення нацистами та їх союзниками значної кількості військовополонених і цивільного населення; депортацій працездатного населення на примусові роботи до Німеччини; жорстокого протистояння сил руху опору в німецькому тилу; високої смертності під час окупації від голоду та хвороб; значного зменшення народжуваності тощо.

Сукупні демографічні втрати українців і громадян України інших національностей упродовж 1939–1945 років наразі оцінюються у 10 мільйонів осіб (з них близько 5 млн. загинуло на фронтах). За

підрахунками вчених, Центральна, Південна та Східна Україна втратила 30% населення, Галичина – 22%, Волинь і Полісся – 12%. Для поповнення демографічних втрат воєнного періоду республіці знадобилося близько 25 років. Разом із тим, Друга світова війна повністю змінила етнічне обличчя українського суспільства. З України практично зникли такі національні меншини як німці, кримські татари, українські євреї. Натомість, кількість росіян із довоєнних 4 мільйонів за перше повоєнне десятиліття зросла до 7 мільйонів осіб.

Унаслідок війни змінився також етнічний баланс населення українських міст. У містах Сходу та Півдня України посилювався й укріплювався російський елемент, натомість, у містах і містечках Центральної України українці стали домінуючим етносом після винищення нацистами євреїв, а на Західній Україні українці замінили в містах репатрійованих поляків, румунів, чехів, угорців і знищених євреїв.

Суперечливими є статистичні дані щодо матеріальних збитків України внаслідок Другої світової війни. Зокрема, за твердженнями науковців, було зруйновано майже 700 українських міст і 28 тисяч сіл, спалено близько 320 тисяч господарств. Було зруйновано 10,5 тисяч заводів і фабрик, затоплені усі шахти Донбасу. Україна в результаті Другої світової війни зазнала матеріальних втрат у розмірі понад 45% від збитку усього СРСР. З метою створення могутнього військово-промислового потенціалу на сході СРСР під гаслом “Все для фронту! Все для перемоги!” більшовиками з України було вивезено 550 промислових підприємств, майно і худобу тисяч колгоспів, радгоспів, МТС, десятки наукових і навчальних закладів, осередків культури, історичні цінності, виїхало майже 3,5 мільйони жителів республіки – кваліфікованих робітників і спеціалістів, науковців, творчої інтелігенції, які віддали свої трудові й інтелектуальні зусилля в розвиток воєнного й економічного потенціалу СРСР.

У звіті Надзвичайної державної комісії про збитки, завдані економіці та громадянам на території Української РСР у результаті війни, у 1946 році була офіційно оприлюднена цифра у 285 мільярдів карбованців. Ця сума у 5 разів перевищила усі витрати по Україні на будівництво заводів і фабрик, залізниць, мостів та інших об’єктів народного господарства за 15 довоєнних років. Згодом, у зведених даних щодо матеріальних втрат, яких зазнала Українська РСР, станом на 1 квітня 1945 року було зазначено цифру у понад 353,4 мільярди карбованців. Збитки, завдані Криму, Волинській, Дрогобицькій та Станіславській областям, державним підприємствам, громадським організаціям союзного значення не було враховано. Сучасними дослідниками (Інститут історії НАН України) збитки України, отримані у

результаті війни, оцінюються у понад 450 мільярдів карбованців у діючих на той час цінах. Слід також говорити не тільки про прямі збитки від ведення бойових дій, а й, наприклад, про кількість евакуйованих до Німеччини підприємств напередодні відходу німецьких військ.

У результаті Другої світової війни істотно змінилася геополітична ситуація, зокрема у Центральній та Східній Європі. Це безпосередньо торкнулося й України. До України відійшли західноукраїнські землі, що в міжвоєнний період перебували у складі Польщі. Відбулося приєднання Закарпатської України до УРСР. Україна стала членом – засновником ООН. Таким чином, волелюбні народи світу визнали великі заслуги Українського народу у боротьбі за свою, а також народів Європи й світу свободу і незалежність. Україна, також уперше, була включена в систему світової співдружності, набула статусу суб'єкта міжнародного права.

Титанічна боротьба Українського народу за своє національне виживання засвідчила велику силу характеру і невмирущу волю його до життя. Відзначаючи вагомий внесок України й українців у перемогу в Другій світовій війні, слід завжди пам'ятати про всіх загиблих у тому жахливому Апокаліпсисі. Світла пам'ять про тих, хто поліг на фронтах, загинув від нацистських тортур, повинна стати духовною підмогою для Українського народу на шляху утвердження держави, суспільної консолідації, примирення живих і мертвих незалежно від національності, політичних і релігійних поглядів та переконань.

Тема 6. День матері: дата, історія, традиція (до Дня матері в Україні)

Щорічно у другу неділю травня в багатьох країнах Європи, Африки, Північної та Південної Америки, в Австралії, Китаї та Японії відзначають один з найсвітліших і добрих свят – День матері. У багатьох країнах світу День матері відзначають 13 травня. Водночас, низка країн відзначає це свято у день весняного рівнодення – 21 березня.

Відповідно до Указу Президента України від 10 травня 1999 року за № 489/99 в Україні “на підтримку ініціативи Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, міжнародної організації “Жіноча громада”, Спілки жінок України, громадської організації “Союз українок” установлено День матері, який відзначається щорічно у другу неділю травня. У 2020 році цей день в Україні припадає на 10 травня.

Мати в усі часи була і залишається самою головною та близькою людиною в житті кожного з нас. Та, хто дала життя і віддала нам і нашим сестрам або братам всі свої сили, передала знання, досвід і життєву мудрість. Мати – поняття загальнолюдське, це жива душа світу, його початок і його безкінечність.

Щастя й краса материнства в усі століття оспівувалися кращими художниками і поетами. І не випадково – від того, наскільки шанована в державі жінка, яка виховує дітей, можна визначити ступінь культури й благополуччя суспільства. Щасливі діти ростуть у дружній родині й під опікою щасливої матері.

В Україні жінка споконвіку асоціювалася з берегинею сім'ї. Саме від неї залежить виховання дитини і саме мати прищеплює любов до рідної землі. Матері завжди боролися за духовне збереження своїх дітей, щоб вони пам'ятали свою національну спадщину і походження.

День матері – особливе свято. Його відзначають навесні, коли оживає природа, розквітають квіти, зароджується нове життя, і це чи не найкраща метафора материнства.

Традиція вшанування матері сягає своїм корінням у глибину століть. Стародавні греки віддавали данину поваги матері усіх богів – Реї. Римляни присвячували три дні у березні (з 22 по 25) іншій матері богів – східній Кібелі. Для кельтів Днем матері був день вшанування богині Бріджит.

В Англії з XVII до XIX століття відзначалася “материна неділя” (Mothering Sunday) або “Мамин день”. Це було свято усіх матерів Англії. У цей день, який припадав на четверту неділю Великого Посту, вшановували матерів. А ще в цей день не можна було працювати, обов'язково потрібно було відвідати батьків.

З поширенням християнства у Європі, ця Неділя стала святом Матері Церкви – духовної сили, що дає життя і захищає від зла. Згодом церковне свято злилося воєдино зі святом світським. Традиційно це старовинне англійське свято відзначалося 22 березня.

У вікторіанські часи дітей посилали працювати далеко від дому в ранньому віці, а гроші, зароблені ними, пересилали до сімейного бюджету. Один день на рік дітям дозволялося провести вдома разом з батьками. Вони приносили матерям (і бабусям) невеликі подарунки, такі, як букетики квітів або свіжі яйця. Тепер у цей день діти дарують матерям і бабусям букетики квітів і виконують за них всю домашню роботу. У “Неділю Матері” усі слуги отримували вихідний, поверталися до своїх сімей, щоб провести цей день зі своїми матерями. Святкову атмосферу цьому дню надавав спеціальний торт, названий “материнським тортом”. Свято зникло у XVIII ст., а потім знову

з'явилося під час Другої світової війни. Подібні традиції відомі в провінціях Шампань (Франція) і Валлонь (Бельгія).

У США відродити традицію спробувала у 1872 році активістка Джулія Ворд Хоув. “День матері”, за її версією, – день єдності матерів у боротьбі за мир у всьому світі. Вона вважала, що у цей день потрібно нагадати про роль жінки й підтримати матерів з усього світу. Однак її ініціативу проігнорували, і про запровадження свята на державному рівні забули.

Як аналог сучасного свята, День матері з'явився у ХХ ст. в американському штаті Західна Вірджинія. 7 травня 1906 року у місті Філадельфія померла Анна Марія Рівз-Джарвіс. Вона була відомою громадською діячкою, котра присвячувала свою діяльність розвитку охорони здоров'я. Жінка народила 13 дітей, з яких, на жаль, вижило лише четверо. Смерть цієї поважної і побожної людини оплакували брати і сестри методистської громади, але для доньки Джарвіс – Енн – ця подія стала справжньою трагедією. Життя без люблячої і мудрої мами була нестерпним для бездітної Енн Джарвіс. Її гнітило усвідомлення того, що за життя вона не встигла висловити матері всю міру своєї любові і вдячності.

У 1908 році Енн Джарвіс виступила з ініціативою вшанування матерів. Вона та багато інших жінок писали листи до державних установ, законодавчих органів, видатних осіб із пропозицією заснувати таке свято – таким чином суспільство мало б віддати шану найдорожчій людині на світі, якою є Мати. Їх старання увінчалися успіхом. У 1910 році губернатор американського штату Західна Вірджинія видав прокламацію про святкування Дня Матері.

У 1912 р. було створено Міжнародну Асоціацію Дня матері с метою розповсюдження святкування цього дня.

Громадський рух поширювався також усіма штатами Сполучених Штатів Америки, і у 1914 році президент Вудро Вільсон підписав резолюцію Конгресу, в якій День матері (друга неділя травня) було оголошено державним святом.

Після Першої світової війни це свято почали відзначати у Швеції, Норвегії, Данії, Німеччині, Чехословацькій республіці. Невдовзі 43 держави світу теж приєдналися до цього руху. країн (у тому числі: Бахрейн, Гонконг, Індія, Малайзія, Мексика, Нікарагуа, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Пакистан, Катар, Саудівська Аравія, Сінгапур, Австралія та ін.).

Серед української громади День матері вперше влаштував Союз українок Канади у 1928 році.

1929 року жіноча громадська організація “Союз українок Галичини” (територія Західної України, яка перебувала у складі Польщі) звернулася до громади щодо встановлення Дня Матері. Ініціатором урочистостей була Олена

Кисілевська, редактор тижневика “Жіноча доля”. Також, було ініційовано впровадження цього свята на Тернопільщині. Організації “Просвіта”, “Рідна школа”, “Пласт”, “Сокіл” та інші організували концерти, конференції, фестивалі по всій Східній Галичині. Українська громада щиро підтримала цю пропозицію, і впродовж 10 років це свято відзначалося у першу неділю травня. З 1939 до 1991 рр. це свято на Західній Україні було заборонене, бо радянська влада мала свої революційно-атеїстичні свята, які були обов’язковими для усієї території Радянського Союзу (з 1939 р. Західна Україна увійшла до складу Радянської України й, відповідно, до Союзу Радянських Соціалістичних Республік). У СРСР в пошані було феміністичне свято боротьби жінок за свої соціальні та політичні права 8 березня (до слова, теж започатковане у США на початку ХХ ст.). Святкується воно й донині в Україні, проте набуло це свято іншого змісту: чоловіки вітають жінок із святом весни, віддають шану жіночій красі, молодості, вітають матерів.

День матері відзначають у травні, який вважається місяцем Пречистої Діви Марії. До Матері Божої звертаються християни, просячи заступництва та допомоги. У травні, коли Природа-Мати виряджає свою Доню-Землю в пишному уборі весняних квітів у дорогу життя, праці та радості, люди висловлюють подяку материнській самопожертві.

Богородиця посідає чільне місце в релігійній свідомості українців. Це пов’язано з ментальністю та суспільним ладом. Ще здавна князі благали її про заступництво, віддавали честь і хвалу Марії за перемогу в битвах. Богородиця стала опікункою лицарів українського духу – козацтва.

День матері – це свято на честь матері, материнства, зв’язку матері з дитиною і вплив матерів на суспільство. У цей день українці йдуть у гості до матерів, вітають їх і нагадують, якими важливими вони є в їхньому житті. Мати завжди самовіддано любить своїх дітей, незважаючи ні на що, і завжди радіє нашим успіхам і перемогам, щиро переживає і співчуває невдачам.

В останні роки День матері стає популярним в Україні, тому дедалі більше українців планують цей день заздалегідь, намагаючись привітати найріднішу людину по-особливому.

У світі існують різні традиції святкування цього дня.

У США заведено навідуватися до батьківського дому, дарувати символічні подарунки мамам, дякувати за виховання й турботу. Дуже популярні родинні вечери, де за одним столом збираються декілька поколінь, а діти й чоловіки готують сюрпризи. Також американці полюбляють активний відпочинок на природі. За традицією цього дня сини й дочки мають примиритися з мамами, подолати всі непорозуміння, пробачити один одному, навіть якщо стосунки геть погані.

В Австралії висловлюють подяку не лише мамам, а й усім жінкам, причетним до виховання – бабусям, няням, вчителям тощо. Матерям дарують листівки, приємні дрібниці, прикраси, квіти. Діти вчать тематичні вірші й готують подарунки своїми руками.

До речі, у США та Австралії існує традиція носити у цей день на одязі квітку гвоздики. Причому колір має значення: кольорова гвоздика говорить про те, що мати у цієї людини жива, білу прикріплюють у пам'ять померлої матері.

У Бразилії цей день важливий через велику кількість багатодітних сімей. Напередодні свята в школах і садках готують святкову програму й подарунки для мам, а святкують вже ввечері у родинному колі. Не залишаються осторонь і торговельні мережі, вони пропонують знижки та товари, які порадуять жінок різних поколінь.

Канадці у це свято із задоволенням позбавляють мам і бабусь від домашніх справ, готують сніданки або прибирають вдома, а весь день присвячують спілкуванню з найближчою людиною. У якості подарунків в Канаді підносять спеціальні екскурсії, зокрема популярні послуги від Prairie Dog Central Railway. Перевізник організовує поїздку маминого дня і дарує подарунки мамам та бабусям. У магазинах і супермаркетах з'являється багато сувенірної продукції та корисних товарів для жінок. Цікаво, що канадці вітають не тільки власних мам, а й тещ і свекрух. Для багатьох вони такі ж близькі люди, як рідні матері. На цей випадок компанія Hallmark пропонує особливі листівки з написом "Тій, що як мама". День матері настільки популярний, що не всім вдається забронювати столик у ресторані чи екскурсію – останні місця зникають за кілька тижнів до свята. Це свідчить про велику увагу канадців до родинних цінностей.

У Китаї також святкують День матері в другу неділю травня. Традиції схожі на європейські та американські. Інколи на свято накривають стіл зі смаколикami, запрошують до нього не тільки родичів, а й друзів і сусідів.

Довгий час на Сході, зокрема у Японії, заперечували значну роль жінки, матері у суспільстві. Але з 1947 року встановлено особливий день їх шанування. До подарунка японці прикладають червону гвоздику на знак вдячності за виховання й турботу.

У Європі звичай святкування Дня матері має глибоке коріння. Відомі ще давньогрецькі й римські свята, які возвеличували богинь плодючості й землеробства. Тож, наприклад, в Італії свято відзначають з розмахом. Щоб передати свою любов і турботу, жінкам дарують квіти, парфуми, приємні дрібниці.

В Україні свято ще не набуло розмаху, але з кожним роком все більше і більше українців вітають своїх мам і бабусь. У цей день заведено вітати матерів та дарувати їм символічні подарунки. Також багато родин у це свято збираються

разом, щоб подякувати своїй найріднішій людині за все. Ті, у кого мама померла, у цей день поминають її. День матері – це особливе свято, коли можна ще раз нагадати найдорожчій людині, як ви її цінуєте та любите. Діти в цей день дарують своїм матерям квіти, листівки, присвячують їм вірші та пісні. Важливо пам'ятати, що головне в це свято – ваша увага. Привітати може й чоловік дружину, дякуючи за дитину; жінка свою свекруху або чоловік тещу.

День матері в Україні має чудові перспективи для розвитку, адже у нашого народу існує міцний зв'язок між поколіннями. Тому дуже доречно у цей день присвятити час матерям, сходити на прогулянку або приготувати приємний сюрприз. Не забуваймо й про День батька, який святкують щорічно у третю неділю червня.

Тема 7. Українці у Другій світовій війні (до 100-річчя від дня народження Івана Кожедуба та Ахмет-Хана Султана)

8 червня виповнюється 100 років від дня народження нашого легендарного співвітчизника Івана Кожедуба, який увійшов у світову історію як найрезультативніший ас серед усіх льотчиків антигітлерівської коаліції. І. Кожедуб здійснив 330 бойових вильотів і провів 120 повітряних боїв. На його рахунок – 64 збиті літаки.

Вимогливий до себе, шалений і невтомний у бою, І. Кожедуб був ідеальним повітряним бійцем: ініціативним, зухвалим і водночас розважливим, відважним і вмілим, лицарем без страху і докору. “Точний маневр, приголомшлива стрімкість атаки і удар на гранично короткій дистанції”, – так І. Кожедуб визначав основу повітряного бою. Він був народжений для бою і жив боєм.

У кожного льотчика-аса є свій, притаманний лише йому одному, почерк у небі. Був він і у Івана Кожедуба – людини, у характері якої гармонійно поєднувалися мужність, відвага і виняткова холонокровність. Він умів точно і швидко зважити обстановку, миттєво знайти вихід із, здавалося б, безвихідної ситуації. Усі його польоти були каскадом різноманітних маневрів. Кожедуб завжди намагався відшукати противника першим, але при цьому і “не підставитися” самому.

Іван Кожедуб народився 8 червня 1920 року в у селі Ображіївка на Сумщині. Після семирічки навчався у школі робітничої молоді в Шостці. Восени 1936 року Іван вступив до Шосткинського хіміко-технологічного

технікуму, одночасно займався в місцевому аероклубі. У 1940 році був призваний до Червоної армії. У 1941 році він закінчив Чугуївську військову авіаційну школу льотчиків і залишився в ній інструктором. Після початку війни разом з авіашколою був евакуйований до Середньої Азії. У листопаді 1942 року Кожедуб був відряджений до 240-го винищувального авіаційного полку 302-ї винищувальної авіаційної дивізії, що формувалася в Іваново. У березні 1943 року в складі дивізії вилетів на Воронежський фронт.

Свій перший бойовий виліт І. Кожедуб здійснив 26 березня 1943 року, але невдало: його Ла-5 отримав пошкодження в бою, а при поверненні ще й був випадково обстріляний своїми зенітниками. З великими труднощами льотчик довів свій винищувач до аеродрому. Місяць літав на старих машинах, поки не отримав новий літак.

Бойовий рахунок молодший лейтенант І. Кожедуб відкрив 6 липня 1943-го під час битви на Курській дузі. Саме тоді, у своєму 40-му бойовому вильоті, 23-річний пілот відкриває бойовий рахунок. Вступивши у складі ескадрильї у сутичку з 12 ворожими літаками, молодий льотчик здобуває першу перемогу – збив пікіруючий бомбардувальник “Юнкерс-87”. Наступного дня він здобуває нову перемогу – збив ще один літак. 9 липня Іван Кожедуб знищує відразу 2 винищувачі “Мессершмітт-109”. У вересні 1943 року на рахунку І. Кожедуба було вже 8 збитих ворожих літаків, а до жовтня 1943 року командир ескадрильї 240-го винищувального авіаполку старший лейтенант І. Кожедуб здійснив 146 бойових вильотів і особисто збив 20 літаків противника.

У боях за Дніпро льотчики полку, в якому воював І. Кожедуб, уперше зустрілися з асами Герінга з 51-ї винищувальної ескадри “Мельдерс” і перемогли у поєдинку. Збільшив свій рахунок і І. Кожедуб. Лише за 10 днів напружених боїв він особисто збив 11 ворожих літаків.

Половину своїх перемог І. Кожедуб здобув у боях у ході вигнання нацистських окупантів з України: битви за Дніпро, Нижньодніпровської, Корсунь-Шевченківської та Умансько-Ботошанської наступальних операцій, повітряної битви на ближніх підступах до Румунії у травні-червні 1944 року. Його літак відзначився також під час Білоруської, Прибалтійської, Вісло-Одерської, Східно-Померанської, Берлінської наступальних операцій. Серед літаків, збитих І. Кожедубом, – винищувачі “Мессершмітт-109” і “Фокке-Вульф-190”, бомбардувальники “Юнкерс-87” і “Хейнкель-111”, штурмовики “Хеншель-129”. 15 лютого 1945 року у повітряному бою над Франкфуртом-на-Одері Іван Кожедуб уперше в історії збив реактивний винищувач “Мессершмітт-262”.

Перше звання Героя Радянського Союзу І. Кожедубу було присвоєно 4 лютого 1944 року за 146 бойових вильотів і 20 збитих літаків противника. 3 травня 1944 року Іван Кожедуб воював на Ла-5ФН, побудованому на кошти колгоспника-бджоляра зі Сталінградської області В. Конєва, син якого загинув на війні. У серпні 1944 року йому вручили другу медаль Золота Зірка за 48 збитих машин противника і 256 вильотів. А до кінця війни майор Іван Кожедуб мав на своєму рахунку вже 62 знищених у повітрі противника. Серед них – два бомбардувальники, три штурмовики, один реактивний винищувач і 17 пікіруючих бомбардувальників. Останній його подвиг стався над Берліном у квітні 1945 року, коли був збитий черговий гітлерівський літак. За час війни німцям жодного разу не вдалося збити І. Кожедуба. Незабаром він отримав ще одну медаль Золота Зірка, ставши тричі Героєм Радянського Союзу.

У льотній біографії Івана Кожедуба числяться також два збитих у 1945 році літаки Р-51 “Мустанг” ВВС США, які атакували його, прийнявши за німецький літак.

Після закінчення війни І. Кожедуб продовжив службу у ВПС. У 1985 році йому було присвоєно військове звання Маршал авіації. Помер 8 серпня 1991 року. Похований на Новодівичому кладовищі в Москві.

Бронзовий бюст Героя встановлений в його рідному селі Ображіївка. 8 травня 2010 року пам’ятник І. Кожедубу відкрито в Парку Слави, у Києві. А 12 листопада – у Харкові, на території Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба.

25 жовтня відзначається 100 років з дня народження легендарного сина кримськотатарського народу – Амет-Хана Султана. Під час Другої світової війни в армії СРСР воювало багато мусульман, зокрема й кримських татар. Але воїнська звитяга і мужність представників корінного народу Криму всіляко замовчувалися радянською владою, більше того, тодішні очільники держави оголосили весь кримськотатарський народ зрадником й депортували у віддалені регіони Союзу, розпорошивши людей степами за Уралом та середньоазійськими пустельними районами. Але попри усі намагання не вдалося піддати забуттю ім’я видатного кримли – Амет-Хана Султана, який нині є визнаним у всьому світі національним героєм кримськотатарського народу. Льотчик-ас, чиє ім’я наводило жах на ворога, який особисто збив 30 фашистських літаків і ще 19 – у групових боях, успішно здійснив понад 600 бойових завдань.

Амет-Хан Султан народився 25 жовтня 1920 року в селищі Алупка Ялтинського повіту Таврійської губернії в робітничій сім’ї. Батько Амет-

Хана – Султан – за національністю був лакець (лаки, казикумухці; самоназва – лак – народ у Дагестані, що сповідує суннітський іслам), мати Насіба – кримська татарка. Сам Амет-Хан вважав себе кримським татариним, незважаючи на те, що під час гонінь на корінний народ Криму йому неодноразово натякали – визнай себе дагестанцем і всі твої проблеми відпадуть.

Після закінчення семирічки у 1937 році майбутній герой вступив до залізничного фабрично-заводського училища, згодом працював слюсарем-котельником у сімферопольському паровозному депо й одночасно навчався в аероклубі. У лютому 1939 року вступив до 1-ої Качинської авіашколи поблизу Севастополя, прискорений курс якої закінчив у 1940 році. Перший бойовий виліт молодший лейтенант Амет-Хан Султан здійснив 22 червня 1941 року. Під час першого етапу німецько-радянської війни здійснив 130 бойових вильотів. У жовтні 1941-го Амет-Хан Султан був призначений на посаду командира авіаланки і вже у листопаді нагороджений орденом Червоної Зірки. У 1942 році за збитий тараном німецький бомбардувальник у небі Ярославля був нагороджений міським Комітетом оборони грамотою й іменним годинником, а також орденом Червоного Прапора. У липні 1942 року у боях під Касторним і Воронежем Амет-Хан Султан знищив у повітряних боях 7 літаків противника. У розпал боїв його призначили на посаду командира ескадрильї. З кінця серпня 1942-го полк брав участь у Сталінградській битві, у складі 8-ої повітряної армії була сформована група льотчиків спеціального призначення, до складу якої входили найбільш досвідчені льотчики-винищувачі. До групи був відряджений і Амет-Хан Султан. За дуже короткий термін на літаку Як-7 він збив під Сталінградом 6 літаків противника, проте і сам був збитий.

Наприкінці 1942 року з метою концентрованого використання винищувальної авіації у 8-ій повітряній армії вирішили створити на базі одного з полків елітний підрозділ льотчиків-асів. Базою для нового підрозділу було обрано 9-й гвардійський винищувальний авіапункт, і з жовтня 1942 року старший лейтенант Амет-Хан Султан став командиром 3-ї ескадрильї цього полку. Брав участь у звільненні Ростова-на-Дону, знищував ворога у повітряних боях над Кубанню, за бойові успіхи у боях 15 листопада 1942-го нагороджений другим орденом Червоного Прапора. Брав участь у Донбаській операції. Після звільнення Таганрога і Мелітополя 24 серпня 1943 року гвардії капітану Амет-Хану Султану було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На той час Амет-Хан Султан здійснив вже 359 бойових вильотів, провів 79 повітряних боїв, особисто збив 11 літаків противника і 19 – у групових боях.

У січні 1944 року Амет-Хан Султан в парі зі своїм веденим, Героєм Радянського Союзу Іваном Борисовим перехопив над Каркінітською затокою і примусив сісти на свій аеродром німецький зв'язковий літак, який прямував з Констанци до Євпаторії з цінними документами. Нагороджений орденом Олександра Невського. Брав участь у визволенні Криму.

У травні 1944 року командування полку дозволило Амет-Хану відвідати батьків в Алупці. Разом з ним там три дні гостював Герой Радянського Союзу Павло Головачов. Під час перебування у батьків Амет-Хан довідався, що його брата Імрана звинувачено у “пособництві окупантам” та арештовано. Саме на час перебування льотчиків у Алупці припала операція НКВС з примусової депортації кримських татар, енкаведисти хотіли забрати і матір льотчика Насібу, за яку вступився син. Невідомо, чим би закінчився конфлікт, якби не втручання Головачова. Врешті завдяки заступництву командувача 8-ї армії генерала Тимофія Хрюкіна та з огляду на бойові заслуги Амет-Хана було дозволено не виселяти матір Героя Радянського Союзу до Узбекистану, але не врятувало від депортації: Т. Хрюкін допоміг Амет-Хану відправити батьків у станицю Привольна Краснодарського краю до своїх батьків.

Останній переможний повітряний бій Амет-Хан Султан провів 29 квітня 1945 року над аеродромом Темпельгоф, збивши німецький “Фокке-Вульф”. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 30 червня 1945 року “за проявлену хоробрість і героїзм у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, за успішне проведення 603 бойових вильотів, збиті особисто 30 літаків противника різних типів і 19 літаків, збитих у групових боях” помічник командира 9 гвардійського винищувального авіаполку з повітряно-стрілецької служби гвардії майор авіації Амет-Хан Султан вдруге удостоєний звання Героя Радянського Союзу та нагороджений другою медаллю Золота Зірка.

Після закінчення війни за розпорядженням Й. Сталіна усі льотчики-аси були направлені на навчання до військових академій. З серпня 1945 року Амет-Хан Султан став слухачем Військової академії командно-штурманського складу, однак навчання давалося йому дуже тяжко через брак базової освіти. Амет-Хан подав рапорт начальнику академії з проханням про відрахування. “Тверезо зважуючи рівень своїх знань, – писав він у рапорті, – не бачу можливості подальшого навчання. Тому прошу відрахувати мене з академії”. Його рапорт задовольнили, і в квітні 1946 року Амет-Хан Султан був звільнений у запас.

Того ж року Амет-Хан Султан поїхав до Москви, де подав заяву на роботу льотчиком-випробувачем, однак відповіді так і не отримав – як стало

відомо пізніше, на заваді стала його національність: кримські татари, як й інші депортовані у 1944 році народи, були “викреслені” з історії держави, навіть згадки про кримських татар були заборонені.

Та завдяки допомозі бойових друзів і черговому заступництву Тимофія Хрюкіна, на той час – заступника Головнокомандувача ВПС, у лютому 1947 року Амет-Хан Султан став льотчиком-випробувачем Льотно-дослідницького інституту й за досить короткий строк був визнаний одним з найкращих. За успішне виконання одного з надважливих завдань Амет-Хан Султан у 1953 році був представлений до третьої Зірки Героя Радянського Союзу, але на заваді знов стала національність льотчика. Лаврентій Берія, який був у кабінеті у Сталіна, якраз коли той переглядав список представлених до нагород, згадував, що побачивши пропозицію надати Амет-Хану Султану звання тричі Героя, “вождь народів” прошипів: “Як це татарина допустили до надсекретних випробувань?” Берія, бачачи гнів вождя, все ж сказав, що льотчик не просто випробовував ракету, але дивом, ризикуючи життям, врятував її. Й. Сталін дещо пом’якшав, і Амет-Хан “За великий внесок у створення та вдосконалення вітчизняної техніки, мужність, самовладання, виявлені під час проведення випробувальних робіт” у 1953 році був удостоєний Сталінської премії й нагороджений черговим орденом Червоного Прапора.

“Національне питання” переслідувало Амет-Хана і після нагородження Сталінською премією. Переймаючись долею свого народу, він неодноразово і безрезультатно звертався до керівників СРСР з проханням про повернення кримських татар на батьківщину. У 1956 році після XX з’їзду КПРС разом з групою колишніх партійних і радянських працівників Кримської АРСР підписав лист до центрального комітету КПУ з проханням про реабілітацію кримських татар, і за порушення табу на кримськотатарське питання його не пустили до Франції, куди він був запрошений на ювілей полку “Нормандія-Неман”. Формальним приводом для заборони була участь Амет-Хана Султана у випробуваннях секретного винищувача, але всі знали справжню причину того, що сталося.

За час льотно-випробувальної роботи особистий наліт Амет-Хана Султана склав 4237 годин. Він єдиний радянський льотчик-випробувач, який випробував понад 50 типів літальних апаратів: ним випробувано в повітрі 107 одиниць техніки. Загинув Амет-Хан Султан разом з екіпажем 1 лютого 1971 року на літаючій лабораторії Ту-16ЛЛ під час випробування нового потужного реактивного двигуна.

Сьогодні Амет-Хан Султан залишається гордістю усього кримськотатарського й лацького народів й усієї України.

Тема 8. Оборона України – обов’язок, честь і гідність (до 24-ї річниці Конституції України)

Конституція – це джерело права будь-якої держави. Сьогодні у світі є понад 200 державних і 300 федеральних конституцій.

24 роки тому, 28 червня 1996 року на 107-му засіданні 5-ї сесії Верховної Ради України 2-го скликання був ухвалений Основний Закон нашої держави – Конституція України, яка стала реальною і дієвою основою розбудови незалежної демократичної держави як повноправної учасниці світового співтовариства. Того ж дня парламент прийняв Закон України “Про прийняття Конституції України і введення її в дію”. День схвалення Основного Закону є державним святом – Днем Конституції України.

Конституція (від лат. – устрій, установлення, упорядкування) – це нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили, який приймається й змінюється в особливому порядку, є юридичною базою для прийняття інших законів України, регулює суспільні відносини, які визначають організацію державної влади, а також взаємовідносини держави із суспільством, людиною і громадянином.

Після урочистого прийняття 24 серпня 1991 року Верховною Радою УРСР Акту проголошення незалежності України та його затвердження на всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року, Україна була визнана більшістю країн світу суверенною державою і повноцінним суб’єктом міжнародних відносин. Нагально постала потреба в конституційному закріпленні основ суспільного і державного ладу, прав та свобод людини і громадянина, порядку організації та функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування молодій незалежній державі.

Спроби прийняти Конституцію в Україні робилися відразу після проголошення незалежності, але процес впровадження власної Конституції був тривалим і непростим. Після референдуму про незалежність, протягом 1991–1996 рр. комісіями, створеними окремо Верховною Радою України та Президентом України, було підготовлено кілька проектів Конституції. Вони тривалий час обговорювалися, доповнювалися і доопрацьовувалися. Найгостріші протиріччя викликали питання розподілу влади і власності, державна символіка, статус російської мови і статус Республіки Крим. Тим часом у країні діяла Конституція УРСР 1978 року, до якої були внесені певні зміни: вилучили окремі розділи та доповнили важливі положення. Через численні поправки та зміни її в народі називали “Латана Конституція”.

Перший проект Конституції, розроблений робочою групою Леоніда Юзькова, привернув серйозну увагу як вітчизняних, так і зарубіжних

спеціалістів. Його обговорення проводилися на міжнародному семінарі у Празі, на симпозиумі “Конституція незалежної України” у Києві, а також на численних “круглих столах”. Цей проект після відповідних доповнень та численних експертиз 5 червня 1992 року був ухвалений Конституційною комісією і винесений на розгляд Верховної Ради України. 1 липня 1992 року Верховна Рада України ухвалила постанову про винесення розробленого Конституційною комісією проекту Конституції України до 1 листопада 1992 року на всенародне обговорення. Проте, перший проект Конституції України, як і наступні конституційні проекти, не був реалізований внаслідок перманентних протистоянь між Президентом України та Верховною Радою України на фоні тривалої соціально-економічної кризи в державі.

24 листопада 1995 року Конституційна комісія підтримала пропозицію Президента України й утворила нову робочу групу в складі чотирьох представників Верховної Ради України, чотирьох представників Президента України і двох представників від органів правосуддя для доопрацювання конституційного проекту. Проект, розроблений першою робочою групою і доопрацьований другою робочою групою, був винесений на обговорення Конституційної комісії 12 березня 1996 року і рекомендований до розгляду Верховною Радою України. Уже 20 березня проект Конституції України був поданий на спеціальне засідання парламенту. Співголови Конституційної комісії Леонід Кучма та Олександр Мороз, попри різницю поглядів і оцінок проекту, були одностайні в прагненні якнайшвидшого прийняття Основного Закону України. 2 квітня 1996 року Верховна Рада України внесла питання про проект Конституції України до порядку денного пленарних засідань, а 17 квітня розпочався його розгляд.

5 травня 1996 року була створена Тимчасова спеціальна комісія з доопрацювання проекту Конституції України, в якій головою, на вимогу комуністів і соціалістів, став народний депутат України Михайло Сирота.

З 28 травня по 4 червня 1996 року проходило перше читання проекту, а через два тижні й друге читання. Доопрацьований Тимчасовою спеціальною комісією проект Основного Закону був прийнятий Верховною Радою у першому читанні 4 червня (258 голосів – “за”). При підготовці до другого читання до проекту Конституції України Тимчасова спеціальна комісія врахувала близько 6 тисяч поправок до зазначеного акта.

Ситуація загострилася 26 червня, коли Рада національної безпеки України і Рада регіонів при Президентові України виступили з різким засудженням будь-яких подальших зволікань з прийняттям нової Конституції України, оскільки такі зволікання загострювали соціально-економічну ситуацію в державі. Того ж дня Президент України видав указ про проведення

всеукраїнського референдуму 25 вересня 1996 року щодо прийняття нової Конституції України, в основу якої було покладено варіант проекту Основного Закону в редакції робочої групи від 11 березня 1996 року.

У відповідь на це Верховна Рада України прийняла 27 червня постанову “Про процедуру продовження розгляду проекту Конституції України у другому читанні”, відповідно до положень якої Погоджувальна рада депутатських фракцій і груп визначає нерозглянуті статті конституційного проекту або їх окремі частини і вносить пропозиції про їх “упереджуючий” розгляд.

Парламент розглядає визначені Погоджувальною радою статті та їх окремі частини в редакції, запропонованій Тимчасовою спеціальною комісією, і приймає щодо них рішення згідно з Регламентом. У разі відхилення пропозиції Комісії голосуються альтернативні поправки до цієї пропозиції. У разі відхилення всіх поправок передбачалося вироблення узгоджувальної редакції тексту з урахуванням поправок, що набрали найбільшу кількість голосів. Узгоджувальні пропозиції мали розроблятися Погоджувальною радою і передаватися до Тимчасової спеціальної комісії для опрацювання та внесення їх на розгляд парламенту. Було також вирішено вести роботу в режимі одного засідання до прийняття нової Конституції України.

Ніч з 27 на 28 червня 1996 року стала історичною – Верховна Рада, незважаючи на всі суперечності, приступила до обговорення та прийняття Основного закону, розглядаючи одну статтю за іншою. До парламенту особисто приїхав контролювати процес Леонід Кучма. Головний доповідач Михайло Сирота провів на парламентській трибуні 23 години. Зрештою, 28 червня 1996 року о 9 годині 18 хвилин Верховна Рада України прийняла і ввела в дію Конституцію України (“за” проголосували 315 народних депутатів). Парламентарії врахували зауваження Президента України Леоніда Кучми, а також підтримали всі спірні статті проекту – про державні символи України, про статус української мови, як єдиної державної, про право приватної власності в Україні, про визнання Криму автономною республікою у складі України, після чого Основний Закон був остаточно ухвалений. Вперше в залі парламенту пролунав затверджений Конституцією гімн. Народні депутати урочисто внесли до зали синьо-жовтий державний прапор. Україна стала останньою країною колишнього СРСР, яка прийняла власну Конституцію. Процес прийняття Закону згодом став називатись “конституційна ніч”.

Конституція України закріпила правові основи незалежної держави, її суверенітет і територіальну цілісність. З прийняттям Конституції були

визначені базові координати й орієнтири, сукупність суспільних цінностей України – усе те, що формує політико-економічну систему. Прийняття демократичної за своїм характером Конституції зміцнило міжнародний авторитет молодій державі. Конституція України була загалом позитивно оцінена й міжнародною спільнотою, адже вона декларувала загальнолюдські, загальноєвропейські принципи і за правами і свободами людини вважалася однією з найдемократичніших і найдосконаліших у світі.

Конституція 1996 року була першою Конституцією незалежної України; вона стала продовженням багатовікових конституційно-правових традицій Українського народу. Сучасній Конституції України передували Конституція Пилипа Орлика (1710 р.), Конституція УНР (29 квітня 1918 р.), Закони про тимчасовий державний устрій України (29 квітня 1918 р.), Мала конституція ЗУНР (13 листопада 1918 р.), Тимчасова Конституція Карпатської України (15 березня 1939 р.).

Сьогодні ми, як і світова громадськість, визнаємо, що маємо Конституцію, яка відповідає європейським вимогам Основного Закону.

Конституція України визначає місце і роль Збройних Сил у системі української державності, що визначаються головним призначенням, яке покладається на Збройні Сили України.

Захист Батьківщини – це основне завдання Збройних Сил України, обов'язок громадян нашої держави. Україна, урахувавши необхідність забезпечення власної воєнної безпеки та оборони, усвідомлюючи свою відповідальність у справі підтримання міжнародної стабільності як суверенна, незалежна, демократична, соціальна, правова держава має Збройні Сили із необхідним рівнем їх бойової готовності та боєздатності. Саме ЗС України та інші військові формування, створені відповідно до законів держави, є гарантами забезпечення національної безпеки країни.

Стаття 17 Конституції України визначає, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України.

Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою

повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності.

Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їх сімей.

На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом.

На території України не допускається розташування іноземних військових баз.

Громадяни України мають рівні конституційні права та свободи і є рівними перед законом. Військовослужбовці, тобто громадяни України, які перебувають на військовій службі, відповідно до законодавства, мають всю повноту конституційних (політичних, соціально-економічних, культурних, релігійних та особистих) прав. Це гарантується Конституцією України та зазначається у ст. 18 Закону України “Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України”.

Стаття 65 Конституції України зазначає, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов’язком громадян України.

Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону.

Відповідно до Закону України “Про Збройні Сили України” – Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом.

Стаття 11 закону зазначає, що Збройні Сили України провадять свою діяльність на засадах:

вірності конституційному обов’язку та військовій присязі;

верховенства права, законності та гуманності, поваги до людини, її конституційних прав і свобод.

У нових історичних реаліях значно зростає роль ЗС України, які є ядром та головним інструментом забезпечення національної безпеки, і разом з іншими військовими формуваннями призначені для відбиття зовнішньої збройної агресії й інших воєнних загроз, пов’язаних із застосуванням військової сили проти України.

**Тема 9. Перший крок до становлення незалежності України
(до 30-ї річниці ухвалення Декларації про державний суверенітет
України)**

Розглядаючи історію та особливості державотворення сучасної України у ХХ ст., слід пам'ятати, що на початку століття Україна ще не мала статусу самостійної, незалежної держави. Початок розвалу СРСР та “парад суверенітетів” республік поклала декларація про державний суверенітет Російської Федерації від 12 червня 1990 року. 16 липня 1990 року Верховною Радою УРСР було прийнято Декларацію про державний суверенітет України, яка фактично стала програмою побудови незалежної держави. Вона надала поштовх і напрямок процесу утворення національних держав на теренах зникаючої комуністичної імперії. За місяць Верховна рада Білоруської РСР прийняла декларацію про суверенітет республіки, яка повторювала тези української декларації про побудову самостійної держави.

У преамбулі Декларації підкреслювалося, що Верховна Рада УРСР проголошує суверенітет України як “верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах”. Від імені Українського народу могла виступати тільки Верховна Рада. Територія України в наявних кордонах проголошувалася недоторканою. Підкреслювалося також виключне право Українського народу на володіння, користування і розпорядження національним багатством України.

Одним з головних положень Декларації було положення про громадянство, де “всі громадяни рівні перед законом, незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять”. Громадяни всіх національностей становлять народ України.

Декларація проголошувала:

економічну самостійність України;

самостійність у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації;

проголошувалося право країни на власні збройні сили, внутрішні війська, органи державної безпеки;

зобов'язання не поширювати, не виготовляти й не нарощувати ядерну зброю;

право України безпосередньо реалізувати відносини з іншими державами, укладати з ними договори, обмінюватися дипломатичними,

консульськими, торгівельними представництвами. Майбутня зовнішня політика України, визначена Декларацією, вбачалася як нейтральна, першочерговим її завданням визначалося забезпечення національних інтересів України.

Декларація створила основу для республіканської законотворчості, незалежності від союзного законодавства. Проте прийнятий документ не одержав статусу конституційного акта. Українська РСР залишалася у складі СРСР. Причиною цього стала відсутність у Верховної Ради УРСР повноважень на ухвалення рішення про вихід республіки зі складу Радянського Союзу, тобто на проголошення незалежності Української РСР. Відповідно до вимог Конституції СРСР і Української РСР, тільки народ Української РСР, як володар всієї повноти влади в республіці, мав право приймати таке рішення на референдумі.

Діючі норми міжнародного права також зобов'язували Верховну Раду Української РСР провести республіканський референдум. Утім, Декларація про державний суверенітет України стала основою для “Акта проголошення незалежності України”, ухваленого Верховною Радою 24 серпня 1991 року.

Задовго до цього в Україні цьому передувала низка політичних, економічних, соціальних, екологічних та інших подій, що певним чином вплинуло на суверенітет України. Відправною точкою, за думкою ряду дослідників, стала аварія на Чорнобильській атомній електростанції у 1986 році. Чорнобильська катастрофа крім екологічних спричинила й політичні наслідки. Аварія на ЧАЕС відкрила очі мільйонам українських громадян на колоніальне становище України. Офіційне попередження про загрозу радіоактивного забруднення населення почуло лише 5 травня, на дев'ятий день після катастрофи, а до цього керівництво СРСР і компартії переконували, що аварія на Чорнобильській АЕС є цілком нешкідливою для здоров'я. Апогеєм цинізму стало проведення у Києві 1 травня 1986 року демонстрації, хоча 30 квітня було зафіксовано підвищення радіоактивного фону у місті. Катастрофічні екологічні й економічні результати Чорнобиля не піддаються точним оцінкам. Рішення про замовчування наслідків аварії приймалися у Москві; на Москві (й особисто на Горбачові) лежить основна відповідальність за зволікання з прийняттям контрзаходів.

Перші несміливі голоси протесту у 1987 році вийшли з середовища інтелігенції. У першій половині року почалося визволення з тюрем і таборів політичних в'язнів, серед яких українці становили дуже значну частину. Літом 1987 року під редакцією В'ячеслава Чорновола вийшов новий номер “Українського вісника” який став офіційним органом Української Гельсінської Спілки (УГС), створеної у березні 1988 року. УГС виступала як

пряме продовження Української гельсінської групи 1970–1980-х років. Запропонована УСГ програма була “програмою-мінімумом”, яка згодом була перейнята більшістю неформальних груп на ранніх стадіях руху за реформи в Україні. Організаційне оформлення перших таких груп тривало майже рік – від весни 1987 до весни 1988 рр. У вересні 1987 року у Києві утворився Український культурологічний клуб. У жовтні у Львові – молодіжне Товариство Лева. Також у жовтні 1987 року 14 відомих політичних в’язнів проголосили створення Української асоціації незалежної творчої інтелігенції. Наприкінці року у Києві виникла Асоціація “Зелений світ”. Весною 1988 року у Київському університеті зародилася неофіційна студентська організація “Громада”.

Неформальні організації об’єднували під своїм дахом широкий спектр різних опозиційних політичних напрямків. Окрім діячів “шестидесятників” та дисидентів 1970–1980-х рр. товариства об’єднували багато молоді віком 20–30 років – нове покоління, яке зробило свідомий вибір на користь Української державності. Влітку 1988 року нечисленні неформальні товариства й організації в Україні зробили перші спроби перетворити український рух у масову суспільно-політичну силу. У Львові, Києві, Вінниці й Хмельницькому проводилися масові мітинги, що мали привести до створення Демократичного фронту на підтримку перебудови. Проте ці заходи виявилися марними і влада вдалася до розгону демонстрантів.

У травні 1989 року утворилася Львівська регіональна організація Руху, а у липні – Київська організація. 8–10 вересня у Києві відбувся установчий з’їзд Руху. Його ідеологічні положення й організаційні структури залишали широко відкритими двері для всіх національних меншостей, які проживають в Україні. Провідні діячі української опозиції свідомо уникали національної виключності, характерної для литовського “Саюдісу”. Перший з’їзд Руху прийняв окремі постанови, які адресувалися власне національним меншостям – на підтримку кримських татар, засудження антисемітизму та з проханням до росіян в Україні підтримати національно-демократичний рух. Особливий наголос робився на те, що Україна має стати спільною батьківщиною для всіх, хто живе у ній. Програма не містила вимоги української самостійності, натомість закликала до утворення суверенної Української держави, яка б будувала свої стосунки з іншими республіками СРСР на основі нового союзного договору.

Паралельно йшло утворення нових громадських організацій. 11–12 лютого 1989 рік у Києві відбулися установчі збори Товариства української мови ім. Т.Шевченка (ТУМ). У березні 1989 року утворилося українське відділення Товариства “Меморіал”. Обидві організації заявили про свою підтримку Руху. Разом з тим виникли групи, які у своїх програмних вимогах

йшли далі не лише Руху, але й УГС, виступаючи за повну державну самостійність України.

Наступним кроком для становлення громадянського суспільства в Україні стали вибори до Верховної Ради СРСР у березні 1989 року. Це були перші напіввільні вибори за весь час існування радянської системи які дозволили створити демократичну опозицію зі своїми програмними вимогами. Ще одним важливим успіхом українського опозиційного руху стало розгортання з весни 1989 року сітки власних періодичних видань. Літом-осінню 1989 року до опозиції в Україні додалися ще два масові рухи: робітничий рух та рух за легалізацію Української католицької та Української автокефальної православної церков.

Українська опозиція відображала реалії національного питання у республіці: в результаті довголітньої русифікації Україна не була ані такою відмінною у культурному відношенні від Росії, ані такою політично однорідною, як корінні нації у Литві, Латвії й Естонії. У програмних положеннях Руху проглядались традиції українського державотворчого процесу кінця XIX – початку XX ст. та дисидентських організацій 1960–1970-х рр.

Кінець 1989 – перша половина 1990 років пройшли під знаком нових моральних перемог опозиції. 28 жовтня 1989 року Верховна Рада Української РСР, у відповідь на аналогічні заходи у сусідніх республіках, прийняла закон про українську мову як державну. 1 грудня 1989 року, під час візиту М. Горбачова до Ватикану, оголошено легалізацію Української греко-католицької церкви. 21 січня 1990 року на честь відзначення Акту про злуку (22 січня 1919 р.) Рух організував “живий ланцюг” між Львовом і Києвом – акцію, яка зібрала, за різними оцінками, від 400 тис. до 3 млн. осіб. Паралельно в Україні розпочалося формування політичних партій, відбулися установчі збори українських “зелених”, республіканців, демократів, соціал-демократів, селянських демократів, народних демократів та ін.

Пізньої осені 1990 року Україну, як і весь Союз, захлиснула відворотня антиреформаторська хвиля. Комуністична більшість Верховної Ради ввела обмеження на проведення демонстрацій. Однак розкол у рядах комуністичної більшості підірвав їх єдність, що проявилось у ставленні до подій 13–20 січня 1991 року, коли центральна влада застосувала військову силу в Вільнюсі і Ризі для протидії антирадянським настроям у Литві й Латвії. Президія Верховної Ради УРСР прийняла заяву з засудженням дій Москви як порушення державного суверенітету двох балтійських республік. На лютневому Пленумі ЦК КПУ 1991 року Л. Кравчук захищав Верховну Раду від партії, вимагаючи від комуністів позбавитися ілюзії, що парламентом можна управляти з партійних кабінетів.

Весною-літом 1991 року у балансі політичних сил в Україні сталися нові зміни. У березні 1991 року Україною прокотилася нова хвиля шахтарських страйків, які на той раз мала виразно політичний характер: відставка Горбачова, розпуск Всесоюзного з'їзду народних депутатів і надання Декларації про суверенітет конституційного статусу. Вперше за довгі роки національному рухові вдалося зблизитися з робітничим рухом: 21–23 червня у Києві було утворено Всеукраїнську спілку солідарності трудящих (“ВОСТ”).

Зрозуміло, що сама по собі Україна не мала шансу вийти з Радянського Союзу, якщо б на це влітку 1991 року не склалося декілька обставин. В українському суспільстві утворилося декілька центрів опозиції, які сильно дестабілізували радянський режим. Львів і Західна Україна дали найбільш радикальний рух, який на літо 1991 року практично перебрав владу у регіоні. Подібно у самому Києві опозиція мала за собою владу у місті, а на “республіканському рівні” відбувся глибокий розкол колись єдиного партійно-державного апарату. На Сході України діяв сильний робітничий рух, під тиском якого значна частину старої номенклатури мусила відійти від влади. До того ж майже у кожному великому місті діяли свої осередки опозиції. Вони мали різні політичні програми, але їх об'єднувало одне – недовіра, а то й ворожість до центру.

Розвиток подій, що сталися після комуністичного перевороту у Москві 19–21 серпня 1991 року прискорили здобуття Україною незалежності. Опозиція намагалася активно протидіяти путчу, закликаючи населення бути готовим до загального страйку й громадської непокори, вимагала скликання надзвичайної сесії парламенту, але їх спроби були розблоковані лише 22 серпня. Сесія 24 серпня проходила одночасно з масовою демонстрацією поза стінами парламенту. Під тиском народу та при розгубленості депутатів-комуністів український парламент 346 голосами проти одного проголосив самостійність України. Згідно з пропозицією голови Народної Ради Ігоря Юхновського, проголошення самостійності повинно було бути підтверджене окремим референдумом 1 грудня 1991 року.

Декларація про державний суверенітет України, прийнята ВР УРСР 16 липня 1990 року – державно-правовий акт, покликаний гарантувати інтереси народу України. За підсумками голосування про ухвалення Декларації проти були лише 4 депутати, 1 утримався. Декларація започаткувала процес новітнього державотворення в Україні, створила правові передумови для ухвалення 24 серпня 1991 року Акта проголошення незалежності України. На Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року народ підтвердив правильність вибору і остаточно вирішив питання про державну незалежність України.

**Тема 10. “Прийде час, коли словами будемо з’ясовувати суть
невмирущої стрілецької ідеї...” (до 100-річчя створення
Української військової організації)**

9 квітня 2015 року Верховна Рада України ухвалила закон “Про правовий статус та вшанування пам’яті борців за незалежність України у ХХ столітті” авторства Юрія Шухевича, в якому вказано перелік організацій, які визнаються такими, що боролись за незалежність України. Серед них є й *Українська військова організація*.

Першопочатки створення Української військової організації (УВО) відносяться до останнього періоду Визвольних змагань 1917–1921 років, коли фактично закінчилася активна збройна фаза боротьби. На початку грудня 1919 року уряд УНР і військове командування Армії УНР прийняли рішення про перехід до партизанської війни. Існуючі формування Січових Стрільців були розпущені. Вони опинилися у польських таборах для інтернованих у Рівному, потім у Луцьку. Але, за словами полковника Євгена Коновальця, “не забували ми при цьому нашої мети: дальшої організованої активної боротьби... обмірковували ми різні можливості творення нового осередку регулярної Української Армії та добуття нової операційної бази на терені України”.

Кристалізація концепції майбутньої Української військової організації та її діяльності на новому етапі Січовими Стрільцями відбувалася поступово. На останній офіційній нараді Стрілецької ради на початку грудня 1919 року у Новій Чорторії було прийнято рішення про неучасть стрільців у партизанській війні. Навесні 1920 року у Луцьких таборах формуються основні засади і первісна структура майбутньої Української військової організації.

На нараді провідного активу січовиків у липні 1920 року у Празі було ухвалено “організувати на рідних землях і серед нових умовин особливу збройну силу”. На окремих конференціях були відпрацьовані відповідні вказівки. Полковник Є. Коновалець виїхав для налагодження співпраці з тодішнім політичним осередком, зокрема уряду ЗУНР, який перебував на той час у Відні.

У Львові почав створюватися військовий осередок, що керував би опірними збройними пунктами, які виникли в низці місцевостей на західноукраїнських землях. Підготовчу штабову працю для створення керуючого осередку провів генерального штабу полковник Юрій Отмарштайн. Отже, УВО задумувалася не як вузько галицька організація, а як загальноукраїнська. Вона фактично намагалася перебрати на себе

керівництво та організацію загальнонаціонального руху для боротьби за відновлення української державності.

Для консолідації зусиль у липні 1920 року у Празі відбувся з'їзд представників українських військових організацій за кордоном, на якому було прийнято загальнозобов'язуючі рішення. Зокрема визнано, що причиною “національної катастрофи” є існування і дія трьох українських урядів – Директорії (УНР), харківського більшовицького (УСРР) та уряду Є. Петрушевича (ЗУНР). З'їзд вважав за необхідне докласти максимум зусиль для збереження українських військових частин за кордоном у бойовій готовності. Було вирішено не поборювати більшовицький наступ на Галичину, дочекавшись об'єднання усіх українських земель силами більшовиків у державі радянської форми устрою і “розпочати акцію за здійснення самостійності УНР”.

Як бачимо, з'їзд не визнав необхідності підтримати який з трьох урядів, військовики бачили себе окремою дієвою силою. Січове керівництво, зважаючи на обставини і розраховуючи на свої можливості, розглядало власну структуру як реальний чинник у боротьбі за відновлення української державності у формі демократичної республіки.

Навесні 1921 року Є. Коновалець, аналізуючи міжнародну ситуацію, був ще переконаний, що Галичина не буде польською, і що Антанта не визнає права Польщі на Галичину. Одночасно він не погоджувався з Є. Петрушевичем, який вважав, що Галичина стане самостійною державою ще у 1921 році. Так само Є. Коновалець наполягав на недопустимості “угодовської” політики з польською владою. Згодом він писав, що січовики “пропагували ідеї соборництва, національного активізму й віри у власні сили як протилежність до сепаратизму, урядового сервілізму та віри в спасіння з боку Антанти, джерелом чого була диктатура президента др. Петрушевича”. Одночасно Є. Коновалець (власне це тодішня загальна галицька тенденція) не бачив можливості для зближення з табором УНР, з огляду на його пропольську політику, і застерігав, що в українській політиці незмінним повинен залишатися принцип соборності України.

Первісно Українську військову організацію очолював Військово-революційний комітет. У липні 1921 року полковник Є. Коновалець повернувся до Львова для безпосереднього керівництва УВО. При подальшій реорганізації УВО очолила Головна Команда, а Головним Командантом УВО став Є. Коновалець.

Процес напівлегального існування УВО несподівано закінчився 25 вересня 1921 року, коли у Львові С. Федак (його сестри незабаром стали дружинами Є. Коновальця та А. Мельника) невдало виконав

несанкціонований організацією замах на голову Польської держави Й. Пілсудського. Є. Коновалець, з огляду на загрозу арешту, змушений був виїхати за кордон. За кордон було вимушено перенесено і Головну Команду УВО. Для продовження дій на Галичині була утворена Крайова команда УВО, яку за дорученням Є. Коновальця очолив полковник Андрій Мельник.

У цей же час продовжує загострюється персональний конфлікт між Є. Коновальцем та Є. Петрушевичем, який приводить до того, що Є. Коновалець покидає пост команданта УВО. Суть конфлікту полягала в тому, що Є. Петрушенвич наполягав, аби відповідно до свого територіального розташування в Галичині УВО цілковито підпорядковувалася Уряду ЗУНР, який він очолював. Є. Коновалець мав своє власне, більш широке бачення ролі і місця Української військової організації як чинника загальноукраїнського визвольного руху. Організація в цей час фактично підпорядковується Є. Петрушевичу. Проте рішення Ради Послів, яка у 1923 році остаточно передала Східну Гальчину під владу Польщі і тим самим поховала надію на офіційне міжнародно-правове визнання ЗУНР, завдало удару по авторитету Є. Петрушевича і його політичній лінії.

У червні 1924 року Є. Коновалець, на хвилі несприйняття радянофіліства Є. Петрушевича членами УВО та арештом польською владою крайового коменданта УВО А. Мельника (справа “басарабівців”), повертається на посаду Головного Команданта УВО й організовує її роботу в умовах польського терору.

Головною метою УВО залишається підготовка українців до здобуття власної національної самостійної державності. Для цього здійснювалася організаційна робота, видавалася і поширювалася пропагандистська література, накопичувалася зброя, організовувалися акції саботажу та інші так звані “революційні акти”, наприклад, нищення символів польської влади, дезорганізація державних урочистих заходів, підпали садиб польських шовіністів, руйнування ліній зв'язку тощо.

Подальший розвиток подій повною мірою підтвердив правильність курсу, обраного Є. Коновальцем, а Українська Військова Організація стала бойовою силою українського національного-визвольного руху. Згодом УВО стала однією з основних організацій, які увійшли у новостворену Організацію Українських Націоналістів.

Тема 11. **Битва під Ярославом та її значення в історії України-Руси** (до 775-ї річниці битви, 17 серпня 1245 року)

Подією, що поклала край сорокарічній боротьбі за владу в Галицько-Волинському князівстві, стала битва під Ярославом на річці Сян. Це була одна з найбільших битв середини XIII ст. на Русі, більшість земель якої на той час вже були захоплені монголо-татарськими військами.

Хоча Галичина знаходилася на західних землях Київської Русі, однак і її не минула доля інших князівств – по ній пройшлися орди Батия, що значно ослабило князівство. На відміну від сусідньої Волині, де княжив брат Данила Галицького Василько Романович, галицькі бояри були значно заможнішими і норовливішими. Серед них постійно провокувалася необхідність обмежувати владу князя, що на той час правив на їх землях. Галицькі бояри намагалися самі порядкувати в своїй землі, садовлячи на престол покірних їм князів-маріонеток. Проти цього постійно боровся князь Данило Галицький.

У 1241 році частина галицьких бояр на чолі з проугорськи налаштованим Володиславом Кормильчичем, скориставшись з ослаблення Галицько-Волинського князівства внаслідок монгольської навали, виступила проти галицького князя Данила Романовича. Вони намагалися посадити на престол у Галичі князя Ростислава Михайловича, племінника князя Данила.

Не маючи достатньої кількості власного війська, князь Ростислав звернувся по допомогу до свого тестя – угорського короля Бели IV Арпада та краківського князя Болеслава Сором'язливого. Угорщина здавна мала зазіхання на Галичину, а поляки ворогували з Данилом і його батьком Романом, тому обидві сторони охоче надіслали свої війська. Заручившись підтримкою іноземців і галицької боярської опозиції, Ростислав вторгся до Галичини. Об'єднане військо Ростислава, галицьких бояр, угорців і поляків спочатку захопило Перемишль, а потім у липні 1245 року підійшло під Ярослав. Однак місто мало велику залогоу і добрі укріплення, тому Ростислав не зміг його швидко захопити, повернувся до Перемишля і набрав там війська, зброї й запасів для облоги Ярослава. Обложивши місто, він спорудив неподалік приставні форти.

Коли Ростислав готував металюну артилерію для взяття Ярослава, залогоу виступила з міста й дала бій під його стінами. Проте вилазка не була успішною: городяни зазнали поразки та повернулися за мури. Це додало впевненості Ростиславу в майбутній перемозі над Данилом і Васильком Романовичами. Переконалий у своїй перемозі він чекав підходу галицького війська на чолі з Данилом, щоб розбити його в генеральній битві та відкрити собі шлях на Галич,

тому замість рішучого штурму проводив час у рицарських турнірах.

Як тільки князі Данило й Василько Романовичі дізналися про прихід Ростислава з угорсько-польською армією в Галичину, то вони негайно почали збирати народне ополчення та вислали послів до своїх союзників – мазовецького князя Конрада й литовського князя Міндовга із проханням про допомогу (підмога від цих володарів прийшла, але трохи запізно, коли битва вже закінчилася).

Проте за браком часу Романовичі вирушили з Волині на ворога самотійно, лише у супроводі половецьких загонів. В авангарді виступив княжий двірський Андрій. Він мусив розвідати стан противника й повідомити жителям Ярослава, що незабаром до них прийде порятунок.

Загроза втрати важливого міста змусила Данила діяти надзвичайно рішуче. Коли війська Данила й Василька перейшли річку Сян (приток Вісли), Ростислав отримав повідомлення про їх наближення. Він вивів супроти них свої війська з “русів, угрів і ляхів”, а біля міста залишив заслін із піхоти, щоб городяни не мали змоги приєднатися до ворога й не понижили облогової артилерії. Решта його сил спішно рушила через яр. Таким чином, за спиною у військ Ростислава виявився яр, за спиною у військ Данила – річка.

Генеральна битва відбулася 17 серпня 1245 року поблизу міста Ярослав (зараз Підкарпатське воєводство, Республіка Польща). Перед битвою князь Данило, скоріш за все, вишикував всі полки в одну лінію – типовий для руського військового мистецтва того часу бойовий порядок. За логікою княжих часів, Данило, ймовірно, очолював чоло (центр), князь Василько – престижне праве крило, син Данила Лев – ліве, авангардом командував княжий двірський Андрій.

Війська противника, можливо, мали такий самий розчленований бойовий порядок. У центрі, скоріш за все, стояв Ростислав, бо йому, як формальному головнокомандувачу, личило стати лише в одному місці – навпроти ворожого князя, тобто свого дядька Данила. Зліва – поляки Флоріана Войцеховича, оскільки з ними бився князь Василько. Праве крило могли становити галицькі бояри-вигнанці або частина угорців. Досвідчений угорський полководець Фільній очолював резерв – засадний полк, сподіваючись, що гарячі русичі швидко виснажаться внаслідок свого нестримного наступу і настане слушний час для вирішального удару.

Першими в бій вступили авангард Данила на чолі з Андрієм і ворожий центр. Сутичка була жорсткою й затягою, Данило кілька разів надсилав своєму полководцеві підкріплення, оскільки Ростислав почав брати над ним

гору і частина авангарду відступила до берега Сяну. Тим часом Василько на своєму фланзі зав'язав бій із польськими лицарями і хід бою тут довго залишався неясним.

Данило розгледів, що основні сили противника – угорське військо на чолі з воєводою Фільнеєм – зосереджені позаду Ростиславових частин. Князь зі своїм полком таємно обійшов правий фланг угорців і несподівано вдарив у тил їхньому резервному полку, що готувався розгорнутися в центрі. У запеклому бою цей полк був розгромлений, вояки кинулися навтьоки. Побачивши поразку свого добірною полку, головні сили угорців теж утекли з поля бою. У полон до Романовичів потрапили угорський воєвода Фільней, польський воєвода Флоріан Войцехович і лідер галицької опозиції боярин Володислав Кормильчич.

Підмога з Мазовії й Литви, що прибула до Данила під кінець битви, одразу ж повернулася додому.

Сили сторін під Ярославом порахувати непросто – битва явно була доволі масштабною за мірками середньовіччя, у ній брали участь декілька тисяч важкоозброєних дружинників-лицарів. Ймовірно, що Данило міг виставити до 3 тис. власних дружинників, плюс дружини Василька, белзького князя, а також піші воїни та легкокінні половці, про яких згадує літопис. Приблизно стільки ж військ було у Ростислава.

Результатом битви став остаточний розгром галицької боярської опозиції, зміцнення внутрішнього миру та міжнародного престижу Галицько-Волинського князівства, переорієнтація відносин князя Данила і угорського короля Бели IV на стримано-дружні та остаточна втрата Ростиславом Михайловичем шансів претендувати на галицький стіл.

Розгромивши внутрішню опозицію, Данило Галицький поставив остаточну крапку у намаганні зовнішніх та внутрішніх ворогів розчленувати та послабити його державу. Галицько-Волинське князівство зробилося наймогутнішим на Русі, а його повновладним володарем, “владелином”, став Данило Романович. Щоправда, міста Володимир і Луцьк із більшою частиною Волині Данило передав братові Васильку. Однак цей поділ був суто формальним. Романовичі завжди жили і діяли в злагоді. На Русі і в світі Романовичів справедливо вважали співправителями.

Тема 12. “Україна. Народжені вільними!”
(до 29-ї річниці проголошення незалежності України)

29 років тому в Україні відбулася подія, яка ознаменувала собою початок нової ери в історії держави: “Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла над Україною у зв’язку з державним переворотом 19 серпня 1991 року, продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні, виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України та створення самостійної Української держави – України. Територія України є неподільною і недоторканою. Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України. Цей акт набирає чинності з моменту його схвалення”. Це зміст історичного документа – “Акта проголошення незалежності України”, який був схвалений 24 серпня 1991 року, і став тією відправною подією, з якою пов’язана новітня історія Української держави, її сучасне і майбутнє. На честь цієї доленосної події встановили національне свято – *День Незалежності України*, яке щорічно відзначається 24 серпня.

Одна з найбільших за територією країна в Європі Україна відбулася, постала і стверджується в світі як суверенна, соборна європейська держава, бо існує не тільки в зовнішній атрибутиці, а повноцінно й повнокровно, в усіх властивих незалежним державам вимірах і параметрах.

Відроджена незалежність і державність України не була щасливим дарунком долі чи наслідком сприятливого збігу політичних обставин. Їхні зерна зріли у глибинах тисячолітньої історії України і проростали навіть у часи бездержавності, національного та соціального гніту. До незалежності і державності Україна йшла довгим, важким і жертвним шляхом і дорого за неї заплатила. Це і драматична боротьба українських державних утворень періоду Визвольних змагань – Української Народної Республіки, Української Держави, Західно-Української Народної Республіки, і всенародне протистояння нацистському нашествю, і героїчна боротьба Української повстанської армії, і багатосторонні зусилля української еміграції у світі задля утримання політичного ідеалу самостійності. Незалежність – це заслуга всього народу і багатьох його поколінь. Адже народ, який пройшов тернистим шляхом випробувань, який зумів вистояти і зберегти себе у вогняному горнилі революцій, спустошливих війн, нещадних голодоморів та репресій підпільної правди і публічної брехні, виборов право на утвердження себе у світі як нації – такий народ має право на самостійний цивілізований розвиток.

Здобувши незалежність, Україна крок за кроком утверджується як суверенна, демократична і правова держава. За 29 років суверенітету в Україні сформувалось нове покоління людей, які усвідомили і сприйняли сучасні реалії та цінності, що базуються на принципах демократії, відкритого громадянського суспільства, цивілізованих ринкових відносин. Україна має потенційно потужний, не обмежений канонами і стереотипами минулого людський кадровий ресурс, спроможний взяти на себе відповідальність за долю держави й суспільства і здійснити мрію багатьох попередніх поколінь, а також головну мету сучасників – побудувати справді незалежну, щасливу і могутню європейську Україну.

Проголошена незалежність надзвичайно гостро поставила питання про розбудову держави. Одним з найперших державотворчих кроків було запровадження атрибутів державності. Важливими віхами на цьому шляху стали: фіксація кордонів; визначення громадянства; визнання національної символіки як державної; запровадження власної грошової одиниці.

На початковому етапі самостійного існування для України стратегічно важливим завданням було створення власних збройних сил – гаранта захисту державної незалежності, територіальної цілісності та суверенітету країни. Вже 11 жовтня 1991 р. Верховна Рада затвердила концепцію оборони та розбудови Збройних Сил України.

У той період деякі політичні сили в республіці запевняли, що народ негативно ставиться до Акту про незалежність. Тому було вирішено провести референдум з цього питання, що відбувся 1 грудня 1991 року, і водночас – вибори першого Президента України. Переважна більшість громадян (90,3 %), які брали участь у референдумі, підтримали Акт про незалежність України.

Своїх кандидатів на посаду Президента України висунули 109 партій, рухів та трудових колективів, 100 громадян подали заяви про самовисунення. Центрвиборчком зареєстрував лише сім кандидатів, серед яких найбільше голосів на виборах 1 грудня 1991 року одержали Голова Верховної Ради України Л. Кравчук і один з керівників Народного Руху України В. Чорновіл. Оскільки рівень соціальної підтримки націонал-демократів не перевищував тоді 24 %, Президентом України було обрано Л. Кравчука (61,6 % голосів виборців).

Референдум 1 грудня 1991 р. надав нового імпульсу розбудові армії. Вже 6 грудня побачив світ Закон “Про Збройні Сили України”, у якому Україна як незалежна держава і суб’єкт міжнародного права офіційно проголошувала створення власних збройних сил.

Результати референдуму та виборів Президента в Україні створили цілком нову політичну ситуацію. 7–8 грудня 1991 року у Біловезькій пущі

Президент Росії Б. Єльцин, Президент України Л. Кравчук і голова Верховної Ради Білорусії С. Шушкевич заявили, що СРСР припиняє своє існування, а натомість, з метою налагодження співпраці колишніх республік, створюється Співдружність незалежних держав. Наступного дня вони підписали угоду про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД). Верховна Рада України ратифікувала цю угоду, зробивши певні застереження.

21 грудня того ж року в Алма-Аті відбулася зустріч керівників незалежних держав колишнього СРСР (виняток становили Грузія та країни Балтії). У прийнятій декларації було зафіксовано, що з утворенням СНД Радянський Союз припиняє своє існування. Та лише після того, як 25 грудня 1991 року пішов у відставку з посади Президента СРСР М. Горбачов, радянська імперія остаточно перестала офіційно існувати. Так було перегорнуто останню сторінку в історії Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Проголошення незалежності України – подія надзвичайної історичної ваги, яку так прокоментував американський тижневик “Тайм”: “Росія може існувати без України; Україна може існувати без Росії. Але Радянський Союз не може існувати без України. Він закінчився”.

Появу на політичній карті світу нової незалежної держави – України – зумовила низка чинників.

Зовнішні чинники:

поразка соціалістичного табору в “холодній війні”, порушення світового балансу сил у зв’язку з розпадом соціалістичної системи;

помітне погіршення соціально-економічної та політичної ситуації в СРСР;

втрата центром контролю за подіями на місцях, синхронне посилення відцентрових тенденцій у союзних республіках;

поразка Державного комітету з надзвичайного стану в СРСР (спроба державного перевороту 19 серпня 1991 р.), тимчасова деморалізація консервативних сил;

намагання Росії зберегти домінуючу роль.

Внутрішні чинники:

існування в Україні системи легітимних органів державного управління;

бажання київської номенклатури звільнитися з-під опіки центру;

певна стабільність українського товарного ринку;

активізація націонал-демократичного крила політичних сил;

посилення відцентрових настроїв у суспільній думці;

дотримання політичного нейтралітету армійськими формуваннями, небажання правоохоронних органів виступити проти власного народу;

багатовікова боротьба народу за створення власної незалежної держави.

Проголошення незалежності стало своєрідною точкою відліку нового етапу історії України, суть якого – у переході на якісно вищий рівень суспільного розвитку: у політичній сфері – від тоталітаризму до демократії; в економічній – від командної до ринкової економіки; у соціальній – від людини-гвинтика до активного творця власної долі; в гуманітарній – від класових до загальнолюдських цінностей; у міжнародній – від об'єкта до суб'єкта геополітики. Тобто, у цілому здійснювався перехід від становища “уламка імперії” до власної державності, від формальної незалежності – до реального суверенітету.

XX століття стало часом найактивнішої боротьби за свободу. Це століття – час існування на нашій землі двох тоталітарних режимів (комуністичного та нацистського), які стали символом придушення свободи в світовій історії. Незважаючи на їх вдавану нездоланність, вони зазнали краху. Зокрема й тому, що зіткнулись із опором українців. Серед мільйонів яких – ті, кого ми називаємо Народжені Вільними. Ці люди дуже різні – поети і політики, військові і музиканти, науковці й художники. Їх опір теж був різноманітним – хтось боровся за свободу народу, хтось за свободу творчості, думки, хтось зі зброєю в руках, а хтось – із пензлем. Вони зуміли зберегти свободу в собі, пронести її через часи неволі.

У XXI ст. постали нові виклики. Після Революції Гідності та початку воєнних дій на Сході України розпочалася нова сторінка літопису українських Збройних Сил. Попри тотальну руїну в армії, корупцію, зради, втрати і підступність ворога, українським військовим вдалося відстояти незалежність Батьківщини, захистити власний народ від агресора, а також відновити обороноздатність Збройних Сил. Наразі наша армія відновила свою боєздатність, а Україна відмовилася від позаблокового статусу і оголосила про свої наміри вступити в НАТО. Війна за Незалежність все ще триває. І перемогти в ній можна лише поєднуючи оборонні зусилля, дипломатичний хист, політичну відповідальність. І – залізну витримку.

На вшанування пам'яті військовослужбовців Збройних Сил України, які загинули за свободу, незалежність і територіальну цілісність України, світовий мир та порядок, на території Міністерства оборони України відкрито меморіальний комплекс – Зала пам'яті захисників України. Її спеціально розташовано таким чином, щоби й військовослужбовці, працівники Міноборони та Генерального штабу, й пересічні громадяни могли зайти до Зали та віддати шану своїм захисникам.

Біля споруди Зали пам'яті облаштовано церемоніальний майданчик

із Дзвоном Пам'яті та Стелою, у якій вмонтовано осколки снарядів. Щоденний поминальний ритуал здійснюється ударами дзвону, залежно від кількості загиблих у цей день.

У середині Зали пам'яті, на спеціальному подіумі, розміщено Книгу пам'яті з іменами загиблих. Структура Книги побудована за принципом календаря: один розворот – один день, де згадуються всі загиблі у цей день за всі роки. Станом на серпень 2019 року лише 32 розвороти (32 дні) залишалися порожніми. В усі інші дні Збройні Сили України зазнали бойові втрати.

Тут щоденно відбувається церемонія вшанування військовослужбовців, внесених до Книги Пам'яті. За сигналом труби розпочинається висування роти Почесної варти. Вартові розміщуються по периметру комплексу, а дві окремі групи стають до стели із дзвоном та до Книги Пам'яті. Труба і барабан виконують твір “Селенція” – це заклик до тиші. Командир почесної варти перегортає сторінку Книги на ту, що відповідає сьогоднішньому дню і диктор зачитує імена загиблих – після кожного з них лунає удар дзвону, що символізує пам'ять та вдячність українців, та військовий салют, який є обов'язковим елементом військових почесей.

На підтримку ініціатив громадськості та з метою гідного вшанування пам'яті військовослужбовців і учасників добровольчих формувань, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, увічнення їх героїзму, зміцнення патріотичного духу у суспільстві Указом Президента України від 23 серпня 2019 року встановлено в Україні День пам'яті захисників України, який відзначатиметься щорічно 29 серпня.

Тема 13. Національно-історичне значення відновлення православної ієрархії в житті Українського народу (до 400-річчя відновлення православної ієрархії)

У 2020 році на державному рівні відзначатиметься важлива для українського православ'я дата – 400 років з часу відновлення православної митрополії у Києві. Ця подія є доволі знаковою для нашої держави, тому що сьогодні близько 79 % відсотків українців вважають себе православними.

Християнство на наших землях має глибоке коріння. На території давньоруської держави воно існувало ще до хрещення Русі у 988 році за князя Володимира Великого. Згодом християнство стає основною релігією

населення держави, а Київ – не лише адміністративною, але й духовною столицею Русі.

Феодална роздробленість, а згодом і нашествя орд Батия позначилися й на релігійному житті. Митрополит Київський та всієї Русі у 1299 році залишає Київ, тому що від грабіжницьких набігів місто спустіло. Він переїжджає до Володимира, а згодом Москви, хоча ще довгий час митрополит продовжував іменуватися митрополитом Київським та всієї Русі.

Оскільки на території колишньої Київської Русі формуються три великі держави: Галицько-Волинське князівство, Велике князівство Литовське та Московське князівство, то правителі всіх трьох держав прагнули мати власного митрополита. Всім цим землям, хоч і в різні періоди історії, але вдавалося отримати від Константинополя, де перебував патріарх, власну митрополію. Цікавим є той факт, що Московська митрополія перебувала в стані невизнаної іншими церквами до 1589 року, тобто 141 рік, поки вона не стала патріархією.

Довідково: Митрополія у християнстві – область, що перебуває під духовною владою митрополита. Патріархія – християнська церква, керована патріархом.

Якщо з 1461 року митрополити у Москві стали іменуватися митрополитами Московськими та всієї Русі, то митрополити західної Русі, що мали резиденції в Новогрудку (перша столиця Великого князівства Литовського), Києві та Вільно (столиця Великого князівства Литовського з 1323 р.), стали іменуватися митрополитами Київськими, Галицькими і всієї Русі, оскільки кафедральним містом залишався Київ.

Велике князівство Литовське, до складу якого увійшла частина земель Київської Русі, на початку свого існування перейняло розвинутішу руську культуру, а населення мало можливість вільно сповідувати свою віру. Проте з часом зростає вплив католицької Польщі.

У 1569 році була підписана Люблінська унія, за якою українські землі, що входили до складу Великого князівства Литовського, передавалися Польщі. Починається процес полонізації та окатоличення.

Довідково: Церковна унія – об'єднання частини православної церкви з католицькою. Уніати – прихильники унії.

Після Люблінської унії кризу церкви викликало поширення королівського патронату над церквою. Зокрема, право польського короля призначати православних єпископів та архімандритів (настоятелів монастирів) поширилося на українські землі.

Крім того, побудовані магнатами і шляхтою церкви та монастирі, були їх власністю, а тому пани могли продати церкву, забрати її в громади, перетворити на католицький храм чи протестантський молитовний дім.

Утримання священників, зокрема їхнє право користуватися землею, також цілком залежало від волі землевласника. Загальну картину занепаду доповнювали у цілому низький освітній рівень духовенства, порушення моральних стандартів і церковних канонів, продаж та купівля церковних посад або духовного сану.

Становище православних християн ускладнив їх статус другорядних: вони зазнавали правових, майнових та фінансових утисків. Через все це вони переходили у католицизм. З 1590 року українсько-білоруське духовенство майже щороку збиралося на собори, намагаючись вирішити проблеми та урівняти права православних і католиків.

Зважаючи на непривабливе становище православної церкви в державі, низький рівень освіченості духовенства, його численні моральні вади, у середовищі православних священників поволі утверджується ідея церковної унії. У такий спосіб вони сподівалися знайти порозуміння зі світською владою, отримати належну підтримку з боку короля, гарантувати православної церкві гідне місце. У кінцевому результаті це мало б припинити утиски вірних і зупинити перехід з православ'я у католицизм.

Проте в середовищі світської еліти України ідея церковної унії, навіть на досить поміркованих умовах, отримала різко негативну оцінку. Зокрема, князь К. Острозький в ультимативній формі поставив вимогу про публічне обговорення справи за широкої участі не лише духовенства, а й шляхти. Проти унії одностайно виступали православні братства, не знаходила вона підтримки і в значній частині руської шляхти та нижчого духовенства, не було єдності навіть серед вищого духовенства.

Довідково: Церковні братства – об'єднання людей, що захищали православну віру, організовували школи, церковні друкарні. Вони формувалися переважно з населення міст, купців та ремісників, та мали великий авторитет серед людей.

Найдіяльнішими провідниками унії стали єпископ Луцький і Острозький Кирило Терлецький та єпископ Володимирський і Берестейський Іпатій Потій. Король Польщі і ревний католик Сигізмунд III перебрав на себе функцію політичного гаранта підготовки та укладання унії. Митрополит Київський, Галицький та всієї Русі Михайло Рогоза (1589–1599) тривалий час не міг визначитися з позицією щодо унії, але в підсумку підтримав цю ідею.

Наприкінці 1596 року відбувся церковний собор у м. Бересті, який офіційно проголосив унію, що передбачала скасування канонічного підпорядкування Київської митрополії Константинопольському патріархату, перехід у підлеглисть до Папи Римського, визнання католицької догматики,

але збереження візантійської літургійної традиції церковнослов'янською мовою та православної обрядовості.

Сигізмунд III продемонстрував повну підтримку рішень Берестейського унійного собору, проголосивши своїм універсалом від 15 грудня 1596 року його постанови обов'язковими до виконання всіма віруючими Руської церкви. Король визнав законною уніатську церкву, а її опонентів ставив поза законом. За прибічниками унії офіційно закріплювалися церковні посади, монастирі, земельні наділи. Церковним ієрархам-уніатам підпорядковувалося все духовенство грецького обряду (православні).

Цим самим конфлікт було ще більше загострено, і впродовж наступних десятиліть, а то й століть, боротьба між православними та уніатами (згодом отримали назву греко-католиків) стане однією з визначальних характеристик українського суспільно-політичного життя. Таким чином, задумана як засіб порозуміння та об'єднання, унія насправді на тривалий час стала символом розбрату та ворожнечі.

Наступ на православ'я після прийняття унії провадився по декількох напрямках. Спочатку православним чинилися перешкоди в обійманні посад у міському самоуправлінні, повноправній участі в економічному житті. У подальшому мало місце масове закриття православних церков та монастирів, позбавлення їх майна і культових споруд, які передавалися уніатам. Зрозуміло, що на цьому фоні виникали дедалі запекліші конфлікти.

За таких умов на українських землях у першій половині XVII ст. польська влада не лише виявляє всебічне сприяння утвердженню унії, а й допомагає швидкому поширенню католицизму. Далеко не поодинокими стають практики насильницького навернення мешканців тих чи інших міст і сіл в уніатство чи католицизм. Насильницькі дії по відношенню до вірних православної церкви, частка яких на українських землях була набагато більша в порівнянні з уніатами та католиками, провокують різке загострення тут антикатолицьких та антипольських настроїв.

Рятуючись від уніатського гніту, до Москви втекло багато православних священників і ченців, але для них перебування там покращення не принесло, як вони говорили, “з вогню потрапили у полум'я”. Там їх допитували, як вони були похрещені. Коли щось було “не так”, їх відправляли на патріарший двір чи до найближчого монастиря на “виправлення”. Через кілька тижнів їх перехрещували. Хтось з цим мирився, хтось був невдоволеним, але назад вороття не було...

В Україні з хвилюванням чекали новин від земляків, які перебралися до Московії, але вісті були невтішні. Мелетій Смотрицький і Касіян Сакович

відверто писали, що усе московське суспільство пронизане жорстокою тиранією: “В Московському царстві живуть самі раби, там навіть старшину їх катують батогами і засуджують до страти”. Такі повідомлення відбивали усіляку охоту контактувати з Москвою.

Київська православна митрополія прийняла унію з Римо-католицькою церквою, ставши таким чином католицькою, і утворивши Руську унійну церкву, предстоятель якої зберіг за собою титул митрополита Київського, Галицького і всієї Русі.

Королівська ворожість згуртувала навколо переслідуваного православ'я українські шляхту і церковні братства, а парламентські дебати в сеймі перетворила на основний засіб боротьби за дотримання прав православних.

У православних не лише відбирають храми, а й забороняють призначати та висвячувати єпископів та священників. З 1610 року, коли помер єпископ Михайло Копистенський, православ'я залишилось взагалі без єпископства. Провідниками боротьби за права православної церкви стали монастирі, що опиралися на фінансові ресурси та значний моральний авторитет.

Нормалізації становища православної церкви вдалося досягти з появою в Україні нової політичної сили – запорозького козацтва. Хоча козаки брали участь у релігійній боротьбі від початку XVII ст., саме у 1620 році їх військова потуга перетворилася на політичну, дозволивши відновити після переходу в унію та взяти під протекцію нову православну ієрархію.

Історія висвячення нового єпископату у 1620 році пов'язана з перебуванням у Києві патріарха Єрусалимського Феофана III. Польський уряд вважав його турецьким шпигуном, тому безпеку патріарха гарантував особисто гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. Усю дорогу високу духовну особу супроводжували козацькі загони. За час перебування у Києві Феофан III брав участь у богослужіннях, приймав делегації від братств, роздавав ставропігійні грамоти.

Довідково: Ставропігійна грамота – грамота, що надавала право парафіям, монастирям, братствам підпорядковуватися не місцевому ієрархові, а безпосередньо патріархові. Такі ставропігії надавали до 1686 року константинопольські патріархи, ставши важливим засобом у відстоюванні православ'я, коли шляхта призначала церковних ієрархів.

Під захистом козацького війська патріарх Єрусалимський Феофан III завершив процес відновлення православної ієрархії на українських землях, висвятивши шістьох єпископів. Митрополитом Київським, Галицьким і всієї Русі було обрано Іова Борецького. Резиденцією відновленої митрополії з того

часу стає Київ. Так була відновлена православна ієрархія в Україні. Цікавим є те, що більшість нововисвячених ієрархів були незнатного походження, але вони мали надзвичайну відданість православ'ю, були сповнені нелицемірної любові до Бога і українського народу.

Козаки запевнили патріарха, що будуть оборонцями нововисвячених владик. Після цього П. Конашевич-Сагайдачний зі своїм полком урочисто провів Єрусалимського владика та людей, що його супроводжували, аж до молдавського кордону, перед перетином якого патріарх благословив козаків на війну з Туреччиною, закликавши їх захищати православну віру. Відродження української православної ієрархії ще більше підняло авторитет козацтва.

Звертаючи увагу на перебіг подій 400-річної давнини, зауважимо, що питання про релігійну ситуацію в Україні сьогодні залишається одним із найактуальніших. У квітні 2018 року Президент України звернувся до Вселенського патріарха про надання автокефалії Українській церкві. Текст Томоса для Православної Церкви України було затверджено 29 листопада 2018 року у Стамбулі, а 15 грудня у Києві відбувся об'єднавчий собор, під час якого було оголошено про об'єднання Української Православної Церкви Київського Патріархату та Української Автокефальної Православної Церкви в єдину Православну Церкву України (ПЦУ). До новоствореної ПЦУ увійшли й два митрополита Української Православної Церкви Московського Патріархату.

На об'єднавчому соборі було створено Київську митрополію Української Православної Церкви – правонаступницю історичної Київської митрополії. Її предстоятелем став митрополит Переяславський і Білоцерківський Єпіфаній. Кафедральним собором ПЦУ став Михайлівський Золотоверхий монастир у Києві. Вже 5 січня Вселенський патріарх Варфоломій у Стамбулі підписав довгоочікуваний Томос, яким надав незалежний статус Православній Церкві України.

Довідково: Томос – документ, що підтверджує право певної православної церкви мати повну автокефалію. Автокефалія – самоуправління.

Попри те, що Російська Православна Церква активно працювала проти визнання ПЦУ, після Константинопольського патріархату другою її визнала Елладська церква. Найстаріший після Вселенського патріархату Олександрійський патріархат також офіційно визнав автокефальну Православну Церкву України, що стало потужним сигналом для всього православного світу і заявило про перспективи визнання її іншими церквами.

Тема 14. Вітчизняне кіномистецтво: 10 новинок українського кінематографа про війну (до Дня українського кіно)

Історія становлення вітчизняного кіно розпочалась ще у далекому 1893 році, коли головний механік Одеського університету Йосип Тимченко винайшов і сконструював прототип сучасного кінознімального апарату та апарату для кінопроекції, хоча схожі апарати паралельно розроблялися й у інших країнах. Він здійснив одні з перших у світі кінозйомки та зафільмував вершників і металників списів. У вересні 1896 року в Харкові фотограф Альфред Федецький зняв кілька короткометражних документальних сюжетів, а вже у грудні в Харківському оперному театрі він влаштував перший публічний кіносеанс у Російській імперії.

З дореволюційним кіно в Україні пов'язана творчість багатьох популярних акторів. Королевою екрану тих часів була Віра Холодна, яка народилася в Полтаві і багато знімалася у Одесі. У 1922 році було засновано Всеукраїнське фото кіноуправління. Українське фільмовиробництво до 1926 року було зосереджене на Одеській та Ялтинській студіях. У 1928 році почала роботу Київська кінофабрика (майбутня Київська кіностудія ім. О.Довженка). 1930-й рік був ознаменований показом першого звукового фільму “Симфонія Донбасу” режисера Вертова.

Аналізуючи становлення українського кіно, не можна оминати ім'я Олександра Довженка. Його талановиті стрічки мали резонанс у всьому світі та виявили неабиякий вплив на подальший розвиток вітчизняного кінематографу. Можна по-різному ставитись до особистості Довженка, адже він створював фільми здебільшого у жанрі соціалістичного реалізму, але те, що його фільм “Земля” (1958 р.) увійшов до 12 найкращих кінострічок всесвітньої історії кінематографу, заперечити неможливо.

За часів Радянського Союзу кінорежисери знімали дуже мало справжніх українських фільмів – таких, які б показували правдиву історію нашого народу, були україномовними, прославляли українську культуру тощо. Створюючи таке кіно, можна було легко стати звинуваченим у націоналізмі, за що в ті часи жорстоко карали. Тому більшість режисерів та сценаристів або ж знімала фільми на політичне замовлення (безперечно, талановиті, яскраві, але зачасти історично неправдиві), або ж, бажаючи принести хоч щось українське в кінематограф, обмежувалась екранізацією української класики.

Український кінематограф часів Другої світової війни був переважно підпорядкований ідеологічним завданням воєнної доби, хоча у цей час були зняті і справжні кіношедеври – фільм “Райдуга” Марка Донського за сценарієм Ванди Василевської, який передає трагедію окупованого фашистами українського села. Фільм здобув низку міжнародних нагород, серед них премія “Оскар” (1944 р.) в номінації “кращий іноземний фільм”.

Перелік талановитих кінострічок цим, безумовно, не обмежується. У фільмах воєнних років за вказівкою І. Сталіна пропагувалася ідея швидкої та легкої перемоги над фашизмом.

Хоча українські фільми 1945-1953 рр. були обмежені жорсткими канонами “соціалістичного реалізму”, їх велику цінність складають високий рівень акторської гри. На екрані в цей час з’являються Михайло Романов, Амвросій Бучма, Дмитро Мілютенко, молодий Сергій Бондарчук і високофахові роботи кінооператорів. У ті часи на кіностудії Довженка було знято безліч талановитих фільмів, на яких виховувалися цілі покоління, однак вони не несли майже нічого українського.

Український кінематограф 1960-70-х років представлений іменами світової величини: режисери Сергій Параджанов, Юрій Ілленко, Леонід Осика, Микола Мащенко, актори Іван Миколайчук, Юрій Шумський, Гнат Юра, Костянтин Степанков, Микола Гринько, Богдан Ступка. У цей час з’являються стрічки, які розпочали унікальний феномен “українського поетичного кіно” – напрям, що мав справжнє “національне” забарвлення, був своєрідним втіленням “українськості” в кінематографі. В цей період з’являються стрічки: “Тіні забутих предків” Сергія Параджанова (1964 р.), “Криниця для спраглих” Юрія Ілленка (1965 р.), “Камінний хрест” Леоніда Осика (1968 р.), “Вірність” Петра Тодоровського (1965 р.).

Беззаперечним здобутком українського кіно тих часів є й художній фільм “Сон” – про долю Тараса Григоровича Шевченка, знятий у 1964 році режисером Володимиром Денисенком. Фільм мав успіх, адже головну роль у ньому зіграв знаменитий актор Іван Миколайчук. Актором він був особливим, народним, справжнім, найкращим.

До більшості кінофільмів, як було прийнято в радянські часи, застосували ідеологічну цензуру. Так, наприклад, відома стрічка В. Денисенка “На київському напрямку” (1967 р.) мала бути двосерійною, але другу серію, яка б змальовувала життя жителів Києва у період німецької окупації, зокрема, трагедію Бабиного яру, заборонили знімати через “неактуальність”, щоб приховати історичну правду тих подій.

У 1961 році режисер Віктор Іванов зняв мегапопулярний комедійний фільм “За двома зайцями” за мотивами комедійної п’єси Михайла Старицького. Ця стрічка стала взагалі безсмертною і значною мірою завдяки таланту виконавців головних ролей – Маргарити Кринициної та Олега Борисова. В оригіналі фільм був знятий українською мовою, але через російськомовну політику Радянського Союзу був дубльований російською.

У 1964 році з’являється легендарна стрічка Сергія Параджанова “Тіні забутих предків”, екранізація однойменної повісті Михайла Коцюбинського. Фільм, в основі сюжету якого вічне кохання, над яким невладна навіть смерть, у 1966 році отримав золоту медаль на міжнародному кінофестивалі в

Салоніках. На думку відомого сербського режисера Еміра Кустуриці цей фільм став однією з кращих картин у світі.

Цікава доля самого Сергія Параджанова. У 1965–1968 рр. він разом з іншими діячами української культури протестував проти масових політичних арештів українських інтелектуалів, а його підпис під “Листом проти незаконних політичних процесів” стояв першим. Крім того, С. Параджанов неодноразово боровся за дотримання свободи слова та друку на території України і за все це став об’єктом переслідування та репресій. За непохитну громадянську позицію його жартома називали “вірменином, який народився в Грузії, змушений був сидіти в російській в’язниці за український націоналізм”.

У стилі “українського поетичного кіно” була знята кінострічка “Вірність” режисера Петра Тодоровського (1965 р.). Режисером Леонідом Осикою відзняті художні фільми “Захар Беркут” (1971 р.) за повістю Івана Франка, “Поклонись до землі” (1975 р.), “Гетьманські клейноди” (1993 р.) та інші. Але справжнім “поетичним кіно” стала стрічка “Камінний хрест” (1968) – фільм, котрий на кінофестивалі православного кіно “Золота Оранта” у 1995 році був удостоєний найвищої нагороди.

З початком “застою” у СРСР починається новий етап гоніння проти національної української культури. Забороняються українські установи, нав’язується все російське, провадиться нищівне цькування українознавців. Але, незважаючи на це, було створено ще декілька сильних фільмів. На вітчизняних студіях було знято кінострічки, які набули величезної популярності у всьому Радянському Союзі і не втрачають її донині: “Д’Артан’ян і три мушкетери” (1978), “Пригоди Електроніка” (1979), “Місце зустрічі змінити не можна” (1979) та ін.

У 1990-х роках українське телебачення розпочало освоєння поширеного у всьому світі жанру телесеріалу (“Роксолана”, режисер Борис Небієрідзе, “Острів любові”, режисер Олег Бійма). Режисером Олесем Янчуком було знято фільм “Голод-33” (1991) про трагічну долю української родини часів Голодомору.

12 січня 1996 року в Києві, другий Президент України Леонід Кучма підписав Указ № 52/96 “Про день українського кіно”, який визначав святкування цієї дати щорічно у другу суботу вересня.

2000-го року вийшов історичний серіал “Чорна рада” Миколи Засєєва-Руденка, а у 2001 році – фільм Юрія Іллєнка “Молитва за гетьмана Мазепу”. У цих двох фільмах зіграв видатний український актор театру та кіно Богдан Ступка, тогочасний “гетьман” українського екрану. Фільми Олеся Янчука “Нескорений” (2000) і “Залізна сотня” (2004) стали спробою донести правду про вояків УПА, які воювали проти поневолювачів України.

У 2005 році стрічка “Подорожні” молодого українського режисера Ігоря Стрембіцького отримала Золоту пальмову гілку за короткометражний фільм.

2008 року було знято стрічку “Ілюзія страху” (режисер Олександр Кірієнко). “Тарас Бульба” – художній фільм, знятий у 2008 році за мотивами однойменної повісті Миколи Гоголя. Незважаючи на те, що режисер і сценарист Володимир Бортко, актори Богдан Ступка, Ада Роговцева – українці, стрічка не являється українською. Проте 2009 року режисери Петро Пінчук, Євген Березяк створили свою версію екранізації Гоголя “Дума про Тараса Бульбу”.

Режисером Іваном Канівцем у 2012 році знято художньо-документальний фільм “Українська революція” про революційні події 1917–1918 рр. в Україні. Це документальна екранізація спогадів генерал-хорунжого Армії УНР Всеволода Петріва. Фільм “Хайтарма” (2012) – перший кримськотатарський повноформатний художній фільм, заснований на реальних подіях, який оповідає трагедію кримсько-татарського народу під час депортації кримських татар з Криму. Режисер і головний актор – Ахтем Сейтаблаєв.

“Поводир” – український історичний драматичний фільм, режисера Олеся Саніна. В основу сюжету покладено мандри Радянською Україною американського хлопчика та українського сліпого музики. 9 вересня 2014 року Український Оскарівський комітет обрав цей фільм представляти Україну на здобуття премії “Оскар” 2015 року.

Особливої уваги заслуговує кінострічка “Майдан” – український документальний фільм режисера Сергія Лозниці, який розповідає про події Євромайдану. Українська прем’єра відбулася 18 липня 2014 року в рамках офіційної програми 5-го Одеського міжнародного кінофестивалю.

“Вавилон – 13” (#Babylon’13) – проект для фіксації подій українського громадянського протесту. Кінопроект “Вавилон – 13” розпочав діяльність коротким відео: “Prologue”, що було записано на Михайлівській площі 30 листопада 2013 року. Спільним проектом об’єднання “Вавилон – 13” та каналу “1+1” є проект – “Зима, що нас змінила”. Це цикл документальних фільмів про події, що відбувалися на Євромайдані: “Небесна сотня”, “Перша смерть”, “Коктейлі Грушевського”, “Межигір’я. Батіна хата”, “Самооборона”, “Пожежа у Будинку Профспілок”.

У цей період розпочала свою діяльність INVERT PICTURES – це незалежна українська кінокомпанія, засновником та головним натхненником якої є відомий український режисер Тарас Химич. Працюючи на ринку українського кінематографу та візуальної продукції, він став одним з провідних історичних документалістів. В його доробку фільми про події в Україні ХХ ст., про які більшість режисерів не вважало за потрібне робити кінофільми. Починаючи з 2009 року світ побачили документально-ігрові стрічки: “Золотий вересень. Хроніка Галичини 1939-1941 рр.”; “Срібна земля. Хроніка Карпатської України 1919-1939 рр.”; “Хроніка Української Повстанської Армії 1942-1954 рр.” (I та II частини); “Легіон. Хроніка Української Галицької Армії 1918-1919 рр.” тощо. Ці фільми мають досить

високі рейтинги на всеукраїнських телеканалах і частота їх показів свідчить про зацікавленість глядачів історичними подіями.

Тарас Химич у 2016 році презентував фільм “Жива”, оснований на реальних подіях із життя зв’язкової УПА Анни Попович, яка зимувала у криївках, пережила Сибір, у неї стріляли впритул, але вона залишилася жива, мала дар передбачення і цим врятувала не одне життя.

Фільм Тараса Химича “Король Данило” – це новий унікальний проєкт, який преса вже охрестила першим історичним бойовиком про єдиного короля Київської Русі Данила Романовича, який вперше був визнаний Східною та Західною церквами, як одностайний правитель найбільшої у середньовіччі території з найбагатшими природними ресурсами та досконалою системою правління.

У 2018 році до Дня українського кіно було представлено два вітчизняних фільми “Таємний щоденник Симона Петлюри” та “Крути 1918” кінорежисера Олеся Янчука. Ці фільми присвячені значним подіям вітчизняної історії, здатні наповнити бойовим запалом душі самих лагідних шанувальників українського кіно задовго до їх виходу на екрани, спровокувати зіткнення очікувань тих, хто прагне побачити реалістичне відтворення драм минулого, і тих, хто вимагає від кінематографістів слідування не історичній правді, а національній міфології.

Від початку війни на сході почали з’являтися документальні та художні фільми про українських військових та найдраматичніші епізоди бойових дій російсько-української війни. Серед таких, що мають популярність як в Україні так і поза її межами є:

“Рейд” (2015) – документальний фільм, який зняло “Військове телебачення України” спільно з Film.ua. Кінострічка присвячена подвигу українських десантників, які наприкінці літа 2014 року провели бойовий марш у тилу ворога, щоб ізолювати його від постачання зброї та продовольства. Прем’єра фільму відбулася 14 жовтня 2015 р. у День захисника України.

“Гвардія” (2015) – події серіалу починаються під час Євромайдану, де герої опинилися по різні боки барикад: один – офіцер внутрішніх військ, інші – протестувальники, а коли почалась російська інтервенція в Україну, колишні противники опинилися в Нацгвардії, захищаючи разом рідну землю.

“Бліндаж” (2016) – міні-серіал, знятий об’єднанням #Babylon’13, що відоме своїми короткометражками про Майдан. Фільм розповідає про життя бійців АТО на передньому краї. Перша серія має назву “Кабанчики полетіли”. Історії засновані на реальному досвіді бійців АТО з місця бойових дій.

“Кіборги” (2017) – художній фільм режисера Ахтема Сеїтаблаєва про оборону Донецького аеропорту. Прем’єра відбулася у грудні 2017 року й була приурочена до Дня Збройних Сил України.

“Іній” (2017) – воєнна драма про війну на Донбасі очима литовця Рокаса, який разом із гуманітарним конвоєм приїжджає на схід України й

бачить справжні реалії війни. Фільм зняв литовський режисер Шарунас Бартас за фінансової підтримки Державного агентства України з питань кіно, Польського кіноінституту, Литовського кіноцентру та телеканалу ARTE.

“Невидимий батальйон” (2017) – перший документальний фільм про жінок війни на Донбасі. Він розповідає історії шести різних жінок, які воювали, або й досі воюють на сході України.

“Моя війна. Два життя Василя Сліпака” (2017) – документальний фільм про оперного співака, соліста Паризької національної опери Василя Сліпака, який загину на війні. В центрі сюжету – його перетворення спочатку в оперного співака, а потім – в бійця Збройних Сил України.

“Війна химер” (2017) – художній фільм Анастасії та Марії Старожицьких про переосмислення та пережиття війни. У центрі стрічки – боєць з позивним “Лавр” та його дівчина, які намагаються побудувати своє життя після того, як побували в зоні бойових дій на сході України.

“Міф” (2018) – фільм розповідає історію життя та загибелі оперного співака зі світовим ім’ям та унікальним голосом – Василя Сліпака. Він народився у Львові, але завдяки унікальному голосу виграв конкурс за конкурсом і, зрештою, переїхав до Франції, де прожив 19 років. Там він мав усе, що ми звикли називати “щастям”: ім’я, успішну кар’єру на світових оперних сценах, вірних друзів і кохання. Він брав активну участь у Революції Гідності, очоливши демонстрації у Франції, а згодом долучився й до волонтерського руху, допомагаючи Україні. Здавалося б, робив більш ніж достатньо, як для людини творчої професії. Але Василь вирішив залишити сцену та кар’єру в Європі й стати до лав добровольців, коли в його рідну країну прийшла війна. Під час виконання бойової задачі Василь Сліпак (“МІФ”) загинув від кулі снайпера.

“Позивний Бандерас” (2018) – народне прислів’я говорить “Не було би щастя, та нещастя допомогло”. Досвідчений військовий, капітан Антон Саєнко, якого в загоні всі називають просто за позивним “Бандерас”, уже двадцять років не був удома в рідному селі. Але почалася антитерористична операція, яка змусила Антона потрапити на цю територію.

Фільм **“Донбас”** (2018) українського режисера Сергія Лозниці отримав приз за найкращу режисуру в другій за значенням програмі 71-го Канського кінофестивалю. Фільм описує події на сході України, де боротьбу ведуть Збройні Сили України з російськими окупаційними військами та незаконними військовими формуваннями псевдореспублік.

Український кінематограф, безперечно, переживає справжній розквіт. З кожним роком у прокат виходить дедалі більше вітчизняних фільмів, котрі вражають різноманіттям жанрів, неперевершеною грою акторів та своєю конкурентоздатністю. Українські кінофільми стають засобом потужного впливу на свідомість людини, формують громадянина-патріота, який любить Україну і готовий на все заради її свободи та незалежності.

Тема 15. День захисника України – традиція вшанування стійкого вияву національної гідності

14 жовтня Україна на державному рівні вшановує своїх захисників. Щорічне державне свято встановлено Указом Президента України “Про День захисника України” від 14 жовтня 2014 року № 806 на відзначення мужності та героїзму захисників незалежності і територіальної цілісності України, військових традицій і звичаїв Українського народу, сприяння подальшому зміцненню патріотичного духу. На даний час головне військове свято України – День захисника України – збігається із церковним святом – Покровою Пресвятої Богородиці. Свято Покрова почали вшановувати у Візантії у X ст. За однією з легенд, у цей день 860 року військо русичів на чолі з Аскольдом взяло в облогу Константинополь. Мешканці міста в гарячій молитві звернулись до Божої Матері з проханням про порятунок. Богородиця з’явилася перед людьми та вкрила їх своїм покровом (омофором). Як вказують деякі джерела, вражений Аскольд та його дружинники після цього прийняли святе хрещення і стали християнами.

За іншою легендою 910 року, нападниками були араби-мусульмани. Столиці держави загрожувала смертельна небезпека і чудесне спасіння відбулося у Влахернському храмі, де зберігалася риза Богоматері, омофор (шаль) та пояс (перенесені з Палестини у V ст.). Під час недільної всеношної святій Андрій Юродивий та його учень Єпіфан побачили Пресвяту Богородицю, яка пересувалася у повітрі. Вона була осяяна небесним світлом, оточена Ангелами, Пророками, Апостолами, супроводжували Її – Хреститель Господній Іван та святий Апостол Іван Богослов. Ставши на коліна, Марія зі сльозами на очах розпочала молитву за християн. Після її закінчення простягла над християнами чесний свій омофор, чим і захистила людей від видимих та невидимих ворогів – нападники відступили. Таким чином поширився особливий культ Богородиці-Покрови як заступниці християн, захисниці від ворога.

Українська традиція вшанування Покрови продовжилася в козацьку добу. Покрова, після Великодня та Різдва, була третім по значущості святом. На Запорозькій Січі це свято було одне з найголовніших. Цього дня відбувалися ради, де обирали кошового та старшину. А січові церкви зводили передусім на честь Покрови Пресвятої Богородиці. “Молимо Тебе, покрий нас, Владичице, покровом Твоїм”, – такий напис золотом був над царськими воротами козацьких церков. Наші лицарі вірили, що свята Покрова охороняє їх, а Пресвяту Богородицю козаки вважали своєю заступницею і покровителькою. На Запорожжі була церква святої Покрови. Першу церкву

на честь Покрови запорожці побудували в 1659 році на Чортомлицькій Січі. За час існування Січей було збудовано 13 церков Покрови Богородиці. Деякі Покровські храми, переважно XVIII ст., вціліли до нашого часу. Крім того, Покрова уособлювала ще й материнство – святе поняття для козаків. Як писав історик Д. Яворницький: “... це свято для козаків мало подвійне значення, під покровом Богородиці запорожці не боялися ні ворожого огню, ні грізної стихії, ні морської бурі; під Покровом Пріснодіви вони залишалися нежонатими, і свято виконували головний девіз святого життя – захист православної віри”. Впродовж століть в Україні це свято набуло ще й козацького змісту та отримало другу назву – Козацька Покрова. З 1999 року свято Покрови в Україні відзначається як *День українського козацтва*.

Козацьку традицію вшанування Богородиці перейняли захисники Української Народної Республіки, які також називали себе козаками. Українське військо 1917–1921 рр. зберігало козацькі військові традиції в назвах військових частин, структурі, прапорах, одностроях тощо. Передусім це простежується в найменуваннях військових формацій. Першим таким підрозділом став Український козацький полк імені Богдана Хмельницького, створений у травні 1917 року. Згодом виникли формування, названі на честь видатних козацьких командирів – Петра Дорошенка, Максима Залізняка, Костя Гордієнка, Івана Мазепи. Козацький “відбиток” є й у таких назвах: Січові Стрільці, Запорозька група, Сердюцька дивізія, гайдамацькі полки та вільне козацтво. Козацькі військові традиції в добу Української революції прослідковуються також у військовій символіці (стяги, відзнаки), назвах військової техніки (панцерні потяги “Хортиця”, “Запорожець”, “Полуботок” та інші), назвах кораблів (крейсер “Гетьман Іван Мазепа”, канонерський човен “Запорожець”). Окремо слід згадати військову термінологію, якою послуговувалися для позначення рангів, посад і військово-структурних елементів: козак, ройовий, чотар, бунчужний, півсотенний, сотник, курінний, осавул, полковник, отаман бригади, отаман дивізії, отаман корпусу. Це відображалось в одностроях і зовнішньому вигляді вояків українських військових формацій тих часів. Кашкет-“мазепинка”, чорні шапки з кольоровими шликами, черкески й інші елементи старовинного українського військового одягу. Часто бійці за зразком козаків голили голови, залишаючи лише оселедець.

14 жовтня 1942 року вважається *днем створення Української повстанської армії*, метою якої було звільнення України від німецького, польського та радянського панування задля відновлення незалежної держави – “Боротись за повне визволення всіх українських земель і українського народу від загарбників та здобути Українську Самостійну

Соборну Державу!”. Воїни УПА обрали свято Покрови за день заснування, віддавшись під опіку Божої Матері.

Це був широкомасштабний партизанський рух опору, дуже добре організований, мобільний, скоординований. В УПА були люди різних національностей: росіяни, вірмени, грузини, узбеки, азербайджанці, німці, італійці, євреї і татари. Вони переходили до повстанської армії, протестуючи проти політичних режимів Німеччини і СРСР, переховуючись від їх спецслужб. За участь у повстанському русі чи його підтримку каральні органи СРСР репресували понад півмільйона українців. Продовженням збройної боротьби УПА став ненасильницький опір наступних десятиліть – дисидентський рух 1960-х і національно-демократичне відродження кінця 1980-х – початку 1990-х.

З 2005 року в Україні 14 жовтня офіційно святкуються річниці створення УПА. У 2015 році Верховна Рада в пакеті декомунізаційних законів вшанувала воїнів ОУН–УПА і визнала їх борцями за волю України.

Сьогоднішні воїни Збройних Сил України відстоюють незалежність та суверенітет України у війні з російським агресором. Вони – спадкоємці тих, хто боронив кордони й безпеку своєї землі впродовж століть, усіх – від давнини до сьогодні. Захист Вітчизни став справою справжніх українців, і тому День захисника України є всенародним святом, таким же значимим як Різдво, Великдень чи День незалежності. 14 жовтня є особливим днем для українців – він поєднав у собі три значущих підстави вважати його святковим: релігійну, державну, ідеологічну. Це свято – День захисника України – довелося завойовувати. Жодні круглі столи, політичні та історичні дискусії, численні мітинги впродовж років не здатні були змусити владу визнати 14 жовтня державним святом. Війна на Сході, тисячі загиблих, покалічених захисників України, тисячі осиротілих дітей – такою є ціна змін у нашому календарі, де ще донедавна існувало 23 лютого – День захисника Вітчизни, як данина традиції радянських часів, тоді як повага до власне українських традицій була занедбана.

І ось уже звучить гасло “Слава Україні! Героям слава!”, звучать привітання з Днем захисника України. Словосполучення “захисник Вітчизни” перестало бути абстрактним ритуальним висловлюванням. Воно наповнилося конкретним змістом, багатим на подвиги українського воїнства, безліччю битв і дат. І саме у цей день – День захисника України – ми маємо згадати про своїх героїв: сучасників – живих і полеглих, предків, що боролися і борються за нашу свободу.

Сучасна Українська армія від часу її створення в 1991 році на заміну радянським символам почала активно запроваджувати козацькі. На прапорах

українських частин з'явилися козацькі хрести і національний герб – тризуб, а іменами козацьких полководців стали називати військові навчальні заклади і частини. Протягом століть щира любов до України і прагнення свободи надихали наших захисників і лякали ворогів, які робили все для дискредитації лідерів українського духу. Найвищим проявом такого ідеологічного протистояння стали Іван Мазепа, Симон Петлюра та Степан Бандера. Їх іменами у різні часи Росія таврувала всіх, хто прагнув волі і незалежності Україні. Українська армія береже бойові традиції предків та імена героїв, від воїнів-русичів і козаків до січових стрільців і вояків УПА. Тому з'явилися назви частин на честь легендарних українських полководців, відомих діячів та ушавлених підрозділів минулого: 24-та окрема механізована бригада (ОМБр) імені Короля Данила, 72-га ОМБр імені Чорних запорожців, 93-тя ОМБр “Холодний Яр”, 30-та ОМБр імені князя Костянтина Острозького, 55-та окрема артилерійська бригада (ОАБр) “Запорізька Січ”, 26-та ОАБр імені генерал-хорунжого Романа Дашкевича, 58-ма окрема мотопіхотна бригада імені гетьмана Івана Виговського, 7-ма бригада тактичної авіації (БрТА) імені Петра Франка, 299-та БрТА імені генерал-лейтенанта Василя Нікіфорова, Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут. Тяглість поколінь знайшла відображення і в елементах одностроїв – шапка “мазепинка”, нарукавний тризуб. Гасло “Слава Україні” – “Героям слава” стало офіційним вітанням українського війська.

У Конституції України вказано, що українська держава спирається “на багатовікову історію українського державотворення”, а у Державному Гімні України є слова: “І покажем, що ми браття козацького роду”. Сучасна незалежна Україна – держава і народ – є нащадками Київської Русі, козацтва, збройних формувань Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки, визвольного руху та тисячолітньої християнської традиції.

12 жовтня 2015 року Національним банком України була введена в обіг пам'ятна монета “День захисника України” номіналом 5 гривень. Монета присвячена вшануванню мужності та героїзму, нескореності й волелюбності борців за національну справу усіх поколінь та Дню захисника України.

Для нас це свято не тільки народне і релігійне, а й національне. Воно єднає країну, закликає усіх до згуртованості перед сучасними викликами та загрозами. Нині, коли на східних теренах України точиться боротьба за незалежність і суверенітет держави, маємо бути гідними спадкоємцями духовних цінностей та продовжувачами багатих традицій і славних справ предків. На Покрову слід вшановувати пам'ять і тих, хто у різні часи боронив нашу землю від ворога.

Тема 16. **Україна й ООН: реакція світу на агресію Росії проти України у конкретних рішеннях, заявах та документах (до 75-ї річниці від Дня заснування ООН)**

Агресія загалом та збройна агресія зокрема – поняття, що чітко визначені міжнародним правом, і є протиправним, прямим чи опосередкованим застосуванням збройної сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави.

Збройна агресія Росії проти України у 2014 році відбулась:

в умовах вакууму влади в Україні, який виник через втечу президента України В. Януковича до Росії після тривалого протистояння народу України та владної верхівки України в ході Революції гідності;

з порушенням Росією гарантій, наданих Україні (у тому числі й Росією) у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, відомого як Будапештський меморандум;

з порушенням ряду договорів між Росією та Україною про дружбу та партнерство.

Збройний конфлікт на Сході України викликав широкий міжнародний резонанс. Міжнародна реакція на російсько-українську війну з 2014 року – політичні та правові оцінки і рішення міжнародних організацій та політичних інститутів окремих країн стосовно збройної агресії Росії проти України, а також відповідні заходи міжнародної спільноти, викликані агресією Росії проти України. Реакція держав і організацій увібрала в себе значний спектр дипломатичних інструментів – від прийняття резолюцій, що засуджували дії, до введення санкцій і поставок спорядження однією зі сторін конфлікту.

Організація Об'єднаних Націй, ООН – міжнародна організація, яка створена для підтримання й укріплення міжнародного миру і безпеки, розвитку співробітництва між державами. ООН вважається несучою конструкцією міжнародної системи колективної безпеки, головним елементом сучасної багатосторонньої дипломатії. Основи діяльності та структура цієї організації були розроблені в роки Другої світової війни провідними учасниками антигітлерівської коаліції (у роки війни синонімом антигітлерівської коаліції став термін “Об'єднані нації”, запропонований президентом США Ф. Рузвельтом). Назва “Об'єднані Нації” була вперше використана у Декларації Об'єднаних Націй, яку 1 січня 1942 року підписали 26 держав – Сполучені Штати Америки, Велика Британія, Радянський Союз, Китай, представники окупованих Німеччиною європейських держав, країни Британської Співдружності та латиноамериканські республіки –, і

зобов'язалися сприяти утворенню системи загальної безпеки та активізації процесу роззброєння. 25 квітня 1945 року у м. Сан-Франциско розпочала роботу Конференція ООН зі створення міжнародної організації, на якій були представлені уряди п'ятдесяти країн і низка неурядових організацій, що брали участь у розробці Статуту Організації Об'єднаних Націй. Статут ООН був затверджений і підписаний 26 червня 1945 року представниками 50 держав. Організація Об'єднаних Націй офіційно існує з 24 жовтня 1945 року – дати вступу Статуту ООН в силу, після його ратифікації п'ятьма постійними членами Ради Безпеки ООН – Францією, Республікою Китай, СРСР, Великою Британією та Сполученими Штатами Америки і 46 іншими країнами, які теж підписали цей договір-статут. Дата 24 жовтня відзначається як День Організації Об'єднаних Націй. Перше засідання Генеральної Асамблеї за участі 51 країни-учасниці і Ради Безпеки, відбулося у Центральній залі Вестмінстера у Лондоні в січні 1946 року.

Структурно Організація Об'єднаних Націй складається з п'яти основних органів: Генеральної Асамблеї ООН, Ради Безпеки ООН (РБ ООН), Економічної і Соціальної Ради (ЕКОСОП) ООН, Секретаріату ООН і Міжнародного Суду юстиції ООН.

Генеральна Асамблея ООН складається з усіх держав-членів ООН, посідає центральне місце у якості головного дорадчого, директивного і представницького органу. *Чергові щорічні сесії* Асамблеї відкриваються у третій вівторок вересня за участю президентів або керівників держав-членів ООН. Генеральна Асамблея розглядає принципи співробітництва по забезпеченню міжнародного миру і безпеки; обирає непостійних членів Ради Безпеки ООН, членів Економічної й Соціальної Ради; призначає Генерального секретаря ООН за рекомендацією Ради Безпеки; спільно з Радою Безпеки обирає членів Міжнародного суду ООН; координує міжнародне співробітництво у економічній, соціальній, культурній і гуманітарній сферах; здійснює повноваження, що передбачені Статутом ООН. Рекомендації державам або пропозиції Раді Безпеки, які приймає Генеральна Асамблея ООН можуть носити необов'язковий характер.

Надзвичайна спеціальна сесія може скликатися на вимогу РБ ООН або більшості держав-членів ООН протягом 24 годин після отримання такої вимоги Генеральним секретарем ООН.

Офіційним актом Генеральної Асамблеї ООН, який виражає спільну позицію держав-членів ООН з питань, що входять до компетенції Асамблеї, є **Резолюція Генеральної Асамблеї ООН**. Резолюції можуть бути як рішеннями зобов'язального характеру, так і рекомендаційного. Зокрема, Генасамблея прийняла резолюцію “Територіальна цілісність України”, яка

стала основою всіх подальших міжнародно-правових документів з цих питань, а також тричі висловлювалася про стан прав людини в окупованому Криму (2016 р., 2017 р., 2018 р.) та одного разу – про мілітаризацію регіону.

Рада Безпеки ООН – постійно діючий орган Організації Об'єднаних Націй, на який, відповідно до статті 24 Статуту ООН, покладена головна відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки. Раду Безпеки ООН складають 15 держав-членів: п'ять постійних (Велика Британія, Китай, Росія, США, Франція) і десять непостійних, яких обирає Генеральна Асамблея ООН на дворічний термін (п'ять з десяти непостійних членів переобираються щороку). Непостійні члени РБ ООН обираються за географічним принципом: п'ять – від держав Африки й Азії; один – від держав Східної Європи; два – від держав Латинської Америки; два – від держав Західної Європи й інших держав. Україна була непостійним членом Ради Безпеки ООН у 1948–1949, 1984–1985, 2000–2001, 2016–2017 роках. Понад 60 країн-членів ООН ніколи не обиралися непостійними членами РБ ООН.

Рада Безпеки уповноважена “розслідувати будь-який спір чи будь-яку ситуацію, яка може спричинити міжнародні зіткнення чи викликати спір або будь-яку іншу ситуацію, для визначення того, чи не може продовження цього спору чи ситуації загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки”. РБ ООН “визначає існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру чи акту агресії і робить рекомендації чи вирішує які заходи слід застосувати для підтримки і відновлення міжнародного миру та безпеки”.

Рада має право прийняти обов'язкові постанови; застосовувати примусові заходи до держав, які порушують міжнародний мир і безпеку. Стаття 25 Статуту ООН говорить: “Члени Організації погоджуються, відповідно до цього Статуту, підкорятися рішенням Ради Безпеки і виконувати їх”. Таким чином, рішення Ради Безпеки є обов'язковими для всіх держав.

На практиці діяльність РБ з підтримки миру та безпеки полягає у визначенні тих чи інших санкцій проти держав-порушників, включаючи: військові операції проти них; введення миротворчих формувань в зони конфлікту; організацію постконфліктного врегулювання, створення міжнародної адміністрації в зоні конфлікту.

Для прийняття рішень з питань діяльності ООН потрібно дев'ять голосів, включаючи голоси всіх п'яти постійних членів Ради. Це є так зване правило одностайності великих держав, або право вето. Всі п'ять постійних членів вдавалися в різні часи до права вето. Якщо постійний член не підтримує рішення, але не хоче блокувати його прийняття, він не голосує

проти, а утримується при голосуванні. Як правило, рішення РБ ООН оформляються у вигляді резолюцій. Тільки Рада Безпеки має право ухвалювати рішення, обов'язкові для виконання всіма членами ООН, тоді як інші органи ООН можуть ухвалювати тільки рекомендаційні рішення.

Резолюція Ради Безпеки ООН – офіційний документ, який приймається п'ятнадцятьма членами Ради Безпеки ООН. Резолюції РБ ООН частіше приймаються в рамках роботи Ради щодо забезпечення мирного вирішення міжнародних суперечок, усунення загроз міжнародному миру і безпеці. Резолюцією Радбезу можуть вводитися санкції, спрямовані на відновлення миру і безпеки. Зокрема, резолюцією можуть вирішуватися військові заходи проти держави-порушника, засновуватися міжнародні трибунали, затверджуватися мандати миротворчих сил, накладатися обмежувальні заходи (заморожування активів, заборону поїздок) на окремих осіб. Резолюції Ради Безпеки виступають офіційним відображенням думки або волі органів ООН. Щодо подій на сході України скликалась низка засідань Ради Безпеки ООН.

Реакція держав світу на події, що відбуваються в Україні, відображена у певних документах Організації Об'єднаних Націй.

15 березня 2014 року відбулося засідання Ради Безпеки ООН, порядок денний якого сформований на підставі Листа Постійного представника України на ім'я Голови РБ ООН. На засіданні було розглянуто *проект Резолюції № S/2014/189* щодо намірів провести 16 березня 2014 року референдум про статус Криму. У проекті Резолюції міститься заклик до усіх держав, міжнародних організацій і спеціалізованих установ не визнавати будь-яку зміну статусу Криму на основі цього референдуму та утриматися від усяких дій або контактів, які могли б бути сприйняті, як визнання будь-якої такої зміни статусу. За даний проект резолюції з 15 членів Ради Безпеки проголосували 13 країн, проти – 1 (Росія), утрималося – 1 (Китай). Проект резолюції не було прийнято, оскільки один з постійних членів Ради проголосував “проти”.

Втім, уже 27 березня 2014 року, на 68-й сесії Генеральної Асамблеї ООН, була ухвалена *Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № A/RES/68/262 “Про територіальну цілісність України”*. Дане засідання Генасамблеї ООН було скликане спеціально для розгляду питання збройної окупації Росією території України, а саме Кримського півострова. Авторами цієї постанови виступили Німеччина, Канада, Коста-Рика, Литва, Польща й Україна. Згодом до співавторства долучилася ще велика кількість країн. Відкритим голосуванням країн-членів ООН, резолюцію підтримали 100 країн, 11 висловилися “проти”, а 58 країн – “утрималися”.

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН носить консультативний характер, але на неї спиратимуться всі інші рішення. У документі немає ані слова про засудження дій Росії, а анексія нею Криму не згадана взагалі. У тексті резолюції відсутня навіть чітка фраза про те, що Крим є невід'ємною частиною України. Проте відразу кілька пунктів резолюції підтверджують визнання територіальної цілісності України “у міжнародно визнаних кордонах”. На 27 березня 2014 року жодна міжнародна інституція не визнала анексію Криму та Севастополя, а тому термін “міжнародно визнані кордони” не дає можливості трактувати Крим інакше, аніж як територію України. Також резолюція Генеральної Асамблеї ООН заявляє про невизнання кримського “референдуму”: Генасамблея ООН закликала всі держави, міжнародні організації та спеціалізовані установи не визнавати ніяких змін статусу Автономної Республіки Крим та міста Севастополя на підставі вищезазначеного референдуму і утримуватися від будь-яких дій або поведінки, які можуть бути інтерпретовані як визнання будь-якої зміни статусу.

17 квітня 2014 року Рада Безпеки ООН провела засідання щодо ситуації в Україні, на якому обговорювалася доповідь помічника секретаря РБ ООН Івана Шимоновича. У доповіді, зазначалося, що інформація про порушення прав росіян в Україні надмірно й умисно перебільшена з метою виправдання російського вторгнення.

Постановою Верховної Ради України “Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об’єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором” від 27 січня 2015 р. № 129-VIII, Україна офіційно визнала Росію державою-агресором. У зв’язку з цим, беручи до уваги Статут ООН та Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 3314 “Визначення агресії” від 14 грудня 1974 р., Верховна Рада України визнає Російську Федерацію державою-агресором та закликає міжнародних партнерів України: визнати Російську Федерацію державою-агресором, що всебічно підтримує тероризм та блокує діяльність Ради Безпеки ООН, чим ставить під загрозу міжнародний мир і безпеку, а так звані “ДНР” і “ЛНР” визнати терористичними організаціями.

У Постанові Верховної Ради України міститься заклик до міжнародного співтовариства – визнати факт агресії проти України, окупації її території і посилити вимоги щодо повернення до міжнародно визнаних кордонів України, запобігши створенню небезпечного прецеденту у вигляді

грубого порушення світового порядку та системи безпеки, що склалися після Другої світової війни.

17 лютого 2015 року Рада Безпеки ООН, посилаючись на цілі й принципи, що закріплені у Статуті Організації Об'єднаних Націй, прийняла *Резолюцію № S/RES/2202 (2015)*. У Резолюції заявлено про повну повагу суверенітету, незалежності й територіальної цілісності України; висловлена глибока занепокоєність трагічними подіями і насиллям у східних районах України; підтверджено резолюцію РБ ООН № *S/RES/2166 (2014)* (з приводу збитого цивільного літака – рейс МН17); висловивши тверде переконання в тому, що врегулювати ситуацію у східних районах України можна лише шляхом мирного вирішення нинішньої кризи, Рада Безпеки:

1. схвалює “Комплекс заходів з виконання Мінських угод”, прийнятий і підписаний у Мінську 12 лютого 2015 року;

2. вітає Декларацію Президента Російської Федерації, Президента України, Президента Французької Республіки і Канцлера Федеративної Республіки Німеччина на підтримку “Комплексу заходів з виконання Мінських угод”, що прийнятий у Мінську 12 лютого 2015 року, і висловлену ними у ній незмінну прихильність до виконання Мінських угод;

3. закликає усі сторони забезпечити повне виконання “Комплексу заходів”, включаючи передбачене у ньому всеохоплююче припинення вогню;

4. постановляє продовжувати займатися цим питанням.

Комплекс заходів щодо виконання Мінського протоколу – документ узгоджений на саміті у Мінську 11–12 лютого 2015 року лідерами Німеччини, Франції, України та Росії у форматі “нормандської четвірки”, і підписаний представниками ОБСЄ, Росії, України і самопроголошених республік з метою деескалації збройного конфлікту на сході України.

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № A/RES/71/205 “Стан з правами людини у Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна)”, ухвалена 19 грудня 2016 року на 71-й сесії Генеральної Асамблеї ООН. Вона засуджує серйозні порушення і зловживання відносно жителів Криму, а також закликає Росію дотримуватися своїх зобов'язань відповідно до міжнародного права і вимагає негайного звільнення українських громадян.

Резолюція засуджує зловживання, заходи і практику дискримінації жителів тимчасово окупованого Криму, а також примусове залучення мешканців окупованих територій до служби в Збройних силах РФ, всупереч Женевським конвенціям; здійснює заклик Росії дотримуватися своїх зобов'язань відповідно до чинного міжнародного права, вжити всіх необхідних заходів для того, щоб негайно покласти край всім утискам прав людини в Криму, негайно звільнити українських громадян, які були

незаконно затримані і засуджені; звертається до Росії з метою створення і підтримання безпечних і сприятливих умов для журналістів і правозахисників, скасувати рішення про оголошення Меджлісу кримськотатарського народу екстремістською організацією, негайно розпочати в повному обсязі співпрацю з Управлінням Верховного комісара з прав людини, з ОБСЄ та Радою Європи з питання про становище прав людини в Криму; визначає надання міжнародним правозахисним механізмам, насамперед Місії ООН з моніторингу за дотриманням прав людини в Україні, безперешкодний доступ у Крим з метою забезпечення моніторингу ситуації; просить Управління Верховного комісара ООН з прав людини підготувати спеціальну тематичну доповідь про становище в галузі прав людини на території тимчасово окупованого Криму і Севастополя.

Після прийняття цієї резолюції вперше в офіційних документах ООН Росія була визнана державою-окупантом, а територія Криму і м. Севастополя тимчасово окупованою територією. Документ підтверджує єдність і територіальну цілісність України в межах її міжнародно визнаних кордонів і засуджує незаконну анексію. У резолюції повідомляється про випадки позасудових страт, викрадень, політично вмотивованих переслідувань, дискримінацію і залякування, тортури і жорстоке поводження із затриманими. Проте резолюція Генеральної Асамблеї, на відміну від рішень Ради Безпеки ООН, має рекомендаційний характер і не є обов'язковою до виконання.

Через рік, 19 грудня 2017 року на 72-й сесії Генеральної Асамблеї ООН була схвалена *Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № A/RES/72/190 "Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь, Україна"*, у якій Росію закликали покласти край порушенням і утискам прав людини щодо жителів Криму. Резолюція була ініційована українською делегацією на пропозицію Президента України П. Порошенка. Ключовими позиціями резолюції є:

- між Україною і Росією існує міжнародний збройний конфлікт, про це свідчать розширені посилення на міжнародне гуманітарне право;
- засудження застосування Росією власних законів на окупованій території, а також примусового переведення громадян України на російське громадянство;
- вимога до Росії виконати проміжне рішення Міжнародного суду ООН з відновлення прав і свобод громадян України на півострові; заклик до російської окупаційної влади забезпечити освітній процес українською і кримськотатарською мовами;

- засудження відсутності доступу до Криму моніторингової місії ООН з прав людини в Україні;

- відзначення позитивних рішень України в контексті спрощення процедур для безперешкодного доступу до Криму журналістів і правозахисників, а також підтримки Україною ЗМІ та неурядових організацій, які були змушені тимчасово покинути українську територію.

Ухвалений документ закликає РФ негайно скасувати заборону діяльності Меджлісу кримськотатарського народу, який російська влада визнала екстремістською організацією. У Резолюції наголошується на необхідності негайного звільнення українських громадян, які були незаконно затримані і засуджені. Це стосується також і тих, хто був переведений або депортований через міжнародно визнані кордони з Криму до Росії. Резолюцію підтримали 70 країн-членів ООН, “проти” проголосували 26 країн, а 76 країн – утримались під час голосування.

На думку МЗС України, приведена резолюція містить чіткі формулювання щодо статусу АР Крим та м. Севастополь, як частини території України. Генеральна Асамблея ООН вкотре засудила тимчасову окупацію Кримського півострова Російською Федерацією та не визнала спроби його анексії державою-окупантом. Особливе значення має посилення в резолюції на Женевські конвенції 1949 року та додатковий протокол 1977 року. Росія повинна дотримуватися зобов'язань держави-окупанта в умовах збройного конфлікту, зокрема щодо гуманного поводження з населенням, що перебуває на окупованій території, захисту його прав згідно з міжнародним гуманітарним правом.

Наступним кроком повинна стати деокупація Кримського півострова.

26 листопада 2018 року відбулося засідання Ради Безпеки ООН за фактом інциденту за участю українських і російських кораблів, який трапився 25 листопада поблизу Керченської протоки. У виступі заступника Генерального секретаря ООН з політичних питань пані Р. Дикарло було висловлено нагальний заклик до Російської Федерації й України – утриматися від подальшої ескалації дій або риторики. У доповіді нагадувалося обом країнам про необхідність не збільшувати наслідки цього інциденту, з тим щоб запобігти серйозній ескалації, яка може мати непередбачувані наслідки. У ході засідання Радбезу була висловлена необхідність негайної деескалації напруженості в Азовському й Чорному морях. Члени Радбезу зазначали, що вкрай важливо, щоб були вжиті серйозні спроби для досягнення мирного урегулювання ситуації на основі доступних дипломатичних і правових засобів і у відповідності із Статутом Організації Об'єднаних Націй.

17 грудня 2018 року, на 73-й сесії Генеральної Асамблеї ООН, була схвалена *Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № A/RES/73/194 «Проблема мілітаризації Автономної Республіки Крим та м. Севастополь (Україна), а також частин Чорного і Азовського морів»*, яка засвідчила чітку позицію міжнародного співтовариства на підтримку територіальної цілісності України та засудження агресії РФ. У відкритому голосуванні 66 країн-членів ООН висловилися “за”, 19 – “проти”, а 72 – утримались.

У Резолюції зокрема зазначається, що окупація Криму, загроза або застосування сили проти територіальної цілісності та політичної незалежності України порушує зобов'язання, взяті Росією при підписанні Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум).

Резолюція висловлює рішучу стурбованість міжнародного співтовариства невиправданим застосуванням Російською Федерацією сили проти трьох кораблів ВМС України 25 листопада 2018 року у Чорному морі, в результаті якого було серйозно поранено окремих членів українських екіпажів, та закликає Російську Федерацію негайно звільнити українські кораблі та особовий склад.

Резолюція містить заклик до Російської Федерації припинити перешкоджати законному праву на свободу судноплавства у Чорному та Азовському морів, а також Керченській протоці відповідно до міжнародного права, зокрема Конвенції ООН про морське право 1982 року. Важливим елементом резолюції є засудження побудови та відкриття Російською Федерацією Керченського мосту, а також збільшення військової присутності Російської Федерації в акваторіях Чорного і Азовського морів.

На думку МЗС України, широка підтримка позиції стосовно Криму та засудження мілітаризації Чорного і Азовського морів є чітким сигналом для Російської Федерації: російські злочини та провокації не залишаються поза увагою світового співтовариства, а держава-агресор понесе відповідальність за правопорушення.

На 73-й сесії Генеральної Асамблеї ООН, 22 грудня 2018 року, була схвалена *Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № A/RES/73/263 “Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь, Україна”*, яка підтвердила неприпустимість захоплення території АР Крим силою, засудила Росію за політично вмотивовані переслідування громадян України та закликала російську владу звільнити українців, які незаконно утримуються російською стороною. Існує всього декілька подібних прецедентів у минулому, коли у резолюції Генеральної Асамблеї ООН

поіменно згадані політв'язні. На підтримку проекту резолюції проголосували 65 держав, проти виступили 27 країн.

Ключовими позиціями резолюції є:

- підтвердження неприпустимості захоплення півострова та зобов'язання повернути окуповані території;
- засудження політичного переслідування українців у Криму та вимога звільнити всіх незаконно утримуваних у Криму та Росії;
- засудження примусового введення російського громадянства на півострові;
- визнання Олега Сенцова, Володимира Балуха та Еміра-Усеїна Куку політичними в'язнями;
- заклик допустити до громадян України, утримуваних в Росії та на анексованому півострові, українських посадовців та лікарів з міжнародних організацій;
- заклик до Росії з вимогою припинити дискримінацію тих, хто не визнає окупацію.

У документі міститься вимога до міжнародних організацій та установ ООН використовувати в офіційних документах наступне формулювання щодо українського півострова: *“Автономна Республіка Крим та місто Севастополь, Україна, тимчасово окуповані Російською Федерацією”*. Країни також засудили триваючі незаконні арешти, обшуки, затримання, зникнення та побиття активістів, які стали буденною практикою в донедавна стабільній та мирній українській автономній республіці.

МЗС України визначає, що це рішення є черговим свідченням твердої підтримки міжнародним співтовариством необхідності дотримання прав людини на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та м. Севастополь. Генасамблея констатувала, що ситуація з правами людини на українському півострові стрімко погіршується, а Російська Федерація продовжує, незважаючи на заклики міжнародної спільноти, брутально порушувати власні зобов'язання країни-окупанта.

Рада Безпеки ООН питання агресії Росії проти України періодично розглядає з 28 лютого 2014 року. І протягом цього періоду міжнародна спільнота рішуче, чітко і в основному одностайно, виступає із засудженням агресії Росії проти України. Сполучені Штати, держави-члени Європейського союзу та багато інших країн ввели проти Росії санкції за неприйнятну поведінку в Криму та у східних областях України.

Тема 17. Україна в Раді Європи: здобутки, перспективи, проблеми (до 25-ї річниці від дня вступу України до Ради Європи)

Головною метою Ради Європи визначається укріплення єдності континенту і гарантій збереження гідності націй і громадян Європи через дотримання основоположних цінностей: демократії, прав людини і верховенства закону, знаходити рішення основних проблем, що стоять перед європейським суспільством.

Рада Європи (РЄ) – міжнародна організація, метою якої є розвиток співробітництва держав-учасниць, а також сприяння їх економічному і соціальному прогресу на базі спільних принципів та ідеалів у галузі стандартів права, прав людини, демократичного розвитку, законності та культурної взаємодії. Рада Європи – перша європейська міжурядова організація, яка створена після Другої світової війни. Вона – найстаріша в Європі міжнародна організація. Рада Європи була офіційно заснована 5 травня 1949 року Лондонською Угодою, підписаною десятима західноєвропейськими країнами-засновниками (*Велика Британія, Нідерланди, Франція, Данія, Норвегія, Ірландія, Швеція, Італія, Бельгія та Люксембург*). Цей договір зараз відомий як Статут Ради Європи. У пункті 1(а) Статуту Ради Європи зазначено: “Мета Ради Європи – досягти більшої єдності між її членами для захисту та впровадження ідеалів і принципів, які є їх спільною спадщиною, і сприяння їх економічному та соціальному прогресу”.

Рада Європи приділяє увагу всім важливим питанням, які виникають у європейському суспільстві, не звертаючись лише до питань оборони. Програма діяльності РЄ охоплює такі сфери суспільного життя:

- захист демократії і верховенства права;
- захист прав людини, зокрема:
  - соціальні права;
  - лінгвістичні права меншин;
- поширення ідей європейської культурної ідентичності і різноманітності;
- вирішення проблем, що з ними стикається європейське суспільство, включаючи дискримінацію, ксенофобію, екологічні загрози, СНІД, наркотики та організовану злочинність;
- заохочення стабільності демократії шляхом реформ.

Рада Європи повністю самостійна організація, яка не входить до системи Європейського союзу, який об’єднує лише 28 держав. Слід особливо зауважити, що Раду Європи не потрібно плутати з іншими організаціями та

органами Європейського Союзу: Європейською Радою (її складають глави держав і урядів держав-членів ЄС, їх заступники – міністри закордонних справ, Голова Європейської Комісії та члени Комісії). До того ж слід додати, що Європейська Рада не є формально інститутом, але відіграє найважливішу роль в Європейському Союзі. Однак, на відміну від Євросоюзу, Рада Європи не може видавати обов'язкові закони.

Основними органами РЄ є: *Комітет міністрів Ради Європи (КМРЄ); Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ); Конгрес місцевої та регіональної влади Європи; Наради галузевих міністрів; Секретаріат.*

Комітет міністрів Ради Європи займає ключове місце в системі органів РЄ. Він складається з міністрів закордонних справ держав-членів і засідає два рази на рік. Комітет визначає програму роботи РЄ, приймає її бюджет, призначає членів Європейської Комісії з прав людини. Рішення Комітету міністрів приймаються у формі рекомендацій, або у формі конвенцій, що підлягають ратифікації. КМ діє від імені Ради Європи, є її керівним виконавчо-розпорядчим органом.

Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ, до 1974 р. – Консультативна асамблея) – дорадча інституція. Фактично вона може обговорювати будь-яке питання, що відповідає меті й компетенції РЄ. Свої висновки у формі рекомендацій асамблея надсилає Комітету міністрів. ПАРЄ складається з депутатів та їх заступників, які обираються з числа членів національних парламентів, та функціонує як парламентський форум. Вона обирає голову та 17 його заступників. Сесії ПАРЄ проводяться чотири рази на рік. Асамблея обирає Генерального секретаря Ради Європи і його заступників, суддів Європейського суду з прав людини, формулює рекомендації, організує конференції і відкриті парламентські слухання з різноманітних питань, що стоять на порядку денному. Деякі заходи РЄ відкриті для країн, що не є її членами.

Конгрес місцевих і регіональних влад Європи має консультативні функції. Він представляє органи місцевої влади (місцевого самоврядування) і регіональної влади держав – членів РЄ.

Наради галузевих міністрів організовують за необхідністю.

Секретаріат забезпечує Роботу офіційних органів РЄ.

До органів РЄ належать також Уповноважений РЄ з прав людини, Європейська комісія “Демократія через право” (Венеціанська комісія), Банк розвитку РЄ, Європейський центр за глобальну солідарність (Центр “Північ – Південь”) та інші.

Членство у Раді Європи відкрите для всіх європейських держав, які визнають принцип верховенства права і гарантують основні права людини і

свободи для своїх громадян. Будь-який член Ради Європи може вийти з неї після офіційного повідомлення Генерального секретаря про свій намір. Член РЄ, який порушує її Статут, може бути позбавлений права представництва. Комітет міністрів може запропонувати йому вийти з Ради. У випадку невиконання цієї вимоги КМ може прийняти рішення про припинення членства цієї країни в РЄ.

За роки свого існування РЄ укладено та відкрито для підписання понад 170 міжнародних договорів. Але головна діяльність РЄ спрямована на вироблення європейських конвенцій та угод, на основі яких в різних державах-учасниках відбуваються зміни і вдосконалення національного законодавства відповідно до нормативних вимог цих документів. РЄ була ініціатором прийняття Європейської конвенції з захисту прав людини та основних свобод (1950 р.), Європейської Хартії місцевого самоврядування (1985 р.), Європейської культурної конвенції, Європейської соціальної хартії та інших документів. З 1 листопада 1998 року набули чинності рішення РЄ про створення Суду з прав людини, РЄ також ініціювала утворення Європейської комісії з прав людини. Усього в межах РЄ діють понад 140 юридично обов'язкових європейських договорів або конвенцій.

Парламентська асамблея Ради Європи, ПАРЕ (англ. – *Parliamentary Assembly of the Council of Europe, PACE*) – один з двох головних статутних органів Ради Європи. Згідно зі Статутом Ради Європи Асамблея є її дорадчим органом, що складається з представників парламентів усіх держав-членів. Ряд функцій ПАРЕ виходить за межі дорадчої компетенції. До таких можна віднести вибори генерального секретаря РЄ та його заступника, суддів Європейського суду з прав людини, Уповноваженого РЄ з прав людини, налагодження безпосередніх відносин з національними парламентами тощо. ПАРЕ є найстарішим в Європі органом міжпарламентської співпраці, він заснований 5 травня 1949 року. Результати роботи Асамблеї відіграють важливу роль у визначенні напрямів діяльності Комітету міністрів, а також міжурядового співробітництва в рамках Ради Європи. Окрім того, члени Асамблеї доводять їх до відома своїх національних парламентів і таким чином впливають на уряди своїх країн.

Членів ПАРЕ призначають парламенти кожної з держав-членів. П'ять найбільших держав (Велика Британія, Італія, Російська Федерація, Німеччина, Франція) представлені в ПАРЕ 18 членами, мінімальне представництво – 2 члени від держави. Україна в ПАРЕ представлена 12 депутатами. Склад кожної національної делегації відображає співвідношення сил усередині національного парламенту. Національна делегація має включати представників усіх політичних партій, які представлені в

парламенті країни, і відповідати вимогам збалансованого представництва чоловіків і жінок. У засіданнях ПАРЄ беруть участь також 18 спостерігачів – від парламентів Канади, Мексики та Ізраїлю. Аналогічними правами користуються 2 представники турецької громади Кіпру, які формально входять до складу делегації Республіки Кіпр.

На практиці депутати в ПАРЄ виступають як самостійні особи, не пов'язані зобов'язаннями перед відповідною державою і несуть персональну відповідальність за результати своєї діяльності у цьому органі. Депутати представлені в ПАРЄ групуються у партійні фракції незалежно від національної приналежності (сформовані й діють 5 політичних груп / фракцій: соціалісти, група Європейської народної партії, Європейська демократична група. Ліберальна, Демократична і Реформістська група і група Об'єднані європейські ліві). Завдяки цьому ПАРЄ відіграє роль установи, яка виражає не вузькодержавні, а загальноєвропейські інтереси. Згідно зі Статутом РЄ Асамблея є її дорадчим органом.

Пленарні сесії Асамблеї проходять чотири рази на рік і тривають по одному тижню кожна. Крім цього, два рази на рік проходять сесії “Постійної комісії”, або “міні-сесії”, в яких беруть участь члени Бюро та глави національних делегацій. Постійна комісія має право приймати резолюції та рекомендації за дорученням Асамблеї.

На порядок денний кожної сесії виносять для обговорення актуальні європейські та міжнародні події, а також широкий спектр питань, рішення за якими приймаються на європейському рівні. Активну участь в обговоренні подій і питань беруть видатні діячі всього світу. Асамблея приймає резолюції та рекомендації на основі доповідей, що їх готують депутати. Парламентська Асамблея РЄ може приймати рекомендації, які надсилаються Комітету міністрів, для вироблення і затвердження останнім остаточного рішення. На практиці більшість рекомендацій, що приймаються Комітетом міністрів від імені РЄ для держав-членів, враховують позицію ПАРЄ. ПАРЄ приймає висновки щодо проектів всіх міжнародних конвенцій, які розробляються в Раді Європи. Крім того, сесії Асамблеї традиційно стають форумами для обговорення актуальних проблем європейської політики, на них регулярно запрошують глав держав і урядів.

Україна заявила про своє бажання приєднатися до Ради Європи ще в перший рік існування, як суверенної держави – процес вступу був започаткований 14 липня 1992 року. 16 вересня 1992 року Верховній Раді України було надано статус “спеціально запрошеного гостя” в Парламентській асамблеї Ради Європи, що дозволило депутатам Верховної Ради України брати участь в роботі асамблеї. На урядовому рівні основною

формою співпраці стала участь представників України в робочих органах Комітету міністрів РЄ. До набуття членства в РЄ представники України залучалися до розробки Європейської культурної конвенції, Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, Європейської конвенції про інформацію щодо іноземного законодавства, Рамкової конвенції про захист національних меншин та Європейської хартії регіональних мов або мов меншин.

Резолюцією від 23 вересня 1992 року Комітет міністрів Ради Європи доручив ПАРЕ підготувати висновок стосовно ступеня готовності України до вступу до РЄ у відповідності з положеннями Статутної Резолюції.

27 липня 1995 року – у надзвичайно напружений час, коли вирішувалось питання про набуття Україною дійсного членства в Раді Європи, – від української держави було надіслано листа за підписами Президента України Л. Кучми, Голови Верховної Ради О. Мороза і Прем'єр-міністра Є. Марчука, в якому, зокрема, наголошувалось, що “конституційна, правова та економічна реформи, які здійснюються в Україні, спрямовані на побудову державної системи, яка б повністю відповідала європейським стандартам, забезпечувала права і свободи людини, зокрема, дотримання положень Європейської конвенції з прав людини”.

У вересні 1995 року Україна приєдналась до шести Конвенцій РЄ у галузі боротьби зі злочинністю. 15 вересня 1995 року Україною була підписана Рамкова конвенція про захист національних меншин. В цей період РЄ, зокрема Європейською комісією “За демократію через право” (Венеційською комісією), було проведено правову експертизу проектів окремих статей Конституції України, яка готувалася до прийняття, проектів Сімейного та Адміністративного кодексів України, проекту Закону України “Про місцеві ради народних депутатів”. Водночас, у вересні 1995 року у Києві було відкрито Центр інформації та документації Ради Європи на базі Української Правничої Фундації. З нагоди офіційного відкриття Центру в Україні перебував Генеральний секретар РЄ Даніель Таршис.

26 вересня 1995 року під час вересневої частини сесії ПАРЕ ухвалила позитивний висновок щодо заявки України на вступ до Ради Європи (Висновок ПАРЕ № 190 (1995): “Асамблея рекомендує Комітету Міністрів: а) запросити Україну стати членом Ради Європи; б) надати Україні 12 місць в Парламентській Асамблеї”. Зазначений висновок ПАРЕ містить в собі низку зобов'язань нашої країни щодо впровадження в національне законодавство норм та стандартів РЄ. Україні було надано 12 місць в Асамблеї. В роботі цієї сесії ПА РЄ взяла участь делегація Верховної Ради України на чолі з Головою Верховної Ради України.

Визначною подією з точки зору завершення складної і тривалої процедури вступу України до РЄ стало засідання Комітету міністрів РЄ, яке відбулося 19 жовтня 1995 року. На підставі винесеного 26 вересня 1995 року ПАРЄ висновку, Комітет міністрів Ради Європи одностайно ухвалив резолюцію про запрошення України до організації і приєднатися до її Статуту. 31 жовтня 1995 року Верховна Рада України ухвалила Закон України про приєднання до Статуту Ради Європи.

9 листопада 1995 року відбулась урочиста церемонія вступу України до РЄ, у якій взяла участь делегація України на чолі з Прем'єр-міністром України. Україна стала 37-ю державою-членом Ради Європи. Того ж числа Генеральний секретар РЄ Д. Таршис та член Європейської Комісії Ганс ван дер Брук (Hans van den Broek) підписали Спільну програму Комісії європейських співтовариств та Ради Європи щодо реформування правової системи, місцевого самоврядування та удосконалення системи правозастосування в Україні.

Рада Європи стала для України реальним індикатором розвитку демократичних процесів, показником дійсної відповідності її внутрішньої правозастосовчої практики міжнародним правовим стандартам. Одним із беззаперечних досягнень, які вирізняють Україну серед інших держав-членів, є те, що в Конституції України, яку було прийнято 28 червня 1996 року, враховано майже всі основні положення Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ). Наведені в розділі II Конституції України "Права, свободи та обов'язки людини та громадянина" формулювання прав, які держава гарантує своїм громадянам, корелюють з положеннями конвенції.

Набувши членства в РЄ, Україна взяла на себе низку зобов'язань у сфері реформування чинного законодавства на основі норм та стандартів РЄ, зокрема прийняти відповідні закони та приєднатися до ряду конвенцій. Окремим питанням серед зобов'язань України є скасування смертної кари, як інституту покарання.

Важливим етапом співпраці України з РЄ було головування нашої держави в Комітеті міністрів Ради Європи у травні-листопаді 2011 року, що відбулось вперше за роки членства України в Організації. Під час головування Міністр закордонних справ України К. І. Грищенко обіймав посаду Голови Комітету міністрів РЄ, а Постійний представник України при РЄ М. С. Точицький – головуєчого на засіданнях Комітету міністрів РЄ на рівні постійних представників.

Головними напрямками співробітництва України з РЄ сьогодні є:

- реформування чинного і розробка та імплементація нового законодавства у відповідності до стандартів Ради Європи на основі принципів верховенства права та прав людини;

- розбудова толерантного, демократичного суспільства, яке базується на європейських стандартах, зокрема, стосовно соціальних прав та прав національних меншин, рівних прав жінок та чоловіків, захисту дітей тощо;
- об'єднання зусиль для посилення ефективності боротьби проти корупції та відмивання коштів, протидії тероризму;
- продовження роботи органів державної влади України, спрямованої на виконання обов'язків та зобов'язань України, передбачених Висновком ПАРЄ № 190 (1995) а також Резолюцією ПАРЄ № 1466 (2005) і Рекомендацією ПАРЄ 1722 (2005), Резолюцією ПАРЄ № 1549 (2007), Резолюцією ПАРЄ № 1755 (2010), Резолюцією ПАРЄ № 1862 (2012);
- залучення Ради Європи у взаємодії з Європейським Союзом до вирішення таких актуальних питань як забезпечення свободи пересування, боротьба проти торгівлі людьми.

З 1989 року Асамблея здійснює сприяння в урегулюванні кризових ситуацій по всій Європі. Політичні дебати, що проходять в рамках роботи Асамблеї, як правило, базуються на результатах поїздок, місій, які Рада Європи спрямовує до регіонів, у яких тривають конфлікти, а також діалогу, що ведеться з державами, у яких виникають конфлікти. Таким чином, зазначена діяльність Асамблеї сприяє зміцненню політичної ролі Ради Європи. До здобутків РЄ також слід віднести внесок у розвиток демократії, парламентаризму та європейської співпраці, зміцнення довіри на всьому континенті, які сприяють запобіганню конфліктів як між країнами, так і в середині суспільств.

Після початку агресії Російської Федерації проти України, ПАРЄ прийняла низку Резолюцій стосовно Росії.

9 квітня 2014 року ПАРЄ прийняла резолюцію із засудженням дій Росії з “анексії Криму” і критикою російських пропозицій щодо федералізації України. У зв'язку з денонсацією Росією договорів, укладених у 1997 році, щодо розміщення в Криму Чорноморського флоту, ПАРЄ закликає до негайного виведення російських військ з Криму. За резолюцію проголосувало 140 депутатів, 32 – проти, 9 – утрималися. Парламентська Асамблея Ради Європи також ухвалила рішення з приводу кримського референдуму, який названий таким, що суперечить як кримській, так і українській Конституціям. У резолюції результати голосування і приєднання півострова до Росії оголошено “такими, що не мають юридичної сили” і не визнані Радою Європи. Дії Росії названі “агресією” проти України. За це рішення проголосували 154 депутати, 26 висловилися проти, 14 – утрималися.

10 квітня 2014 року ПАРЄ прийняла резолюцію, згідно з якою делегація Російської Федерації, за прийняття Криму до складу Росії, позбавлена права голосу в асамблеї і виключена з усіх керівних органів до кінця року. Документ прийнятий голосами 145 депутатів, 21 виступив проти, 22 – утрималися. Пропозиція про заморожування членства Росії в Парламентській асамблеї, яку висунув британець Роберт Уолтер, не була підтримана. Однак до тексту резолюції було внесено поправку про позбавлення права делегації РФ до кінця 2014 року працювати у керівних органах Асамблеї – бюро, президентському і постійному комітетам, – а також брати участь у місіях спостерігачів ПАРЄ.

На Росію чинився тиск у зв'язку з обранням Н. Савченко депутатом ПАРЄ із вимогою звільнити з ув'язнення новообраного депутата ПАРЄ від України. У зв'язку з цим 28 січня 2015 року Парламентська асамблея позбавила російську делегацію права голосу до квітня 2015 року. Делегація Російської Федерації на засіданні ПАРЄ висунула ультиматум – або Росії повертають право голосу, або вона призупиняє роботу. Оскільки Н. Савченко так і не звільнили, то права голосу РФ не повернули, і Росія припинила свою участь в ПАРЄ до кінця 2015 року.

25 червня 2015 року ПАРЄ прийняла резолюцію щодо тих, хто пропав безвісти, в ході конфлікту на сході України, у якому сам конфлікт було названо “російською агресією”, а Крим і контрольовані самопроголошені ДНР і ЛНР на території Донецької і Луганської областей – “окупованими територіями”. “За” проголосувало 54 депутати з 58-ми, відмовилися від голосування 3 депутати, один проголосував проти. У документі містяться рекомендації українському керівництву щодо того, які дії варто здійснити для розшуку тих, хто пропав безвісти.

13 жовтня 2016 року ПАРЄ прийняла дві резолюції щодо України, у яких конфлікт на території нашої держави називається “російською агресією”, і міститься заклик до Російської Федерації вивести свої війська з Донбасу. Ключові позиції резолюцій: російські війська мають бути виведені з території України, вибори в Донбасі за умов, які склалися на той час, – неможливі.

24 січня 2019 року ПАРЄ прийняла резолюцію, в якій закликали Росію негайно звільнити українських моряків, яких було заарештовано за звинуваченням у незаконному перетині кордону, і підтримала ініціативу про направлення групи міжнародних спостерігачів для моніторингу ситуації у Керченській протоці. За ухвалення документу проголосували 103 парламентарі, проти – 3 і 16 депутатів утрималися. У документі Парламентська Асамблея Ради Європи засудила використання військової

сили з боку Росії проти українських військових кораблів та їх екіпажів,... закликала негайно звільнити українських військовослужбовців та забезпечити надання їм необхідної медичної, юридичної та консульської допомоги.

25 червня 2019 року ПАРЄ ухвалила резолюцію, у якій йдеться про те, що право голосувати, виступати і бути представленим в Асамблеї та її органах не можуть бути припинені або вилучені в ході оскарження чи перегляду повноважень. Унаслідок цього російська делегація повернулася до ПАРЄ. В процесі голосування 162 голоси було віддано “за”, 62 – “проти” та 10 – “утрималося”. Проти відновлення Росії у ПАРЄ проголосували у повному складі делегації Грузії та України, переважна більшість депутатів від Великої Британії, Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Чехії, Албанії, Румунії, Словенії, Словаччини, половина делегації Швеції, а також окремі представники Бельгії, Ліхтенштейну, Нідерландів, Німеччини, Хорватії, Швейцарії. У відповідь на рішення ПАРЄ Верховна Рада України прийняла рішення – Україна на знак протесту проти повернення Росії до ПАРЄ, відмовилася направляти нову делегацію на осінню сесію Парламентської асамблеї Ради Європи. 23 вересня 2019 року народний депутат фракції “Слуга народу” Є. Ясько заявила, що делегація Верховної Ради України не братиме участі в осінній сесії ПАРЄ (з 30 вересня до 4 жовтня 2019 р.). Це пояснюється поверненням до Ради делегації РФ без виконання вимог резолюцій Асамблеї, незважаючи на війну та санкції. Спікер Верховної Ради України Д. Разумков закликав сприяти поверненню до базових принципів та ідеї, які були закладені засновниками Ради Європи, а саме – дотримання високих стандартів у сфері прав людини, демократії й верховенства права. Д. Разумков заявив, що Україна занепокоєна підривом ефективності ключових органів Ради Європи, відмітивши, що подвійні стандарти в процесі прийняття рішень піддають сумніву ціннісні орієнтири цієї організації.

Даючи оцінку перебуванню України в Раді Європи, слід зважати на численні фактори – як об’єктивного, так і суб’єктивного порядку – що вплинули на формування сьогоденної до певної міри критичної ситуації. Слід зазначити, що ефективність від членства в Раді Європи залежить від активного та результативного використання її правових інструментів кожною із сторін, що означає не просто дотримання взятих державами-членами РЄ зобов’язань, а й вироблення, запровадження та оптимізація внутрішнього механізму використання міжнародних правових документів й інформування про їхнє практичне застосування інших держав.

Тема 18. Голодомор 1932–1933 – геноцид Українського народу (до Дня пам'яті жертв голодоморів)

У ХХ сторіччі українці пережили три голодомори: 1921–1923, 1932–1933 і 1946–1947 років. Утім, наймасштабнішим був Голодомор 1932–1933 – геноцид Українського народу, здійснюваний тоталітарним комуністичним режимом СРСР. Терор голодом, що діяв в Україні протягом 22 місяців, – це була свідомо і цілеспрямована політика сталінського уряду проти українства. День пам'яті жертв голодоморів відзначається щорічно в четверту суботу листопада на підставі президентських указів 1998 та 2007 рр.

Починаючи розглядати тему, з'ясуємо питання, що являє з себе Україна щодо умов виникнення голоду в певному регіоні чи в країні взагалі. Це запитання виникає у зв'язку з тим, що російські пропагандисти причинами виникнення голоду в Україні 1932 року називають посуху, поганий врожай (але замовчують факти, що в інші роки при ще меншому урожаї голоду не було), “труднощі з продовольством”, наслідки війни тощо, але не цілеспрямоване проведення радянською владою політики винищення українства шляхом штучного створення голоду, який призвів до колосальних людських втрат. Звичайно, перераховані фактори ніяк не сприяють забезпеченню населення продовольством, а тому керівництво країни завжди, тією чи іншою мірою, має використати чинники консолідації суспільства, запустити механізми єднання всіх ланок державного управління та елементів соціальної структури для подолання проблем, але цього не було в діях радянської влади в Україні.

Безсумнівно, що від погодних умов, клімату, кількості опадів, наявних водних ресурсів залежить врожайність, але ж і Україна географічно знаходиться не в пустелі, річки й озера є. В Україні вода є доступним ресурсом який забезпечується із 8 басейнів: Дніпра (41%), Дністра (18%), Тиси (13%), Південного Бугу (7%), Пруту (6%), прибережних вод (6%), Сіверського Дінця (5%), Північного Бугу (4%) та інших річок.

Найбільше води використовується в регіонах із розвиненим сільським господарством і промисловістю та достатньо сухим кліматом. Лідером використання водних ресурсів є Донецька область (14%), іншими великими споживачами водного ресурсу є Дніпропетровська та Херсонська області. До здобуття Незалежності, структура використання водних ресурсів України була такою: 30% йшло на потреби сільського господарства, 52% – на промислове виробництво, решта – на комунальне споживання та інші потреби. За даними FAO AQUASTAT (глобальна інформаційна система з водних ресурсів та використанню води у сільському господарстві), сучасна структура споживання води в Україні значно переорієнтувалася в бік промисловості. Наразі, близько 70% усієї видобутої води споживається

промисловістю, 24% припадає на комунальні потреби, і лише 6% - на сільське господарство. Це пов'язано, перш за все, із значним скороченням зрошення: наразі, фактично зрошуються лише 27% тих земель, що мають обладнання для іригації, а посухи і неврожаю немає, незважаючи на малосніжні зими та незначні опади навесні.

Щодо клімату - Україна майже вся розташована в межах помірно континентального поясу який сприятливий для розвитку сільського господарства і життя населення. До цього ще й територія України на 95 % рівнина. Завдяки теплому клімату, гарному рельєфу (близько 60 % сільськогосподарських угідь є рівнинними, а ще 35 % мають кут нахилу в діапазоні між 1 та 3) та наявності великих площ чорнозему (третина світових запасів), в *Україні надзвичайно сприятливі умови для сільськогосподарського виробництва*. На сьогодні сільськогосподарські угіддя займають приблизно 60% території країни. Як і 100 років тому сільське господарство в Україні одна з провідних галузей економіки. Крім стабільного забезпечення населення країни якісним, безпечним, доступним продовольством, сільське господарство України спроможне на вагомий внесок у розв'язання світової проблеми голоду.

Україна є аграрною державою і сільське господарство займає значну частку в економіці країни та є життєво важливою галуззю. Це обумовлено родючими ґрунтами, великою площею орних земель та сприятливим кліматом. Крім того за даними провідного рейтингового агентства Fitch Ratings *Україна має найвищий потенціал зростання врожайності – в 2,5 рази та нарощування сільськогосподарського виробництва*. Розглянувши природні умови України можемо дійти висновку, що об'єктивно за природно-кліматичними та географічними умовами виникнення голоду мало імовірно на більшості території держави.

А тепер більш детально розглянемо як радянська влада за тих обставин діяла на “користь” власних громадян. Почнемо з того, що намагання українців створити власну суверену державу зазнали краху, а Україну захопили більшовики. Населення країни, втомлене війнами та кровопролиттям, бажало миру і спокою. Насаджена Москвою радянська влада мала свої цілі в Україні, а вони зовсім не співпадали з бажаннями українців. Дії більшовиків викликало супротив і невдоволення населення. Для радянської влади селянський опір був “політичним бандитизмом” і, усвідомлюючи серйозність загрози з його боку, влада кидала на боротьбу з ним регулярні частини Червоної армії.

Про існування та масштаби Голодомору 1932–1933 рр. історики і демографи сперечаються й досі. Через відсутність достовірних статистичних даних і політику приховування радянською владою масштабу голоду число його жертв коливається від 3 до 7 мільйонів осіб (за іншими даними 5,5–6

млн.). Авторка книги про Голодомор 1932–1933 рр. “Червоний голод” Енн Епплбаум називає цифру в 3,9 мільйона померлих від голодомору. Із них 3,5 мільйони – з сільської місцевості і лише 400 тисяч – з міст. Але і ця цифра у багато разів перевищує середньостатистичну величину природної смертності. Визначенню масштабу голоду всіляко перешкоджали радянська влада, яка організувала інформаційну блокаду України в 1932–1933 рр. і приховувала справжні наслідки голоду. Деякі дослідники називають набагато більшу цифру померлих під час Голодомору.

Масовий голод в Україні викликаний свідомими і цілеспрямованими діями комуністичної партії та радянського уряду з метою придушення національних і державницьких устремлінь українського селянства, недбалості і некомпетентності радянського керівництва, яке виправдовувало тотальну реквізицію зерна та інших продуктів харчування й їх експорт необхідністю модернізації країни і потребою у валюті для промислового будівництва. Й. Сталін прагнув за допомогою голоду знищити реальних і потенційних ворогів радянської влади. Параноїдальна манія щодо ворожого оточення і тліюча в ньому ще з Громадянської війни неприязнь до України та її народу зіграли ключову роль у виникненні Голодомору. Підтвердження цьому знаходимо в листі Й. Сталіна Л. Кагановичу, якого “вождь народів” призначив очільником української компартії та кинув на придушення українського опору радянській, реквізиціям і відкритого грабунку. Й. Сталін писав у серпні 1932 року: “Найголовніше зараз – Україна. Справи в Україні геть погані ... Якщо не візьмемося тепер же за виправлення становища в Україні, Україну можемо втратити. Майте на увазі, що Пілсудський не дрімає... Майте на увазі, що в Українській компартії (500 тисяч членів...) є чимало (так, чимало!) гнилих елементів, свідомих і несвідомих петлюрівців, нарешті – прямих агентів Пілсудського. Як тільки справи стануть гіршими, ці елементи не забаряться відкрити фронт всередині (і зовні) партії і проти партії”.

На пленумі політбюро партії в листопаді 1932 року причиною провалу хлібозаготівель і голоду в Україні Й. Сталін назвав “проникнення в колгоспи і радгоспи антирадянських елементів з метою організації шкідництва і шантажу”, тобто звинуватив в організації голоду самих же українських селян. Восени 1932 року він вирішив використати кризу сільського господарства для розправи з державницьким рухом в Україні та зміцнення своєї диктатури. Почав тотальну реквізицію у селян продовольства, створив озброєні заслони на кордоні з Україною і навколо її голодних регіонів, щоб запобігти проникненню голодних селян до міст, до більш благополучних регіонів і ускладнити надання допомоги тим, хто голодував. Під час голоду кордони республіки були оточені військами, аби люди не могли врятуватися. Факт голоду приховувався від світового співтовариства, яке могло надати допомогу. Це супроводжувалося жорстокими репресіями не тільки щодо

селянства, а й щодо української інтелігенції. Все це було спрямоване на те, щоб винищити в Україні якомога більше людей. Українська компартія прекрасно розуміла цей намір радянського керівництва і робила все, щоб спровокувати голод.

Війна Й. Сталіна з Україною обернулася незліченними безневинними жертвами. Крім Й. Сталіна мають нести відповідальність і його поплічники – українська компартія та її керівництво, які завзято виконували його злочинні рішення. Ніхто в керівництві України не чинив опір тотальному грабунку селянства – конфіскації у нього не тільки насінневого зерна, а й усіх продуктів харчування. Впровадженням злочинних сталінських рішень у життя займалися тисячі людей, тому відповідальність за Голодомор повинні нести і багато українських комуністів.

Сталін боявся контрреволюції, і найбільше його турбувала Україна, де були сильні націоналістичні і державницькі настрої. Крім того, саме в Україні був найсильніший, а нерідко і озброєний опір насильницькій колективізації. У самій Україні національно орієнтована інтелігенція також викликала у нього підозри. Він взагалі вважав її “агентами Польщі”. Страх перед контрреволюцією завжди був одним з головних спонукальних мотивів його поведінки, і Голодомор став для нього одним з інструментів боротьби з нею. У Й. Сталіна виникло стійке переконання, що контрреволюція може спалахнути саме в Україні. Його дії і думки підтверджують і слова В. Молотова: “Питання зараз стоїть так: буде в нас хліб – буде радянська влада. Не буде хліба – радянська влада загине. А хто зараз має хліб? Реакційний український мужик та реакційний кубанський козачок. Вони не віддадуть нам хліба добровільно. Його треба забрати...”

Й. Сталін вів наступ на селянство взагалі. У лютому 1930 року з’являється гасло “шаленої” колективізації. Якщо на 1 січня 1930 року було колективізовано 16,4% селянських господарств, то на 1 березня вже 62,8%. Селянство почало чинити опір. З січня по червень 1930 року в Україні було здійснено 1500 виступів проти представників радянської влади. На Херсонщині, Поділлі, Чернігівщині, Одещині зі зброєю в руках. За підрахунками західних істориків, кількість учасників селянських повстань дорівнювала 40 тисячам.

Україна протягом 1931 року мала завершити суцільну колективізацію визначених районів. Керівництво країни обирає нову тактику – економічно унеможливити індивідуальне господарювання. Підвищення податків, заборона торгівлі хлібом, матеріальна допомога влади тільки колгоспам змушували селян вступати до колективних господарств. Умови, які створювалися, буквально не залишали селянину іншої дороги, як тільки до колгоспів. Продовжилася і ще більше посилилася політика розкуркулення. На 1 червня розкуркулили 90 тисяч господарств. Особливостями другої хвилі

розкуркулення було те, що, по-перше, вона була довшою за першу, репресії проти селянства припинили тільки в травні 1933 року. Всього за роки колективізації в Україні розкуркулили 200 тисяч господарств; по-друге, крім розкуркулення величезних масштабів набули процеси висилки і депортації. Протягом 1930 року з України було депортовано 75 тисяч селянських родин, у 1931 році – 23,5 тисячі. Загалом кількість депортованих з України селян сягнула позначки 1 мільйона.

Була ліквідована економічна самостійність селянства, знищено найбільш працьовиту верству населення. Одним із найжахливіших наслідків колективізації у рамках першої п'ятирічки став голод 1932–33 рр. О.Субтельний влучно назвав процес колективізації “війною режиму проти селянства”. А введенням у грудні 1932 року “внутрішніх паспортів”, що не давали можливості вільного пересування селянам, влада прив'язала їх до землі, кріпачинна знову повернулася.

Жахом Голодомору була надзвичайно велика смертність серед дітей. У багатьох районах України у вересні 1933 року за шкільні парти не сіли близько двох третин учнів. Ученими Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України імені М. Птухи для Гарвардського університету створена карта втрат УСРР у Голодоморі. За даними вчених, найбільше постраждали лісостепові регіони України із давніми козацькими традиціями – Полтавщина, Черкащина, Кіровоградщина, Київщина. У цих регіонах в окремих районах упродовж 1933 року вимерло понад половину населення. Смертність перевищувала середній рівень у 8–9 і більше разів. У нинішніх Вінницькій, Одеській, Дніпропетровській областях рівень смертності був вищим у 5–6 разів, у Донецькій і Луганській області – у 3–4 рази.

Серед домінуючих причин голодомору виділяють групу соціально-економічних факторів, особливо насильницьку хлібозаготівлю. Введення плану хлібозаготівель на селі призвело до того, що у селян забирався навіть посівний фонд, хоча у 1932 році Донецька область була забезпечена посівним фондом на 21%, Одеська на 14%, а Дніпропетровська на 10%, план хлібозаготівлі в Україні на цей рік було піднято на 44%. 6 грудня 1932 року РНК УСРР та ЦК КП(б)У ухвалили спільну постанову “Про занесення на “чорну дошку” сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі”, яка також стала елементом творення Голодомору. Колгоспи-боржники, що не виконали плану хлібозаготівель, заносили на “чорну дошку” – до них припиняли централізоване продовольче постачання, призупиняли будь-яку торгівлю продуктами, кредитування, вимагали повернути вже видані кредити, здійснювали “очищення” колгоспів від “контрреволюційних елементів”. Навколо сіл встановлювали “загороджувальні заони”, які перевіряли поклажу селян, відбирали у них ношу, що перевищувала 10 кг.

Голод охопив Україну в 1933 році, але його ознаки виявилися вже

влітку 1932 року, коли при низькій врожайності на експорт було відправлено 107 млн. пудів хліба. Вже в лютому – першій декаді березня голод охопив 738 населених пунктів, 139 районів України. Померло 2,5 тисячі осіб, 17 тисяч хворіли, було зафіксовано 28 випадків канібалізму. Найважча ситуація склалася у Дніпропетровській, Київській, Вінницькій і Донецькій областях. Навіть у першій декаді лютого 1933 року, коли люди гинули від голоду – хлібозаготівля продовжувалася. Практично на всій території України в сільській місцевості тоді вже не існувало скільки-небудь великих запасів продовольства.

Не можна відкидати і припущення істориків, що у Й. Сталіна на меті був “виховний” момент голодомору: послаблення українського селянства він розглядав як засіб придушення національного опору в Україні. З яких позицій не розглядати голодомор, він є одним з найбільших злочинів сталінського режиму проти Українського народу. Про те, що на селі відбувається щось страхітливе, знали всі. Біженці заповнювали міста і вмирили сотнями просто на вулицях. Інформація про голод проникала й за кордон. Намагаючись врятувати від голодної смерті дітей, селяни везли їх до міст і залишали в установах, лікарнях, просто на вулицях. Лавина голодних смертей наростала з місяця в місяць аж до початку літа. Така інформація ретельно приховувалася від народу.

Попри те, що дії представників сталінської влади, які спричинили смерть людей голодом, кваліфікувалися згідно з нормами тогочасного радянського кримінального законодавства як вбивство, причини цього масового злочину ніколи в СРСР не розслідувалися та ніхто з можновладців, причетних до злочину, не поніс покарання при тому, що навіть найвище керівництво СРСР, включаючи Й. Сталіна, знало про факти загибелі людей від голоду. Упродовж десятиліть масове вбивство людей штучним голодом не лише навмисно замовчувалося радянською владою, а й взагалі заборонялося про нього будь-де згадувати.

Зі 195 країн світу 15 держав-членів ООН і держава Ватикан офіційно визнали Голодомор геноцидом Українського народу, 9 країн в офіційних зверненнях засудили Голодомор як акт винищення людства. Росія категорично відмовилась визнавати геноцид. 2003 року Український парламент назвав, а 2006 – офіційно визнав Голодомор геноцидом Українського народу. У 2010 році судовим розглядом завершилася кримінальна справа за фактом здійснення геноциду. Винними суд визнав сім вищих керівників СРСР та УСРР, а саме генерального секретаря ЦК ВКП(б) Йосипа Сталіна, секретарів ЦК ВКП(б) Лазаря Кагановича та Павла Постишева, голову Раднаркому СРСР В'ячеслава Молотова, генерального секретаря ЦК КП(б)У Станіслава Косіора, другого секретаря ЦК КП(б)У Менделя Хатаєвича, голову Раднаркому УСРР Власа Чубара і констатував,

що за даними науково-демографічної експертизи загальна кількість людських втрат від Голодомору становить 3 мільйони 941 тисячу осіб. Також за даними слідства було визначено, що втрати українців у частині ненароджених становлять 6 мільйонів 122 тисячі осіб.

Верховна Рада України 2015 року спеціальним актом засудила комуністичний тоталітарний режим, поруч із нацистським, а наступним законом відкрила повний доступ до архівних матеріалів радянських каральних органів, аби минуле, зокрема історія Голодомору, більше ніколи не ставали об'єктом цензури та маніпуляцій. У 1932–1933 рр. комуністичним тоталітарним режимом було вчинено жахливий злочин геноциду проти Українського народу. Однак Голодомор не зламав Український народ. Серед мільйонів поламаних людських доль, були й мільйони тих, хто не втратив людської гідності і віри. Попри жахіття пережитого геноциду, нескорені голодом українці у наступні десятиліття боролися за державність. Одним із доказів незламності Українського народу став Загальнонаціональний референдум 1 грудня 1991 року, у якому понад 90% українців підтвердили незалежність України.

Тема 19. Олександр Греків: військова діяльність і життєвий шлях (до 145-річчя від дня народження)

145 років тому, 3 грудня 1875 року, у селі Сопич (нині Глухівського району Сумської області) народився Олександр Петрович Греків – військовий міністр Української Народної Республіки, головнокомандувач Української Галицької Армії, генерал-хорунжий, військовий мемуарист.

Рід Грекових належав до дворянського стану, а їх пращуром, за сімейним переказом, вважався грек Логофетос, який прибув на наші землі за дорученням Константинопольського патріарха ще в XV столітті.

Олександр Греків закінчив гімназію і юридичний факультет Московського університету, після чого вступив на військову службу. У 1899 році він закінчив Московське військово-училище, а в 1905 році – елітну Миколаївську академію Генерального штабу у Санкт-Петербурзі за 1-м розрядом (тобто з відзнакою). Служив при штабі Петербурзького військового округу, займався викладацькою діяльністю у військових навчальних закладах столиці Російської імперії. 1912 року захистив дисертацію з історії військового мистецтва і став екстраординарним професором.

Під час Першої світової війни 1914 – 1918 років полковник Олександр

Греків брав участь у бойових діях на теренах Галичини й Волині, виконував обов'язки начальника штабу 1-ї гвардійської піхотної дивізії, 74-ї піхотної дивізії, 6-го армійського корпусу, командував гвардійським Єгерським полком. 1916 року був нагороджений орденом Святого Георгія IV ступеня, а вже після початку революції та повалення російського царату, восени 1917 року отримав чин генерал-майора.

Після більшовицького перевороту, не бажаючи служити ленінському урядові, Олександр Греків прибув до Києва, де на прохання голови Української Центральної Ради Михайла Грушевського зайнявся справами ліквідації Київського військового округу. Був начальником київського гарнізону, командиром 2-ї Сердюцької дивізії, а на початку 1918 року – заступником військового міністра Української Народної Республіки Олександра Жуківського.

Після гетьманського перевороту 29–30 квітня 1918 року Олександр Греків вийшов у відставку. Він перебував в опозиції до режиму Гетьмана Павла Скоропадського, очолював Український військовий союз “Батьківщина”. Однак, у жовтні 1918 року пристав на пропозицію очолити Головний штаб Української Держави. Втім, після початку антигетьманського повстання Директорії Олександр Греків став одним із перших генералів гетьманської армії, які перейшли на бік повстанців. 14 грудня 1918 року Гетьманат було повалено, відновлено Українську Народну Республіку на чолі з Директорією, а вже за чотири дні Олександр Греків командував Південною групою Армії УНР (Херсонська, Катеринославська, Таврійська губернії). За дорученням Директорії проводив переговори із командуванням французьких військ в Одесі, однак суттєвого успіху не досяг – французи вирішили надати активну підтримку російському Білому рухові, а не Українській Народній Республіці.

У січні-лютому 1919 року О. Греків був військовим міністром УНР, а в лютому-березні виконував обов'язки Наказного Отамана (командувача) Армії УНР. Керував обороною Житомира і Бердичева від більшовицьких військ. Його дії заслужили схвальну оцінку колег. Зокрема, командувач Північної групи Армії УНР Володимир Оскілко писав: “Чоловік з поважним досвідом, знавець військового діла, людина, що була цінна персонально як індивідум... генерал з солідним стажем, відомий з 1917 р. за надзвичайно щирого патріота, що з молодечним запалом, не раз і під великою загрозою для життя, брав участь у всіх поважних військових подіях”.

Внаслідок конфлікту з головою Директорії Симоном Петлюрою і

українськими політиками-соціалістами, 21 березня 1919 року О. Греків вийшов у відставку і виїхав до Галичини, де в той час тривала війна між Західно-Українською Народною Республікою і Польщею.

Від 9 червня до 5 липня 1919 року Олександр Греків був начальним командантом (тобто головнокомандувачем) Української Галицької Армії. Керував останнім і найбільш відомим її наступом на Львів – Чортківською офензивою, під час якої було звільнено від поляків Тернопіль, Бучач, Бережани, Броди, Золочів.

Учасник цього наступу Олег Ключенко пізніше згадував: “Вже сама постава генерала Грекова вказувала, що маємо перед собою вояка з крові й кости, з його бистрого зору й високого чола промовляла ініціатива, бистрий ум та дар бистрої орієнтації, в його діланнях виявлялася залізна рука. Це відчувалося миттю по обняттю генералом Грековим керування армії... Начеркнув він, використовуючи перший успіх під Чортковим, глибоку операцію. Частини ламали раз-по-раз опір противника, йшли з ентузіазмом на пробій – хоча було в набійницях стрілива дуже обмаль... бо вірили в здібність і знання свого вождя”.

Однак у підсумку чисельніші й краще оснащені польські частини витіснили УГА з Галичини за річку Збруч на територію Наддніпрянщини, де вона надалі діяла спільно з Армією УНР. Після цієї невдачі, за наполяганням Симона Петлюри, генерал Олександр Греків був відправлений у відставку і з родиною виїхав до Чернівців, які перебували під контролем Румунії.

У 1920 році О. Греків через Румунію переїхав до Австрії, де провів 28 років свого життя. Видавав у Відні газету “Україна”, займався сільським господарством, працював продавцем книжкового складу Товариства поширення політично-економічних знань, виступав у пресі зі статтями на українську тематику. У 1939 році став членом віденського відділення “Української громади”. Лише після Другої світової війни, у 1946 році, працюючи бухгалтером у віденському готелі “Де Франс”, він отримав австрійське громадянство.

21 вересня 1948 року співробітники радянського “СМЕРШу” викрали О. Грекова у Відні і вивезли до Лук’янівської в’язниці Києва. 6 липня 1949 року Особлива нарада при Міністерстві державної безпеки СРСР засудила його до 25 років позбавлення волі “за участь в антирадянських білогвардійських організаціях та активну антирадянську діяльність”. Покарання відбував у Озерному виправно-трудоному таборі (Озерлаг) у місті Тайшет Іркутської області.

Тільки за доби хрущовської “відлиги”, 20 серпня 1956 року 80-літній генерал був звільнений за рішенням комісії Президії Верховної Ради СРСР. Йому дозволили повернутися до Австрії, де він і помер 2 грудня 1959 року. Похований на цвинтарі міста Санкт-Андре-Вердерн під Віднем. Уже після смерті, у Відні і Торонто були опубліковані його мемуарні праці “Спогади військового міністра УНР генерала Грекова” і “Весна 1918 року в Україні”.

У незалежній Україні на честь генерала Олександра Грекова названо вулиці у Львові, Києві, Глухові.

Тема 20. “Збройні Сили України – Слава, Гордість, Міць!” (до Дня Збройних Сил України)

У нових історичних реаліях значно зростає роль Збройних Сил України, які є ядром та головним інструментом забезпечення національної безпеки і призначені для оборони нашої держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності.

Одночасно з отриманням Україною незалежності постало питання про створення національних Збройних Сил. Саме тому вже 24 серпня 1991 року Верховна Рада України прийняла постанову “Про військові формування в Україні”, якою визначила: “підпорядкувати всі військові формування, дислоковані на території України, Верховній Раді України; утворити Міністерство оборони України; Урядові України приступити до створення Збройних Сил України”. Фактично цією постановою було покладено початок будівництва ЗС України як важливого інституту держави і невід’ємного елемента її воєнної організації.

У подальшому продовжувалася підготовка нормативно-правової бази з питань оборони. 11 жовтня 1991 року Верховна Рада України затвердила Концепцію оборони і будівництва Збройних Сил України. У прийнятій Концепції передбачалося, що Україна поступово, з урахуванням усіх факторів національної безпеки, реалізуватиме намір стати в майбутньому нейтральною, без’ядерною державою, яка не братиме участі у військових блоках, натомість дотримуватиметься усіх договорів і угод щодо незастосування ядерної зброї. Концепція визначала, що Збройні Сили України складаються з трьох видів: Сухопутні війська (Війська наземної оборони), Військово-Повітряні Сили і Сили Протиповітряної оборони (Війська повітряної оборони), Військово-Морські Сили. Будівництво ЗС України планувалося здійснювати за принципом розумної достатності.

6 грудня 1991 року Верховна Рада затвердила два значущих закони “Про оборону України” та “Про Збройні Сили України”. Правове регулювання відносин між державою і громадянами України у зв’язку з виконанням ними конституційного обов’язку щодо захисту Батьківщини, незалежності та територіальної цілісності України, а також визначення загальних засад проходження в Україні військової служби здійснює Закон України “Про військовий обов’язок і військову службу” від 25 березня 1992 року.

Наша країна успадкувала від СРСР одне з найпотужніших угруповань військ в Європі, оснащене ядерною зброєю та відносно сучасними зразками озброєння і військової техніки. До України перейшли 14 мотострілецьких, 4 танкові, 3 артилерійські дивізії та 8 артилерійських бригад (9 293 танки й 11 346 бойових машин), бригада спецпризначення, 9 бригад протиповітряної оборони (ППО), 7 полків бойових вертольотів, три повітряні армії (близько 1 500 бойових літаків) та окрема армія ППО.

Чисельність військ в Україні на той час нараховувала близько 980 тисяч осіб. Крім того, у підпорядкування МО України перейшли стратегічні ядерні сили – 1 272 міжконтинентальні балістичні ракети, а також близько 2,5 тисяч одиниць тактичної ядерної зброї. На початку 1990-х Україна розпочала процес ядерного роззброєння. Таким чином, українська армія стала першою у світовій історії, що добровільно відмовилася від володіння ядерною зброєю. Станом на 1 червня 1996 року на території України не залишилося жодного ядерного боезаряду, або боеприпасу. Восени 2001 року шляхом підриву була знищена остання шахта для запуску міжконтинентальних балістичних ракет, що розташовувались у Миколаївській області.

З другої половини 1990-х розпочався поступовий занепад і деградація української армії. Щороку фінансування зменшувалося, техніка застарівала, а нову майже не розробляли й не закуповували. Чисельність ЗС України значно скоротилася, а професія військового втратила популярність. Найбільших масштабів цей процес набув з приходом до влади Віктора Януковича.

Переломним моментом для української армії став лютий 2014 року, коли Росія анексувала Крим, а навесні розпочала військову агресію на Донбасі. Тому ЗС України, відповідно до Закону України “Про Збройні Сили України”, стали забезпечувати стримування збройної агресії проти України. Після анексії Криму штаб ВМС України був перенесений до Одеси.

Російська Федерація почала неоголошену війну проти України на Донбасі. 12 квітня 2014 року російський диверсійний загін на чолі з

І. Гіркіним захопив Слов'янськ, Краматорськ та низку інших населених пунктів. Тому 13 квітня в Україні було оголошено про початок антитерористичної операції із залученням підрозділів і частин ЗС України. При цьому воєнний стан не вводився, тому що існувала нагальна потреба проведення навесні 2014 року президентських, а згодом і парламентських виборів.

У 2014 році розпочалось масштабне реформування ЗС України, що відбувалося за підтримки та активної участі громадянського суспільства країни в умовах збройної агресії Російської Федерації.

Помітним поштовхом у розвитку Збройних Сил та створенням якісно нового війська став 2015 рік, коли було збільшено чисельність, бюджетне фінансування та переглянуто грошове забезпечення особового складу.

На підставі аналізу тогочасної геополітичної обстановки, потенційних і реальних загроз безпеці України, стану Воєнної організації держави, економічних та фінансових можливостей країни було розроблено основні документи стратегічного планування у сфері забезпечення національної безпеки та оборони і затверджено Стратегію національної безпеки України (травень 2015 р.), Воєнну доктрину України (вересень 2015 р.), Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України (березень 2016 р.), Державну цільову оборонну програму розвитку озброєння та військової техніки до 2020 року (березень 2016 р.), Стратегічний оборонний бюлетень України (червень 2016 р.), Державну програму розвитку Збройних Сил України на період до 2020 року (березень 2017 р.). У цих документах Україна вперше чітко визначилася з європейською інтеграцією та бажанням вступити до НАТО, а також із загрозами і ворогом, яким було визначено Російську Федерацію.

5 січня 2016 року у структурі Збройних Сил було створено новий вид ЗСУ – Сили спеціальних операцій (ССО). Це стало символом співпраці України з партнерами по НАТО. Гаслом Сил спеціальних операцій ЗСУ, було обрано бойове гасло київського князя Святослава Хороброго – “Іду на ви!”.

У 2016 році було затверджено нові зразки військової форми одягу та знаків розрізнення військовослужбовців ЗСУ, у відповідності з якими прибиралися радянські п'ятикутні зірки з погонів українських військових.

Керівництвом держави було оголошено про значне збільшення у 2017 році оборонних витрат, – до 74 мільярдів гривень (для прикладу у 2013 р. було 18,8 млрд. гривень). Чисельність ЗС України наблизилася до максимально передбаченої законом позначки у 250 тисяч осіб.

У 2017 році було видано Указ Президента України “Про затвердження військово-адміністративного поділу території України” та удосконалено підсистеми управління та всебічного забезпечення Збройних Сил. Розпочато

практичні заходи з формування бригад територіальної оборони на заміну окремих загонів оборони, зокрема, розроблено організаційно-штатну структуру бригади, визначені установи-формувачі, унормовано порядок формування і проведення бойового злагодження. У 2018 році проведено розгортання кадру управлінь цих частин. На весь особовий склад підрозділів територіальної оборони було закладено в місця зберігання 100 % стрілецької зброї з боєприпасами. На діяльність Міністерства оборони у 2018 році було спрямовано 86,6 мільярдів гривень.

У 2018 році прийнято Закони України “Про внесення зміни до статті 12 Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” (щодо запровадження виплати компенсації за піднайом (найом) житла для військовослужбовців військової служби за контрактом (у разі відсутності можливості їх розміщення в спеціально пристосованих казармах або у сімейних гуртожитках), “Про внесення змін до деяких законів України з питань оборони” (Високомобільні десантні війська стали називатися Десантно-штурмові війська).

На підставі Закону України “Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях” (підписаний Президентом України 20 лютого 2018 р.) було регламентовано завершення АТО та початок проведення операції Об’єднаних сил (ООС) з передачею керівництва від Служби безпеки України до командувача Об’єднаних сил. Проведено усі необхідні підготовчі заходи та з 30 квітня 2018 року розпочато ООС.

З метою реагування на акт відкритої збройної агресії РФ у Керченській протоці, з 26 листопада до 26 грудня 2018 року у 10 областях України було запроваджено правовий режим воєнного стану. Його введення виявило можливі ризики та позитивно вплинуло на зміцнення обороноздатності держави.

У листопаді 2019 року був прийнятий закон, яким запроваджено зміни до системи військових звань. Цей документ скасовує прийняті ще в радянській армії військові звання “прапорщик” і “старший прапорщик” (на флоті – “мічман”, “старший мічман”). Замість цього вводяться нові звання: “рекрут”, “штаб-сержант” (“штаб-старшина” у ВМС), “майстер-сержант” і “головний майстер-сержант” (у ВМС – “старший майстер-старшина”, “головний майстер-старшина”). Крім того, передбачається поділ сержантського і старшинського складу на молодший і старший склади. Таким чином, система військових звань у ЗС України відтепер максимально наближена до стандартів НАТО.

У державному бюджеті на 2019 рік було заплановано понад 102,4 млрд. грн. для ЗС України.

Підготовка законотворчих актів у 2014-2019 роках попередньо була направлена на вдосконалення законодавства з питань оборони держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності, забезпечення виконання заходів розбудови та реформування ЗС України, їх технічного оснащення та матеріального забезпечення, міжнародного співробітництва, забезпечення проведення АТО (ООС), соціального захисту військовослужбовців, удосконалення управління військовим майном та іншими ресурсами тощо.

Незважаючи на ризики відновлення збройного протистояння та постійну складну обстановку в зоні бойових дій, було розпочато та ще тривають кардинальні реформи у сфері національної безпеки та оборони, які в першу чергу покликані модернізувати ЗС України та інші складові сектору безпеки і оборони України.

Збройні Сили України відновили боєздатність, набули бойовий досвід, наростили оперативні спроможності, покращили технічну оснащеність та забезпеченість для успішного захисту держави.

За період протистояння збройній агресії Російської Федерації в Україні набуто унікальний практичний досвід у проведенні шести черг мобілізації, під час яких на доукомплектування чисельності Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту та інших військових формувань України призвано на військову службу понад 217 тис. військовозобов'язаних (з них понад 35 тис. добровольців) та поставлено понад 8,5 тис. одиниць техніки. За рахунок колишніх “мобілізованих” та для забезпечення швидкого нарощування Збройних Сил було створено потужний оперативний резерв. До кінця 2018 року його чисельність досягла майже 200 тисяч осіб.

Протягом 2017–2019 рр. Збройні Сили отримали вітчизняні протитанкові ракетні комплекси “Корсар” і “Стugna”, безпілотні комплекси “Лелека” і “Фурія”, броньовані автомобілі. Проведено бойові пуски відновлених ЗРК малої і середньої дальності. Здійснено випробування новітніх українських ракетних систем “Нептун” і “Вільха-М”. Розроблено і прийнято на озброєння міномети калібрів 60, 82 і 120 міліметрів та боеприпаси до них. Триває робота з розробки артилерійських систем і боеприпасів великих калібрів. За 5 років на озброєння прийнято близько 80 зразків озброєння і військової техніки, понад 150 зразків допущені до підконтрольної експлуатації; у війська поставлені близько 2,5 тисяч одиниць нового або модернізованого озброєння та військової техніки; відновлена справність понад 16 200 одиниць озброєння і військової техніки.

За період протистояння російській агресії значно змінилися форма та зміст бойової підготовки, кількість практичних заходів було збільшено. При цьому зміни до навчальних програм вносились оперативно та постійно з

урахуванням бойового досвіду. Для проведення навчання фахівців створено понад 230 комп'ютерних класів із сучасним програмним забезпеченням, запроваджено Концепцію розвитку тренажерної бази ЗС України, в якій визначені основні напрямки забезпечення тренажерними комплексами різних типів. Продовжується робота із створення інституту інструкторів, яка вже має позитивні результати. Для цього була вироблена та впроваджена єдина програма Базової загальновійськової підготовки для військовослужбовців усіх категорій. У цьому ЗС України допомагають міжнародні партнери.

Наш курс на НАТО залишається незмінним, і Україна про це постійно заявляє. У 2020 році ЗС України планують долучитися до операції “Морський охоронець”, очікуються відповідні рішення Північноатлантичної ради НАТО щодо участі їх підрозділів.

З 2017 року здійснено перехід на нову систему продовольчого забезпечення із застосуванням Каталогу продуктів харчування у військових частинах (установах) Збройних Сил України. Повний перехід військових частин на систему харчування за Каталогом продуктів планується до початку 2020 року.

У відповідність до стандартів НАТО впроваджено систему речового забезпечення. Розроблено концепцію однострою повсякденної та парадної форми одягу. Організовано забезпечення військовослужбовців польовим обмундируванням, взуттям, засобами захисту на 100%.

Значно покращилось у ЗСУ логістичне та медичне забезпечення.

Головними здобутками держави щодо її Збройних Сил з 2014 до 2019 рр., переважно у політико-дипломатичній площині, стала політична підтримка у вигляді продовження та розширення санкцій проти країни-агресора та військово-технічна допомога країн НАТО (включно летальної зброї – ПТРК “Javelin”. Державний департамент США у березні 2018 року схвалив передачу Україні 37 ПТРК і 210 ракет до них). У грудні 2018 року НАТО передав ЗС України пристрої закодованого радіозв'язку та портативні GPS-трекери. До Одеси у жовтні 2019 року прибули отримані від США два 34-метрові патрульні катери класу Island, які згодом були включені до складу сил ВМС України.

У Збройних Силах за останні роки було засновано та розпочато функціонування трьох центрів підготовки сержантського складу, штати яких на 100 % складаються з посад сержантського складу, центри проводять підготовку інструкторів за 3-ма рівнями та курси лідерства за 4-ма рівнями відповідно. Було введено в дію Систему багаторівневої підготовки осіб сержантського та старшинського складу, тотожну підходам, прийнятим у країнах-членах НАТО.

Бойовий досвід називають однією з головних відмінних рис сучасної

української армії. Згідно міжнародного рейтингу “Global Firepower Index 2019”, ЗС України займають 29-е місце в списку 137 найбільш потужних армій світу (перші три позиції – США, Росія і Китай). Це найкраща позиція серед європейських країн, що не входять до складу НАТО (якщо не зважати на азійсько-європейську країну – Російську Федерацію).

Прикладом мужності та героїзму українських воїнів стала оборона Донецького аеропорту, який перетворився на українську твердиню. Попри те, що російські військові та бойовики постійно його атакували і обстрілювали, він продовжував триматися 242 дні. Бої за аеропорт безсумнівно увійдуть до літопису вітчизняної військової історії.

Символом героїзму наших військовослужбовців стали також оборона Луганського (146 діб) аеропорту, Іловайська, Дебальцевого та Маріуполя. Близько 50 військовослужбовців ЗС України за особисту мужність, героїзм, високий професіоналізм, виявлені при захисті державного суверенітету і територіальної цілісності України, удостоєні високого звання Герой України, на жаль, більшість з них – посмертно.

До початку війни на Донбасі українська армія налічувала близько 140 тис. осіб, тоді як зараз чисельність ЗС України становить 250 тис. осіб. Таким чином, ЗСУ за останні 5 років зросли на понад 100 тис. осіб. Із загальної чисельності (майже 250 тис. осіб) близько 22% (понад 55 тис.) становлять жінки. З них 27 тис. – військовослужбовці, а решта – цивільні штатні працівниці ЗС України. Майже 3,4 тис. українок-військовиків мають офіцерські звання (з них майже тисяча жінок – військовослужбовці старшого офіцерського складу).

З початку вторгнення російських військ у східні області України у 2014 році і старту антитерористичної операції на Донбасі (сьогодні – ООС) понад 370 тис. українців отримали статус учасника бойових дій. Для відновлення, лікування та реабілітації учасників АТО (ООС) відкрито Реабілітаційний центр на Спортивно-навчальній базі Міністерства оборони “Тисовець”. Створено три нові медичні установи рівня “відділення/центр”.

Починаючи з 1992 року понад 40 тисяч військовослужбовців ЗС України взяли участь у міжнародних миротворчих операціях. Вони виконували завдання по підтриманню миру в операціях під егідою як ООН, так і НАТО.

У ЗСУ введено посади військових капеланів, які духовно підтримують воїнів, проте їм заборонено брати безпосередню участь у бойових діях та мати зброю.

Протягом останніх років було значно підвищене грошове утримання військовослужбовців. У 2017 році у 2 рази збільшено винагороду військовослужбовцям за безпосередню участь у воєнних конфліктах чи АТО,

інших заходах в умовах особливого періоду. Понад удвічі зріс розмір одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) військовослужбовця.

Збройні Сили України посідають перше місце серед державних і громадських інститутів, яким довіряють українці. За даними опитування соціологічної служби Центру Разумкова, проведеного у листопаді 2019 року, 70% респондентів заявили, що довіряють українській армії – це найвищий результат. Для порівняння – церкві довіряють 65% опитаних, Нацгвардії – 58%, ЗМІ – 54%. Отже, змінившись докорінно за останні роки, Збройні Сили України стали справжньою славою, гордістю і міццю нашої держави.

Список авторів

Базарний В. – старший науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем гуманітарної політики (тема 12).

Богачук О. – старший науковий співробітник науково-дослідного відділу супроводження заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення та контрпропаганди (теми 13, 14, 20).

Герасименко М. – кандидат історичних наук, заступник начальника Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України з наукової роботи (тема 6).

Дейко А. – начальник науково-дослідного відділу проблем гуманітарної політики (тема 8).

Мараєв В. – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу супроводження заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення та контрпропаганди (теми 1, 19).

Мараєва В. – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем гуманітарної політики (теми 4, 5, 7, 10).

Мацагор О. – кандидат історичних наук, начальник науково-дослідної лабораторії науково-дослідного відділу проблем гуманітарної політики (теми 16, 17).

Топальський В. – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, начальник науково-дослідного відділу супроводження заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення та контрпропаганди (теми 2, 3, 11).

Хруленко І. – науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем гуманітарної політики (теми 9, 15, 18).

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

**НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
З НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
ОСОБОВОГО СКЛАДУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ
НА 2020 НАВЧАЛЬНИЙ РІК**